

Hana Kartousová

STŘEDOVĚKÉ A RANĚ NOVOVĚKÉ HRAČKY A SOUČÁSTI HER V ARCHEOLOGICKÉ PODSBÍRCE SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA

Abstract

The article deals with physical evidence of games deposited in archaeological sub-collection of Silesian Museum in Opava. First, it is necessary to divide the world of games into games for children and for adults. The main element of any game is entertainment. However, children and adults have different reasons for playing. Games for children often simulate the adult world and are connected with the process of learning. In adulthood games have different reason; they usually do not lead towards knowledge but to the release of excess energy and satisfaction of natural need of relaxation. In this text, the items intended for games are divided into toys for children and parts of game sets meant for adults. The distinction between these categories may be unclear. Following the general information and problems of interpretation, the article deals with individual types of toys or game sets represented in the archaeological sub-collection of Silesian Museum in Opava. The text refers to catalogue which is included at the end of the article.

Keywords: Silesian Museum, Opava, archaeological sub-collection, games for children and for adults

Dětské hry

Nejprve se věnujme předmětům, které považujeme za dětské hračky. Ačkoli je samozřejmé, že dětský svět existoval i ve středověku, příliš informací o něm nemáme. Současná představa se kloní k tomu, že než dítě vyrostlo a mohlo pomáhat v domácnosti, bylo spíše přítěží. Za hranici konce dětství byl podle encyklopedie *De proprietariis rerum* ze 13. století považován věk sedmi let.¹ Tato hranice souvisela s vývojem lidského chrupu. V sedmi letech už dítěti vypadávají mléčné zuby a je tedy považováno za příslušníka společnosti dospělých. Naopak v knize Tovačovské² je hranice dospělosti jiná pro panstvo a pro poddané, rozdíl je také mezi dívkami a chlapci.

Jako doklady dětských hraček bývají nejčastěji interpretovány nálezy některých druhů drobné hrnčířské plastiky (antropomorfní i zoomorfní), miniaturní nádoby, napodobeniny nástrojů či zbraní, hliněné kuličky a také chrastítka. Snad všechny tyto nálezy se objevují již od pravěku, avšak mezi badateli nepanuje o jejich skutečné funkci shoda. Figurální lidská nebo zvířecí plastika stejně jako miniaturní nádoba bývá definována buď jako předmět kultovního významu nebo jako dětská hračka.³ Poslední dobou se přijímá také názor, že hranice mezi rozdílnými funkcemi se mohla stírat. V soukromém prostoru hradů či měšťanských domů mohly takové předměty zastávat více rolí.⁴ Děti mohly používat drobnou

¹ Zdeněk SMETÁNKA, *Archeologické etudy*, Praha 2003, s. 84.

² Ctibor TOVAČOVSKÝ Z CIMBURKA, *Knihna Tovačovská* (online), Brno 1868, dostupné z <http://kramerius.mzk.cz>.

³ Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech*, *Archaeologia historica* (dále AH) 35, 2010, s. 102.

⁴ František GABRIEL – Lucie KRACÍKOVÁ, *K funkci drobné keramické plastiky*, AH 35, 2010, s. 225.

hrnčířskou plastiku při světských hrách nebo také při hrách s náboženskou tematikou.⁵ Důležitá je také skutečnost, že tyto drobné hrnčířské plastiky mohly být využívány i dospělými, kteří pro děti hráli divadlo. Také kuličky mohly sloužit k zábavě dětem i dospělým. Interpretace jejich funkce také není jednotná, tyto předměty mohly sloužit jako projektily do praku nebo kuše, tedy ne ke hrám. Jejich funkce bývá posuzována na základě nálezo- vých okolností.

Z výše jmenovaných druhů dětských hraček se v archeologické podsbírce SZM nachází drobná hrnčířská zoomorfní plastika zastoupena figurkami koníčků a figurkou ptáčka, mini- aturní nádoby a kuličky. Nálezy drobné zvířecí plastiky, miniaturních nádob i kuliček pochází jak z prostředí městských jader, tak ze šlechtických sídel.

Drobná hrnčířská zoomorfní plastika

Nejprve se věnujme plastice koníčka, která je z kategorie zoomorfních figurek při archeo- logických výzkumech nalézána nejčastěji a je proto považována za nejoblíbenější.⁶ Jejich velká obliba zřejmě souvisí s rytířskými turnaji, které představovaly společenskou událost, a obecně s postavou rytíře jako vzoru, ke kterému bylo vzhlíženo. Některé exempláře mají otvor, který je umístěn buď vespod (v břichu) plastiky, vpředu (v hrudi) nebo ze strany (v šíji).⁷ Pravděpodobně neměl žádný technologický aspekt. Předpokládá se, že se do něj zasouvalo dřívko či kopí. Mohl také sloužit k upevnění lanek, aby se hračka dala vodit podobně jako loutky. Také jeden koníček nacházející se v archeologické podsbírce SZM má otvor ze strany (č. 2, obr. 1:2). Tento typ je ve Slezsku poměrně hojně zastoupen, na Moravě se však vyskytuje podstatně méně.⁸ Podle typologického členění V. Hoffmannové⁹ se jedná o čtvrtý typ, který zastupuje ručně modelovaný koníček s otvorem ze strany. Zoo- morfní plastiku nalézanou během archeologických výzkumů zastupují i jiná zvířata. Např. depot objevený severně od palácové stavby v Mikulčicích obsahoval keramické plas- tiky skotu, koní, ptáků. Tento hromadný nález je však většinou spojován s předkřesťanským kultem.¹⁰

V archeologické podsbírce SZM se nachází dvě plastiky koníčka a jedna plastika koníčka s jezdcem (tzv. jezdecká plastika). První exemplář (č. 1, obr. 1:1), ze kterého se dochovala pouze část trupu s náznaky předních končetin, pochází z výzkumů na hradě Cvilín (okr. Bruntál).¹¹ Tato figurka byla vyrobena z jemně plavené narůžovělé hlíny a nebyla glazová- na. Jelikož se zachovala ve fragmentu, můžeme se jen domnívat, že nebyla zdobena. Spolu s velkým souborem nálezů pochází z několika archeologických výzkumů, které na hradě Cvilín vedl krnovský stavitel Gustav Adolf Horny na pověření tehdejšího ředitele opavské- ho zemského muzea. Archeologické práce zde byly zahájeny v roce 1933 a bylo dohodnuto,

⁵ Zdeňka MĚCHUROVÁ, *Na koníčka si vyskočím... O drobné keramické plastice koníčků s jezdcem z Moravy*, in: J. Bílek – J. Kováčik (edd.), *Šestnáct příspěvků k dějinám (Velké) Moravy*. Sborník k narozeninám Bohuslava F. Klímy, Brno 2011.

⁶ Z. MĚCHUROVÁ, *Středověký svět dětí a her v archeologických pramenech*, s. 102.

⁷ Verena HOFFMANN, *Allerlay kurtzweil. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Spielzeugfunde aus Sachsen*, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 38, Dresden 1996, s. 140.

⁸ Středověkou plastiku koníčka na Moravě a ve Slezsku zpracovala Zdeňka Měchurová: Z. MĚCHUROVÁ, *Drobná středověká plastika koníčka na Moravě*, AH 34, 2009.

⁹ V. HOFFMANN, *Allerlay kurtzweil. Mittelalterliche und frühneuzeitliche Spielzeugfunde aus Sachsen*, s. 140.

¹⁰ Boris NOVOTNÝ, *Hromadný nález hliněných votivních symbolů ze slovanského knížecího hradu u Mikulčic*, Památky archeologické 57, Praha 1966.

¹¹ Výběr nálezů z hradu Cvilína publikovala už Markéta Tymonová. Věnovala se různým nálezům týkajících se každodenního provozu tohoto sídla, v článku zmiňuje také drobnou hrnčířskou plastiku, miniaturní nádoby a šachovou figurku: M. TYMONOVÁ, *Archeologické doklady každodenního života obyvatel hradu Cvilína v období středověku a raného novověku*, AH 35, 2010.

že všechny nálezy budu postupně předány do muzejní sbírky. Tak se ale stalo pouze v případě prvních dvou výzkumných sezón, nálezy z dalších etap zůstaly až do roku 1942 uloženy u G. A. Hornyho, kdy byla část, mj. i tato plastika koníčka, předána do muzea. Zbytek se podařilo pro muzeum získat až v roce 1950 a to díky snaze L. Jisla. Dále v článku pojednáváné miniaturní nádoby a plastika ptáčka jsou právě jedny z nálezů, které se podařilo z Hornyho bytu převzít až v roce 1950 a zařadit do muzejní sbírky. Bližší nálezové okolnosti k těmto výzkumům však nejsou známy¹² a terénní dokumentaci pro Hornyho výzkumy na hradě Cvilín nemáme.¹³

1. Keramická plastika a miniaturní nádoby

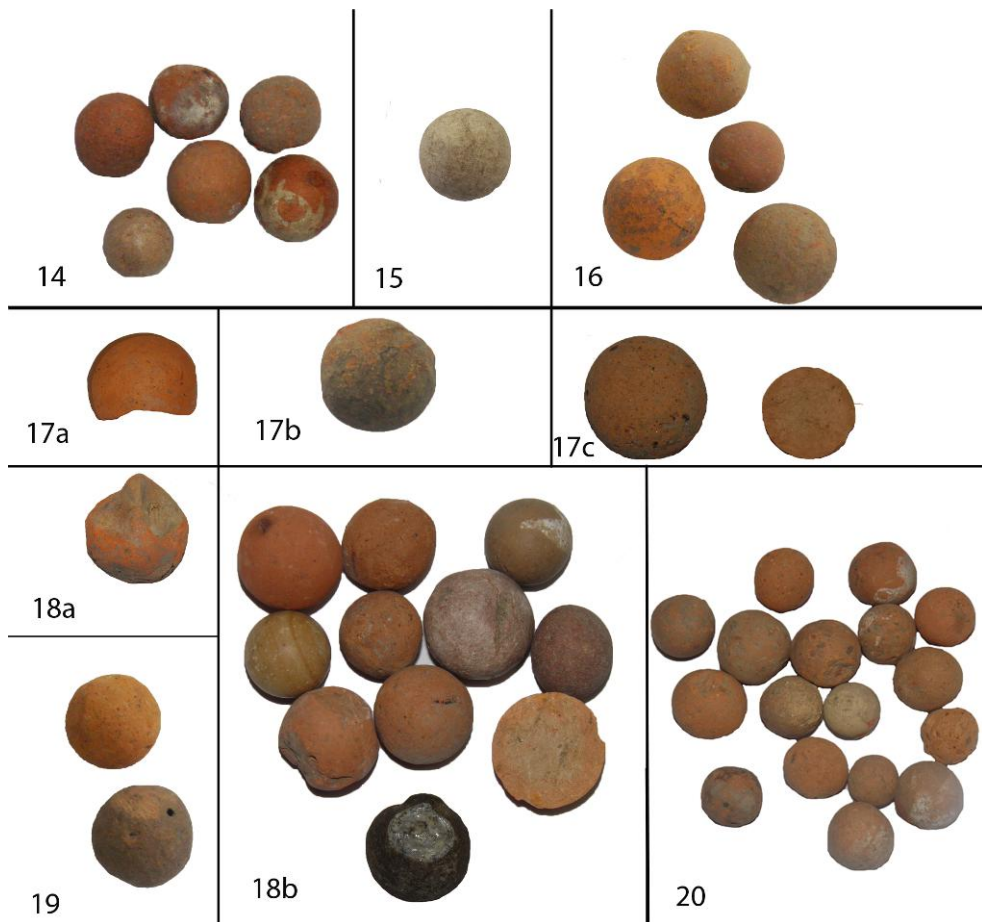
Druhý exemplář (č. 2, obr. 1:2) je žlutohnědě glazován a v šíji má vyvrtaný otvor. Byl nalezen v roce 1972 v prostoru tzv. Moravské kaple během výzkumu dominikánského klášte-

¹² Bližší nálezové okolnosti jsou známy jen pro nálezy pocházející z let 1933–1934. Předměty pojednáváné v tomto článku pochází z pozdějších výzkumů, k nimž se dokumentace nedochovala.

¹³ Vlasta ŠIKULOVÁ, *Vysvětlení ke středověkému prstenu z Holasovic (okr. Opava)*, ČSZM–B 42, 1993, s. 14.

ra v Opavě, který zde realizovalo SZM pod vedením V. Šikulové. Je lépe zachován než plastika č. 1. Nedochovala se pouze hlava, část zadní končetiny a ocas.

Jezdecká plastika (č. 3, obr. 1:3) je rovněž žlutohnědě glazována. Byla vyzvednuta při archeologickém výzkumu odpadní jámy na Kolářské ulici v Opavě, který zde pod vedením J. Krále prováděl Archeologický ústav v roce 1961.¹⁴ Koniček má ulomenou hlavu, všechny čtyři končetiny (dochovány jen v náznacích) a ocas. Z jezdců se zachovala pouze pravá noha, levá noha v negativu.

2. Kuličky

Glazované exempláře jsou z plastik koníčků pravděpodobně nejstarší a můžeme je vřadit do druhé poloviny 13. století. Obecně neglazované kusy vyrobené z jemné kaolinové hmoty jsou považovány za nejmladší a datovány od první poloviny 14. století až do 15. století.¹⁵ Neglazovaný exemplář (č. 1) je kvůli absenci jakéhokoli výzdobného či doplňujícího prvku

¹⁴ Přírůstková kniha archeologického pracoviště SZM, 1954/397, 1968/54, 1972/28.

¹⁵ Z. MĚCHUROVÁ, *Drobná středověká plastika konička na Moravě*, s. 182.

obtížné datovat, snad je možné ho zařadit k mladším kusům, jaké představují koničci z jemné kaolinové hlíny.

S nálezy drobné hrnčířské plastiky v podobě ptáčků se v archeologických situacích setkáváme podstatně méně a plastika (č. 4, obr. 1:4) nalezena během archeologického výzkumu na hradě Cvilín je v moravském a slezském prostředí pravděpodobně ojedinělá. Působí dojemem, jakoby z hlíny měla být původně vyrobená poklička, ale během výroby byl předmět změněn tak, že byly okraje přehnuty přes sebe, z knoflíku byla vytvořena nožka a z části okraje byla vytažena hlavička. Finální podobu tedy představuje ptáček na duté nožce. Je vyroben z jemné narůžovělé hlíny a není příliš propracován. Analogie můžeme najít ve dvou plastikách interpretovaných jako chřestítka pocházejících ze Sezimova ústí, a jedné plastiky ze Soběslavi, která sloužila pravděpodobně jako knoflík pokličky. Nedávno publikovaná plastika ptáčka objevená v roce 1952 na Vitanově hoře u Milevska má v horní části těla dva otvory, které mohly sloužit k zavěšení plastiky.¹⁶

Miniaturní nádoby

Kategorii miniaturních nádob reprezentuje několik zástupců, jejichž výška se pohybuje od 3,3 cm a nepřesáhne 7 cm. K miniaturním nádobám nacházejícím se v archeologické sbírce SZM je nutno dodat, že nejsou jednotné technologií výroby. Je proto nasnadě uvažovat také o jejich rozdílné interpretaci. Zatímco nádoby pocházející z výzkumů na hradě Cvilín jsou si poměrně podobné, nádoby nalezené v Opavě se od nich podstatně odlišují, a to jak svou morfologií, tak použitím výzdoby či aplikací glazury. Je pravděpodobné, že některé z drobných keramických nádob mohly sloužit např. k uchovávání koření, masť či olejů. To naznačuje mj. i použití glazury, která má zajišťovat nepropustnost nádoby. U dětské hračky, která pouze imituje svět dospělých, není aplikace glazury potřebná. Avšak i zde je nutno podotknout, že potřeba není vždy rozhodující. Víme, že např. plastiky koničků glazované jsou, tedy také dětské miniaturní nádoby mohly být opatřené glazurou. V takovém případě je třeba zvážit faktory kvality a luxusnosti hraček. Rozhodující jsou v těchto případech také náleзовé okolnosti.

Začneme pěti miniaturními nádobkami (č. 5-9, obr. 1:5-9), které pocházejí z výzkumů G. A. Hornyho na hradě Cvilín. První tři nádoby (jedná se o dvě hrncovité nádoby a jeden pohárek kónického tvaru) pravděpodobně tvořily celý picí servis. Napovídá tomu použití stejného keramického těsta a výroby pomocí kruhu. Čtvrtý exemplář se od nich odlišuje a to především ruční, velmi hrubou výrobou. Svou morfologií (pohárek kónického tvaru) se ale zmíněným nádobkám podobá a je tedy možné, že byl součástí onoho servisu. Nádoby nejsou glazovány ani zdobený. Pátý exemplář se odlišuje jak způsobem výroby, morfologií těla, tak použitím výzdoby v podobě vodorovných rýh.¹⁷

Nádobka lahovitého tvaru (č. 10, obr. 1:10) pocházející z výzkumu odpadní jímky v Opavě na ulici Mezi trhy byla opatřena nerovnoměrnou oboustrannou zelenavou glazurou a ve spodní polovině těla zdobena šroubovicí. Výzkum odpadních jímek zde byl prováděn Archeologickým ústavem v roce 1961 pod vedením J. Krále.

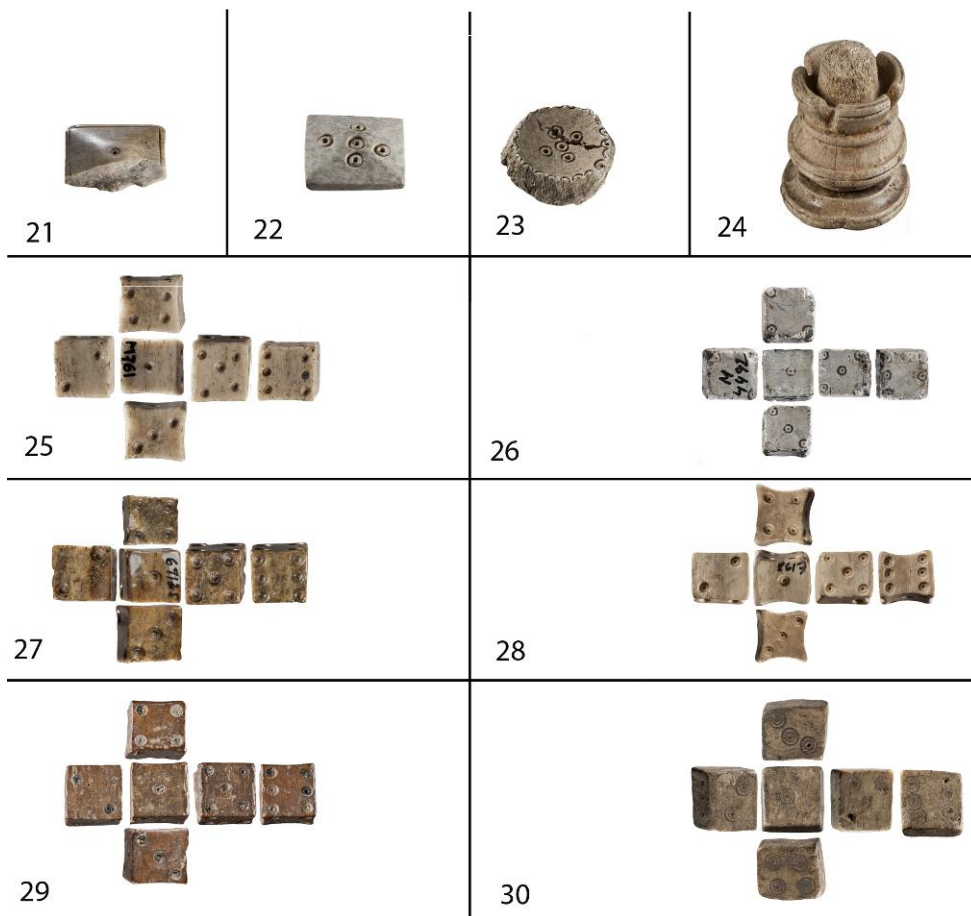
Fragment miniaturní nádoby (č. 11, obr. 1:11) byl nalezen v roce 1967 během výzkumu dominikánského kláštera v Opavě pod vedením V. Šikulové. Jedná se o dno s částí výdutě, jež byla zdobena šroubovicí.

¹⁶ Ladislav RYTÍŘ, *Drobná keramická plastika ve sbírkách Milevského muzea*, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 23, 2010, s. 292.

¹⁷ V Přírůstkové knize archeologického pracoviště SZM je nádobka č. 5 interpretována jako „svícen nebo pohárek“, na základě morfologie nádoby se ale s největší pravděpodobností jedná o nádobu.

Náhodný nález další nádoby (č. 12, obr. 1:12) byl učiněn v roce 1948 u cesty v Opavě-Jaktaři. Nic bližšího o místě nálezů nevíme.

Za blíže nelokalizovaný nález lze označit poslední exemplář miniaturní nádoby (č. 13, obr. 1:13), který byl do archeologické podsbírky převzat z umělecko-historického oddělení. Jako místo nálezů je uvedeno pouze „opavský nález“.¹⁸ Nádobka byla vyrobena na hrnčířském kruhu a na výduti zdobena mělkými širokými rýhami.

3. Hrací kameny, kostky a šachová figurka

Kuličky

Na pomezí mezi dětskými hrami a hrami určenými dospělým stojí kuličky. Nejčastěji jsou vyrobeny z pálené hlíny, objevují se ale také dřevěné, kovové, kamenné či skleněné. Někte-

¹⁸ Přírůstková kniha archeologického pracoviště SZM, M 638-M 641, 1969/23.

ré typy stojí interpretačně na pomezí také z hlediska své funkce.¹⁹ Zatímco kovové kuličky bezpochyby sloužily jako projektily, interpretace především hliněných kuliček často kolísá mezi kuličkami na hraní a projektily. K určení funkce bývají často využívány náleзовé okolnosti, ve většině následujících případů však o způsobu jejich použití není možné zcela rozhodnout. Pro úplnost jsou uvedeny i kuličky nalezené v blízkosti hradů, není vyloučeno, že i ony sloužily jako hračky a ne jako náboje. Uvedeny jsou také kuličky tvarově odlišné, které pravděpodobně nesloužily jako cvrknací kuličky, ale mohly sloužit k jiné hře.

Soubor šesti hliněných kuliček nalezených na hradě Cvilín (č. 14, obr. 2:14) byl do muzejní sbírky zařazen v roce 1922. Tyto předměty byly bez bližšího určení koupeny od akademického malíře původem z Krnova.

Tvrdě vypálená hliněná kulička (č. 15, obr. 2:15) byla nalezena na poli v blízkosti hradu Vartnov (okr. Opava) a do muzejní sbírky darována v roce 1932.

V roce 1942 byly do muzea darovány čtyři hliněné kuličky (č. 16, obr. 2:16) nalezené na poli mezi Městem Albrechtice a Linhartovy nedaleko hradu Burkvíz (okr. Bruntál).²⁰

Z Opavy pochází několik nálezů (č. 17, obr. 2:17). Hliněná kulička byla nalezena na staveništi na ulici Boženy Němcové a v roce 1922 byla darována do muzea. Bližší náleзовé okolnosti neznáme.²¹ Polovina hliněné, provrtané kuličky byla nalezena během výzkumu Slezského zemského muzea v roce 1969 na náměstí Osvoboditelů. Vedoucí výzkumu byla V. Šikulová. V roce 1977 byly opět pod vedením V. Šikulové zachraňovány nálezy z vytěžené hlíny pocházející z výkopů pro studně na Ostrožné ulici v Opavě. Pochází odsud také jedna celá a polovina hliněné kuličky.

Z dlouholetého výzkumu V. Šikulové v areálu bývalého dominikánského kláštera v Opavě pochází soubor několika kuliček (č. 18, obr. 2:18). V roce 1981 byl nalezen tvarově zvláštní hliněný exemplář, který byl vymodelován tak, že se dá uchopit do třech prstů (přesně mezi palec a ukazováček s prostředníčkem). Kuličku tedy připomíná pouze z jedné strany. Nález pochází z geologických sond provedených u kostela sv. Václava. V roce 1986 bylo v kapli na jižní straně presbytáře objeveno pět celých a polovina hliněné kuličky. Kromě těchto kuliček zde byla objevena také skleněná kulička s výčnělkem, která byla původně barevná.

Dvě hliněné kuličky (č. 19, obr. 2:19) byly nalezeny v lese poblíž Hradiska nacházejícího se mezi Horním Benešovem a Miloticemi nad Opavou. Do muzejní sbírky byly darovány v roce 1923.

Soubor hliněných kuliček (č. 20, obr. 2:20) byl nalezen v Horním Benešově. Tento nález není blíže lokalizován, neznáme ani náleзовé okolnosti ani rok nálezu.²²

Hry dospělých

Součástí herních souborů určených dospělým jsou v archeologické podsбірce zastoupeny hracími kameny, kostkami a jednou šachovou figurkou. Hry s kameny a především hra v kostky byly církví považované za hazardní a tedy zakázané. Pokud nebyly provozovány za účelem zisku, byly tolerovány. Církev kritizovala především to, že tyto hry zavádí lidi do hříchu, a že jsou navíc spojeny s opilstvím, cizoložstvím, ztrátou majetku apod. Nespokoj-

¹⁹ V článku nejsou záměrně uvedeny kuličky olovené a velké kamenné koule, u kterých se předpokládá, že sloužily jako projektily.

²⁰ Jedná se o náhodný nález učiněný na poli, není tedy možné se blíže vyjádřit k náleзовým okolnostem ani k datování, kuličky jsou přesto v inventární knize vedeny ve středověké řadě.

²¹ Ačkoli náleзовé okolnosti neznáme, je kulička v inventáři archeologické podsбірky datována do 16.–17. století.

²² V inventáři archeologické podsбірky jsou tyto zlomky datovány do 15.–17. století.

nost pramenila také z toho, že se hráči věnovali také duchovní a zanedbávali tak tím povinností duchovního vůdce.²³ Hra v kostky a deskové hry, kde se používaly hrací kameny (především zřejmě hra vrhcáby, kterou známe z mnoha ikonografických pramenů), jsou nejvíce spjaty se sídly šlechty, byly ale součástí také městského prostředí. Podle současného stavu bádání se zdá, že se na vesnici tyto hry vůbec neprovozovaly²⁴, nebo zde pronikaly jen velmi pozvolna. Zdá se také, že i šachy se vesnickému prostředí vyhnuly, zřejmě proto, že se jedná o složitou strategickou hru. Vesnické obyvatelstvo mělo také méně volného času než vrchnost nebo obyvatelé měst.

Hrací kameny jsou považovány za nejstarší doklad stolních her vůbec, známy jsou nálezy ze starověkého Sumeru i Egypta. Byly vyráběny z nejrůznějších materiálů, v jejich výrobě se uplatnila nejen kost, ale také kámen, dřevo, jantar, sklo atd. Mohou být pravoúhlého nebo kruhového půdorysu. Prvně jmenované jsou typičtější až od vrcholného středověku.²⁵ Nejčastěji se na nich nachází body v podobě kruhových oček v různých kombinacích. Tyto body s největší pravděpodobností určovaly smysl kamenů ve hře. Kameny jsou často po stranách doplněné výzdobou pomocí oček nebo rytými liniemi.

Hra v kostky byla obecně velmi rozšířenou a oblíbenou hrou, což dokládají nejen písemné prameny, ale také četné archeologické nálezy. Za předchůdce kostek jsou považovány astragaly, opracované zvířecí kosti (nejčastěji nártní či zanártní kůstky), které na sobě nesly výzdobu v podobě bodů, nebo byly bez výzdoby, ale se stopami po ohlazení. Astragaly, a snad poté také kostky, byly občas využívány také k věštění. Ze starověkého Egypta pak pochází kostky už v šestihranné podobě. Kostky byly nejčastěji vyráběny z kosti, ale objevují se kostky vyrobené i z jiných materiálů, nejvíce pak hliněné. Ve středověku se vyskytovaly dva hlavní tvary – kostka s rovnými stěnami, která se používá dodnes, a kostka s mírně prohnutými stěnami (tzv. hvězdovitá), která je typická hlavně pro středověk. Od počátku se na kostkách nacházelo 1-6 bodů, nejčastěji seřazených v systému sedmi (součet bodů na protilehlých stranách je vždy sedm). Existuje i další typ, kdy součet bodů dvou protilehlých stran dává číslo 11, 7, 3, tento typ je poměrně vzácný.²⁶ Vyskytují se i kostky, na kterých se objevuje některá z hodnot dvakrát nebo i vícekrát. Může se v některých případech jednat o omyl výrobce, pravděpodobnější je ale účelová úprava pro podvodnou hru. Ve Vratislavi byla dokonce nalezena kostka se čtyřmi body na každé straně.²⁷ Některé z těchto kostek mohly být takto upraveny speciálně pro jiný druh hry.²⁸

„Královská hra“ šachy nebyla součástí pouze hradů a sídel šlechty. Známe je také nález šesti dřevěných figurek z areálu benediktýnského opatství v Brně-Komárově.²⁹

Hrací kameny

V archeologické podsíbirce SZM jsou v současné době uloženy tři hrací kameny. První exemplář (č. 21, obr. 3:21) pochází z výzkumu Slezského zemského muzea, který pod vedením V. Šikulové probíhal v areálu bývalého dominikánského kláštera v Opavě. Další zástupce (č. 22, obr. 3:22) byl nalezen při výzkumu, který byl realizován Archeologickým

²³ Zdeněk HALZBAUER, *Středověká hra vrhcáby ve světle dobových pramenů*, AH 17, 1992, s. 433.

²⁴ Josef UNGER, *Hmotná kultura středověké šlechty v archeologických pramenech*, AH 10, 1985, s. 326.

²⁵ TAMTĚŽ, s. 735.

²⁶ Josef ČECHURA – Martin VYŠOHLÍD, *Kostěné předměty určené ke hrám. Z nálezů na náměstí Republiky v Praze*, Archeologie ve středních Čechách 12, 2008, s. 731.

²⁷ Andrzej JASTRZEBSKI, *Produkcja rogownicza na wroclawskim rynku w 2 pol. XIII i w XIV wieku*, Mediaevalia Archaeologica 1, 1999, s. 92.

²⁸ J. ČECHURA – M. VYŠOHLÍD, *Kostěné předměty určené ke hrám. Z nálezů na náměstí Republiky v Praze*, Archeologie ve středních Čechách 12, 2008, s. 733.

²⁹ Dana CEJNKOVÁ, *Raně středověký výzkum v Brně-Komárově*, Přehled výzkumů 1975, 1977, s. 66.

ústavem pod vedením J. Juchelky na ulici Komenského v Opavě. Poslední exemplář (č. 23, obr. 3:23) byl roku 1913 vykopán lesníkem v prostoru zaniklého hradu Přerovec (okr. Opava). První dva exempláře jsou vyrobeny z kosti a mají pravouhlou podstavu. První exemplář (č. 21) byl vyroben z vřetenní nebo holenní kosti tura domácího.³⁰ Kost, ze které byl vyroben druhý exemplář (č. 22), nebyla blíže určena. Třetí zástupce (č. 23) je kruhové podstavy a byl vyroben ze seříznuté růžice parohu.

Hrací kostky

Hrací kostky nacházející se v archeologické podsbírce SZM byly vyrobeny z kosti. Podrobnější informaci máme pouze o kosti, ze které byla vyrobena kostka č. 30. Jedná se o vřetenní nebo holenní kost tura domácího.³¹ Ostatní kostky byly taktéž velmi pravděpodobně vyrobeny ze zvířecích kostí, avšak blíže neurčených. Několik exemplářů bylo vyvednuto během výzkumu dominikánského kláštera v Opavě (č. 27 a č. 28, obr. 3:27, 3:28). Další pochází z výzkumu na Mnišské ulici v Opavě (č. 29, obr. 3:29) a z výzkumu Zemského domu na náměstí Osloboditelů v Opavě (č. 26, obr. 3:26). Tyto kostky byly nalezeny během výzkumů realizovaných Slezským zemským muzeem pod vedením V. Šikulové. Další exemplář (č. 25, obr. 3:25) byl nalezen pracovníkem muzea Wilfriedem Titzem na hradě Koberštejn (okr. Jeseník).³² Většina z těchto kostek má rovné stěny, pouze dvě kostky jsou tzv. hvězdicovitého typu (č. 25 a č. 28, obr. 3:25, 3:28). Převažují na nich body v podobě výraznějšího středového otvoru obkrouženého jednoduchou kružnicí. V jednom případě se vyskytla varianta se středovým bodem obkrouženým dvěma kružnicemi (č. 30, obr. 3:30) i kostka s jednoduše vyhloubenými otvory (č. 25, obr. 3:25). Všechny tyto kostky jsou poměrně malých rozměrů, žádná nemá délku hrany větší než jeden centimetr.

Šachová figurka

Na Cvilíně byla během výzkumů G. A. Hornyho nalezena kostěná šachová figurka (č. 24, obr. 3:24). Zatímco hrací kostky a kameny představují poměrně běžné nálezy, šachová figurka je opravdovou vzácností. Figurka byla vyrobena na soustruhu, v podstavě má zachovalou kruhovou prohlubeň po hrotu soustruhu.³³ Tvarově vršek figurky připomíná cimbuří, typologicky se tak s největší pravděpodobností jedná o věž. Vršek figurky je však lehce poškozen. Analogie k ní můžeme nalézt např. ve dvou šachových figurkách nalezených na lokalitě Hrádek v Rýmařově.³⁴

³⁰ Jiří JUCHELKA, Opava. *Ulice Komenského, Praskova a Sněmovní, Záchraný archeologický výzkum*. [Nálezová zpráva], č. akce 7/05, s. 10.

³¹ TAMTĚŽ.

³² Přírůstková kniha archeologického pracoviště SZM, M 702, M 761, M 4492, 1969/25, 1981/3, 1986/7, 1987/1, 2014/42 (hrací kostky a kameny), M643 (šachová figurka).

³³ M. TYMONOVÁ, *Archeologické doklady každodenního života obyvatel hradu Cvilína v období středověku a raného novověku*, s. 68

³⁴ Vladimír GOŠ – Jiří KAREL, *Hry a zábava ve středověkém Rýmařově*, Pravěk NŘ 15, 2005, s. 452.

Katalog středověkých hraček a předmětů sloužících ke hře v archeologické podsbírce SZM

Drobné hrnčířské plastiky:

č. 1: plastika konička, fragment (zachován pouze trup a náznaky předních končetin), dochovaná výška 3,9 cm, keramické těsto narůžovělé, jemně plavené, neglazovaná, hrad Cvilín (okr. Bruntál), 1942; inv./přír. č. 1954/397

č. 2: plastika konička, fragment (z těla nedochována pouze hlavička, část zadní končetiny a ocas), délka těla 3 cm, plastika je žlutohnědě glazovaná, s vyvrtaným otvorem ze strany, nalezena v roce 1972 při výzkumu dominikánského kláštera v Opavě; inv./přír. č. 1972/28

č. 3: plastika konička s jezdcem, fragment (koníček má ulomenou hlavu, končetiny a ocas, z jezdce zachována pouze pravá noha), délka těla 2,5 cm, plastika je žlutohnědě glazovaná, nalezena v roce 1961 při výzkumu na ulici Kolářské v Opavě; inv./přír. č. 1968/54

č. 4: ptáček na nožce, výška 4,3 cm, keramické těsto narůžovělé, jemně plavené, na nožce/knoflíku stopy po odříznutí, hrad Cvilín (okr. Bruntál), 1934–1941; inv./přír. č. M 642

Miniaturní keramické nádoby:

č. 5: výška 5,1 cm, průměr ústí 3,2 cm, průměr dna 3,1 cm, část okraje a ouška odlomena (ouško svislé ploché, původně zřejmě provrtané), stopy po výrobě na rychle rotujícím kruhu, keramické těsto barvy okrové až cihlové, povrch drsný, hrad Cvilín (okr. Bruntál), 1934–1941; inv./přír. č. M 638

č. 6: výška 3,3 cm, průměr ústí 2,9 cm, průměr dna 3,5 cm, keramické těsto barvy okrové, povrch drsný, uvnitř stopy po obtáčení válek, na dně patrný stopy po odříznutí a následném ořezání nožem, hrad Cvilín (okr. Bruntál), 1934–1941; inv./přír. č. M 640

č. 7: výška 5,1 cm, průměr ústí 4,1–4,6 cm (nerovnoměrné), průměr dna 4,1 cm, keramické těsto barvy cihlové, povrch drsný, na hradě Cvilín 1934–1941; inv./přír. č. M 639

č. 8: výška 4,5 cm, průměr ústí 4 cm, průměr dna 0,6–1 cm (nerovnoměrné), provrtané ouško, povrch drsný, nerovnoměrný, v ruce velmi hrubě modelováno, barva keramického těsta červenohnědá, hrad Cvilín (okr. Bruntál), 1934–1941; inv./přír. č. M 641

č. 9: výška 7 cm, průměr ústí 4,4 cm, průměr dna 3,5 cm, povrch zdoben vodorovnými rýhami, na dně stopy po odříznutí, barva těsta šedočerná, hrad Cvilín (okr. Bruntál), 1934–1941; inv./přír. č. M 634

č. 10: výška 5,7 cm, průměr ústí 3,4 cm, průměr dna 1,3 cm, spodní polovina těla zdobena šroubovicí, nerovnoměrná zelenohnědá oboustranná glazura, ulice Mezi trhy, Opava, 1961; inv./přír. č. 1969/23

č. 11: fragment nádoby (dno s částí výdutě), průměr dna 2,6 cm, na zachované části výdutě náznak šroubovice, barva keramického těsta šedá, uvnitř stopy po vytáčení, dominikánský klášter, Opava, 1967; inv./přír. č. 1967/167

č. 12: výška 4,6 cm, průměr ústí 3 cm, průměr dna 2,7 cm, v horní třetině zdobena šroubovicí, na dně stopy podsýpky, keramické těsto barvy okrové, hlína velmi jemně plavená, Opava-Jaktař, 1928; inv./přír. č. 1954/190

č. 13: výška 6,3 cm, průměr okraje 6,1 cm, průměr dna 5,8 cm, na výduti nezřetelné, široké rýhy, na vnitřní i vnější straně stopy po vytáčení, na dně výrazná stopa po odříznutí, blíže nelokalizovaný „opavský nález“; inv./přír. č. M 879

Kuličky

- č. 14: soubor šesti hliněných kuliček, hrad Cvilín (okr. Bruntál); inv./přír. č. M 774-M 779
- č. 15: hliněná kulička, tvrdě vypálená, hrad Vartnov (okr. Opava), do muzejní sbírky předáno v roce 1932; inv./přír. č. M 381
- č. 16: čtyři hliněné kuličky, poblíž hradu Burkvíz (Bruntál), do muzea darovány v roce 1942; inv./přír. č. 42:139
- č. 17: soubor hliněných kuliček nalezených v Opavě: polovina hliněné kuličky, náměstí Osvoboditelů, 1969; inv./přír. č. M 3462; hliněná kulička, ulice Boženy Němcové, 1922; inv./přír. č. M 201; hliněné kuličky (jedna celá a polovina), Ostrožná ulici, 1977; inv./přír. č. 1977/8
- č. 18: hliněná kulička, vymodelována tak, že se dá uchopit palcem a dvěma prsty, dominikánský klášter, Opava, 1981; inv./přír. č. 1981/4; soubor pěti a půl hliněných kuliček a jedné, pravděpodobně, skleněné kuličky s „pupkem“ (původně barevná), dominikánský klášter, Opava, 1986; inv./přír. č. 1986/7
- č. 19: dvě hliněné kuličky, mezi Horním Benešovem a Miloticemi nad Opavou, do muzea darovány 1923; inv./přír. č. M 302a, M 302b
- č. 20: soubor hliněných kuliček (17 kusů), Horní Benešov; inv./přír. č. M 177

Kostěné hrací kameny

- č. 21: délka jedné strany 2,5 cm (z jedné třetiny ulomený), pravoúhlá podstava, tvar komolého jehlanu, uprostřed zdoben kruhovým očkem, po obvodu rytou linkou, dominikánský klášter, Opava, 1987; inv./přír. č. 1987/1
- č. 22: rozměr 2,2 x 2,4 cm, pravoúhlá podstava, tvar komolého jehlanu, zdoben pěti kruhovými očky (jedno uprostřed na vrcholu a čtyři nepravidelně umístěny kolem něj na světové strany), ulice Komenského, Opava, 2005; inv./přír. č. 2014/42
- č. 23: max. průměr 3,5 cm, nepravidelná kruhová podstava, tvar komolého kužele, horní podstava prohloubena, zdobena pěti kruhovými očky (jedno uprostřed a čtyři nepravidelně umístěny kolem něj na světové strany), celý obvod zdoben původně patrně celými kruhovými očky, která se však kvůli omletí dochovala jen do poloviny, hrad Přerovec (okr. Opava), 1921; inv./přír. č. M 702

Kostěná šachová figurka

- č. 24: výška 3,4 cm, průměr podstavy 3,2 cm, vršek figurky nedochován, vyrobená na soustruhu, typově se jedná o věž nebo pěšce, hrad Cvilín (okr. Bruntál), 1934–1941; inv./přír. č. M 643

Kostěné hrací kostky

- č. 25: výška 0,8 cm, mírně prohnuté stěny (tzv. hvězdicový typ), velikostně stejné, body tvořeny jednoduchým otvorem, hrad Koberštejn (okr. Jeseník), 1930–1940; inv./přír. č. M 761
- č. 26: výška 0,7cm, bílá, rovné stěny, stejně velké, body tvořeny středovým otvorem obkrouženým kružnicí, náměstí Osvoboditelů, Opava, 1969; inv./přír. č. M 4492
- č. 27: výška 0,7 cm, stěny rovné, stejně velké, body tvořeny středovým otvorem obkrouženým kružnicí, dominikánský klášter, Opava, 1969; inv./přír. č. 1969/25
- č. 28: rozměr 1 x 1 x 0,8 cm, stěny prohnuté (tzv. hvězdicový typ), nestejně velké, body tvořeny středovým otvorem obkrouženým kružnicí, dominikánský klášter, Opava, 1986; inv./přír. č. 1986/7

č. 29: výška 0,8–0,9 cm, stěny rovné, velikostně téměř stejné, body tvořeny středovým otvorem obkrouženým kružnicí, Mnišská ulice, Opava, 1981; inv./přír. č. 1981/3
č. 30: rozměr 0,95 x 1,1 x 1,1 cm, stěny rovné, body tvořeny středovým otvorem obkrouženým dvojitou kružnicí, ulice Praskova, Opava, 2005; inv./přír. č. 2014/42

Mgr. Hana Kartousová (*kartousova@szm.cz*), Slezské zemské muzeum

Předložená studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595), interní grantový projekt SZM č. IGS201511/2015 Středověké a raně novověké Opavsko ve světle archeologických pramenů II.

Summary

Middle Ages and Early Modern Ages Toys and Components of Games in Archaeological Sub-collection of Silesian Museum in Opava

The archaeological sub-collection of Silesian Museum in Opava, category of toys for children includes two sculptures of little horses, one sculptures of a little horse with a rider, carving of a birdie, nine miniature containers and a set of whole marbles or their fragments. Interpretation of such items is not united; it oscillates between items of iconic and religious significance. In some cases (e.g. the purpose of tiny pottery sculptures of little horses) it has lately been thought that it could be a toy as well as votive statuette. Finds of small pottery statues are not exceptional in archaeological material. For instance, several sculptures of small horses are known from Opava. Sculptures of birdies are much rarer finds, analogies are known only from Bohemia. Miniature containers are a widespread phenomenon as far as time and region are concerned, they are part of prehistoric as well as Middle Ages and Early Modern Ages contexts.

Game sets intended for adults are represented by three stones, six pieces of dice and one chess piece. Stones and dice are quite frequent finds in archaeological situations. However, the find of a chess piece from Cvilín is a rarity.

Klára Mezihrádová

EVANGELICKÝ KOSTEL V TŘINCI

Abstract

The article deals with Evangelic church in Třinec built in 1896–1899 according to a project of Viennese architect Julius Leisching and Teschen master builder Ludwig Kametz. This church has not been paid much attention by art historians. Nevertheless, it is a remarkable construction – with respect to its conservative but quality historicizing architecture significantly enriching the town complex of Třinec as well as with respect to its place in protestant architecture with its many particularities. Evangelic church in Třinec represents also an interesting example of in literature little reflected project activities of J. Liesching, known rather as an art historian and museum employee.

Keywords: *Třinec, Evangelic Church, 19th century architecture, Friedrich Fulda, Ludwig Kametz, Julius Leisching*

Třinecký evangelický kostel dosud stál na okraji pozornosti historiků umění.¹ S tím zřejmě souvisí i zarážející skutečnost, že jeho stavba stále ještě není státem uznanou kulturní památkou.² Přitom se jedná o výraznou a v centru Třince vlastně jedinou historickou dominantu, pomineme-li katolický chrám sv. Albrechta tyčící se v izolované poloze nad třineckým Starým Městem, stranou od ostatní městské zástavby.

Třinec byl ve druhé polovině 19. století prudce se rozvíjející obcí, která radikálně měnila svůj urbanistický charakter. Původní jádro někdejší drobné podhorské vsi zaostávající počtem obyvatel za všemi okolními obcemi, postrádající kostel a tvořené pouze malým panským dvorem se skromnou rezidencí, téměř zcela zaniklo a jeho místo zaujal areál železáren.³ Rozkvět průmyslu se projevil v nárůstu obyvatelstva, jehož počet se mezi lety 1845–1880 zpětinasobil,⁴ a vyvolával akutní potřebu výstavby zcela jiného druhu, než byla dosavadní, čistě venkovská zástavba. V okolí třineckého průmyslového areálu začaly v poslední třetině 19. století vznikat komplexy dělnických kolonií tvořené unifikovanými domky v geometrické uliční síti a doplňované postupně infrastrukturou městského typu: nemocnicí, školou i konzumem pro dělníky – třebaže úředně se Třinec stal městem teprve v roce 1931.⁵ Roku 1885 byla vysvěcena novostavba katolického kostela sv. Albrechta, chrámu skutečně městských rozměrů, projektovaného až pro 2000 účastníků bohoslužeb a fundovaného

¹ Výjimkou jsou stručné zmínky, kterými třinecký evangelický kostel do kontextu architektury druhé poloviny 19. století zasadil Pavel Šopák: Pavel ŠOPÁK, *Kostel sv. Albrechta v Třinci a dílo architekta Albína Theodora Prokopa*. Těšínsko XLI, č. 2, 1998, s. 21; Pavel ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy. Moderní architektura českého Slezska ve středoevropském kontextu. 1*. Opava 2014, s. 171. Samostatné heslo bylo kostelu věnováno v: Zdeněk R. NEŠPOR a kol., *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Praha 2009, s. 476; jedná se však o historicky zaměřený text, vlastní architektuře kostela se autor nevěnuje.

² Na skutečnost, že architektura evangelických kostelů 19. století je dosud mnohdy neprávem opomíjena, upozornil aktuálně Zdeněk R. Nešpor v přednášce: *Těšínsko – země evangelických kostelů* na konferenci *Památky Těšínského knížectví*, pořádané Ústavem dějin umění AV ČR, v. v. i., dne 26. února 2015.

³ Viz např. František MUSIL, *Zámky v Kocurovčích a Třinci – doplněk k nejnovějším pracím o šlechtických sídlech na Těšínsku*. Těšínsko L, č. 1, 2007, s. 22–24.

⁴ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VII. Str–U*. Praha 2008, s. 725.

⁵ TAMTÉŽ, s. 729–732.

tehdejší držitelem těšínského knížectví, habsbursko-lotrinským arcivévodou Albrechtem.⁶ Evangelickou komunitu, postrádající ve svých řadách podobně movitého mecenáše, čekala k vlastnímu kostelu složitější cesta.

1. Třinec, evangelický kostel, hlavní průčelí. Foto: Klára Mezihoráková

Myšlenka výstavby evangelického kostela se objevila již v roce 1882, ale první kroky k její realizaci byly učiněny až v roce 1887, kdy byla ke knížecímu ředitelství v Těšíně vyslána deputace s prosbou o odsouhlasení záměru. Žádost se setkala s příznivým přijetím a vzápětí se rozproudila sbírka finančních prostředků ke stavbě, kterou výrazně rozmnožil také dar arcivévody Albrechta. Roku 1893 vybrala evangelická obec již takové množství peněz, že se mohlo začít uvažovat o místě výstavby a o podobě kostela.⁷ Osloven byl stavitel Friedrich Fulda z Těšína (1841–1909), jehož firma stavěla nedlouho před tím katolický kostel sv. Albrechta.⁸ Ze dvou pozemků, darovaných členy evangelické obce, byla po poradě s Fuldou vybrána parcela manželů Mami-

cových rozkládající se na mírném návrší jihozápadně od komplexu třineckých železáren, v blízkosti rozrůstajících se dělnických kolonií. Roku 1893 podnikla komise ustanovená z vybraných členů evangelického sboru cestu po protestantských chrámech v okolí.⁹ Shlédla jak starší luterské kostely tolerančního období v Bystřici a Ustroni, vzniklé v první třetině 19. století a používající empírové či pozdně klasicistní tvarosloví, tak i tehdy relativně nové historizující stavby ve Skočově a Horním Meziříčí, vystavěné v 60. letech 19. století.¹⁰

Friedrich Fulda se podle zprávy jednoho z presbyterů třineckého sboru, Jana Drózda, zúčastnil prohlídky kostelů ve Skočově a Ustroni.¹¹ Zdá se, že inspiraci pro projekt třineckého kostela,¹² který následně téhož roku vypracoval, našel především u skočovského chrámu,

⁶ Viz např. *Kostel sv. Albrechta v Třinci. Na památku padesátiletého výročí jeho posvěcení*. Český Těšín 1935.

⁷ Jan DRÓZD, *Pamiętnik ewangelickiej gminy w Trzyńcu*. Cieszyn 1899, s. 13, 15–17.

⁸ E. R. LEONHARDT, *Die Studien-Reise des Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Vereines im September 1885 nach Mähren, Schlesien, Galizien und Ungarn*. Wien 1886, s. 15–19. Viz také Milan MYŠKA, *Friedrich Fulda*, in: Lumír Dokoupil (ed.), *Biografický slovník Slezska a severní Moravy 9*. Ostrava 1997, s. 36. Friedrich Fulda své křestní jméno užíval ve zkrácené podobě – podepisoval se jako *Fritz* Fulda a převážně takto se také jeho jméno objevuje v dobových zprávách a literatuře.

⁹ J. DRÓZD, *Pamiętnik ewangelickiej gminy*, s. 17–18.

¹⁰ Ustroň (Ustroń), Skočov (Skoczów) a Horní Meziříčí (Międzyrzecze Górne) se nalézají na území dnešního Polska.

¹¹ J. DRÓZD, *Pamiętnik ewangelickiej gminy*, s. 18.

¹² Plány datované lednem 1893 a signované *Fritz Fulda*. Zemský archiv v Opavě (ZAO), Komora těšínská, inv. č. 363, plány č. 43, 44, 45 a 47.

a to jak půdorysně,¹³ tak v pojetí fasád. Ty působí na první pohled novogoticky, ve skutečnosti však používají široký rejstřík historizujícího tvarosloví od románského slohu až po prvky inspirované barokem či klasicismem. Plánovaný monumentální kostel měl mít – stejně jako skočovský chrám – dispozici prostorného jednolodí s vloženými bočními empory o dvou patrech, ze středu západního průčelí měla vyrůst hranolová věž se štíhlou jehlancovou střechou, provázená transeptu podobnými křídly obsahujícími schodiště na empory. Od kostela ve Skočově (s rovně uzavřeným presbytářem vtaženým mezi dvojici kvadratických přístavků obsahujících předsíní a sakristii) se Fuldův návrh výrazně odlišoval přidáním polygonálního závěru s dvojicí bočních vížek.¹⁴

2. Třinec, evangelický kostel, boční průčelí. Foto: Klára Mezihoráková

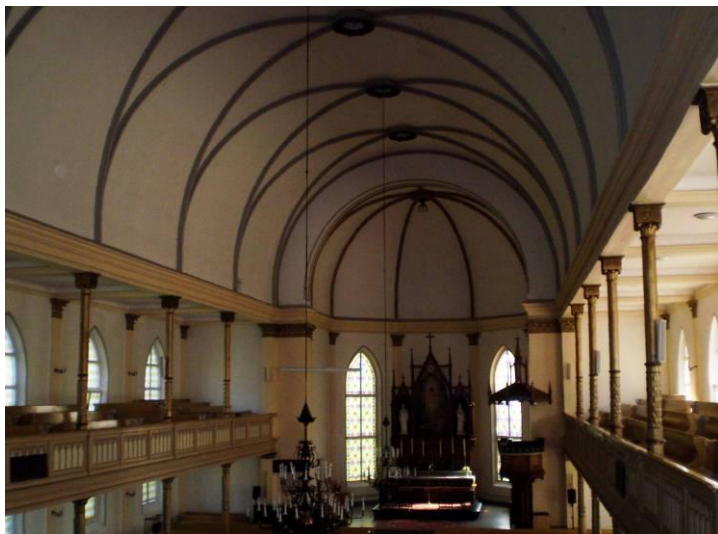
Odhad nákladů na realizaci Fuldou zhotovených plánů se však ukázal více než dvakrát větší vzhledem k výši prostředků třineckého evangelického sboru a i po přepracování projektu zůstávala navrhovaná stavba stále příliš drahá. Třinecký sbor se proto rozhodl projekt Friedricha Fuldy nevyužít a stavitelova nespokojenost s nabízeným honorářem se řešila ještě roku 1900, kdy se Fulda dokonce domáhal soudního vyrovnání.¹⁵

¹³ Soudě z nákresu boční a závěrové fasády a řezů, návrh půdorysu kostela se mezi plány uloženými v Zemském archivu v Opavě nenalézá.

¹⁴ ZAO, Komora těšínská, inv. č. 363, plány č. 43, 44, 45 a 47.

¹⁵ Stavba kostela podle Fuldova projektu by si podle třineckého evangelického sboru vyžádala 130 000 rakouských zlatých, zatímco sebrané prostředky tvořily pouhých 60 000 zlatých. I po přepracování návrhu dosahovaly odhadované náklady 80 000 zlatých; viz: *Baumeister Fulda und die Trzynietzer evangelische Kirche*. *Neue Schlesische Zeitung*, č. 9, 18. února 1900, s. 2. Na tuto novinovou zprávu upozornil již P. ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy*, s. 171, mylně zde však uvádí jako autora realizovaného kostela Eugena Fuldu (spolu s J. Leischingem).

Evangelická komise se poté s prosbou o nové návrhy obrátila na vídeňského architekta Julia Leischinga (1865–1933), dnes známého spíše jako historik umění a muzejník, působícího tehdy v Brně ve funkci ředitele Umělecko-průmyslového muzea.¹⁶ Ten se na projektování kostela podílel zpodoblání zasiláním architektonických skic a jako konzultant.¹⁷ Vlastní návrh vypracoval a stavbu kostela vedl Ludwig Kametz (1843–1923), těšínský stavitel a majitel cihelny a kamenolomu.¹⁸ Definitivní plány, schválené 28. května 1896 krajským hejtmánstvím v Těšíně, jsou dnes uloženy ve fondech Státního okresního archivu v Karvině.¹⁹ Realizovaný návrh kostela se – stejně jako nevyužité Fuldovy plány – blíží typu nedalekých kostelů ve Skočově a Horním Meziříčí, tentokrát však vyhovoval třineckým evangelíkům také finanční úsporností. Oproti jmenovaným stavebním vzorům byl třinecký kostel navržen jako nižší skromnější svatyně s pouhým jedním patrem empor. I přesto však výsledná budova skýtala velkorysý prostor pro až 1100 sedících věřících.²⁰

3. Třinec, evangelický kostel, interiér. Foto: Klára Mezihoráková

Dne 21. června 1896 byl slavnostně položen základní kámen, a to – jak referoval dobový tisk – za účasti autora plánů kostela, Julia Leischinga.²¹ Následujícího roku podpořil probíhající stavbu po vzoru svého předchůdce finanční sumou, zčásti určenou na vnitřní zařízení kostela, také arcibiskup Friedrich.²² Na počátku srpna 1898 zhlédl téměř ukončenou stavbu

¹⁶ Stručnou charakteristiku osobnosti Julia Leischinga viz [P. St.], *Julius Leisching †*. Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens 35, 1933, s. 145; Bohumil SAMEK, *Leisching Julius*, in: Anděla Horová (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*. A–M. Praha 1995, s. 443.

¹⁷ J. Leisching přijel do Třince zřejmě teprve u příležitosti slavnostního aktu položení základního kamene a poté na závěr stavby kvůli prohlídce již hotového kostela; J. DRÓZD, *Pamětník evangelické gminy*, s. 18, 21, 24.

¹⁸ J. DRÓZD, *Pamětník evangelické gminy*, s. 18, 22; Witold IWANEK, *Słownik artystów na Śląsku cieszyńskim*. Bytom 1967, s. 26.

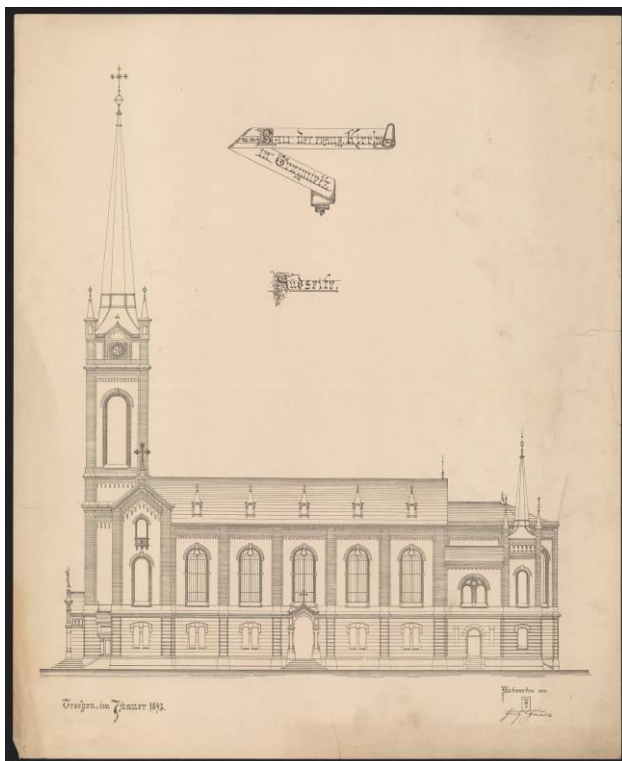
¹⁹ Plány datované 26. ledna 1896 signoval Ludwig Kametz; Státní okresní archiv Karviná, fond: Okresní úřad Český Těšín, inv. č. 150, č. kart. 16. Tamtéž i další úřední písemnosti ohledně výstavby kostela. Torzo korespondence se dochovalo také ve stavebním archivu Městského úřadu Třince.

²⁰ Z. R. NEŠPOR a kol., *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů* (pozn. 1), s. 476.

²¹ *Grundsteinlegung*. Neue Freie Presse č. 1, 24. června 1896, s. 5.

²² *Hochherzige Spende*. Mährisches Tagblatt, 15. října 1897, s. 4.

architekt Leisching a shledal ji uspokojivou. Během téhož roku byla novostavba vybavena novogotickou kazatelnou a oltářem se sochami sv. Petra a Pavla vytvořenými absolventem vídeňské akademie, krakovským řezbářem a malířem Janem Raszkou (1871–1945). Ten také namaloval v akademickém stylu oltářní obraz s námětem Nanebevstoupení Ježíše Krista.²³ Roku 1898 byly rovněž přivezeny tři zvony ulité v třineckých železárnách a následujícího roku varhany krnovské firmy Rieger, opět v novogoticky tvarované skříní. Dne 9. července 1899 byl kostel vysvěcen.²⁴

4. Friedrich (Fritz) Fulda, nerealizovaný projekt evangelického kostela v Třinci, boční průčelí, 1893, ZAO, Komora těšinská, inv. č. 363, plán č. 45

Realizovaná stavba téměř zcela odpovídá plánům Ludwiga Kametze z roku 1896, odlišuje se jen několika málo detaily na průčelích.²⁵ Jedná se o obdélné, sedlově zastřešené jednolodí s omítanými fasádami se štukovou výzdobou. Ze severozápadního vstupního průčelí

²³ Architekturu oltáře a kazatelny vyrobil truhlář Robert Hanel z Nového Jičína podle návrhu Theodora Prüfera z Berlína; viz J. DRÓZD, *Pamiętnik ewangelickiej gminy*, s. 26. K Janu Raszkovi viz Małgorzata BIERNACKA, *Raszka (Raschka, Raschke, Raszek, Raszko, Reszek) Jan (Johann) Florian*, in: Urszula Makowska – Katarzyna Mikocka-Rachubowa, *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.)*. Malarze, rzeźbiarze, graficy. VIII. Pó–Ri. Warszawa 2007, s. 229–246.

²⁴ J. DRÓZD, *Pamiętnik ewangelickiej gminy*, s. 25, 30.

²⁵ Odlišná kružba hlavního vstupu, zmmožení arkád trpasličí galerie hlavního průčelí, nahrazení plánovaných sdužených oken v bočních osách fasády jednoduchými ad.

neorientované stavby vyrůstá hranolová věž provázená dvěma křídly předloženými před kostelní loď a přesahujícími mírně její šířku. Obdobné uspořádání má závěrová část chrámu, kde z jihovýchodní fasády vystupuje polygonální apside s dvojicí kolmo situovaných přístavků, sloužících jako předsíní a sakristie. V půdoryse se kostel proto jeví jako symetrický. S monumentalitou hlavní fasády kontrastují nízké boky lodí členěné stereotypními řadami lomených oken. Uvnitř v chrámu jsou určujícím prvkem prostoru především jednopatrové empory na litinových sloupech, zaplňující všechny stěny lodí. Zatímco v exteriéru se architektura kostela jeví jako relativně jednotná – na tělo stavby asociující svou dispozicí románské westwerkové chrámy je naroubováno převážně novogotické tvarosloví – interiér působí mnohem méně sourodým dojmem. Klidný prosvětlený prostor uzavřený v apsidě kulovitou konchou, nad střední částí lodí valenou klenbou a nad emporami plochými, do čtvercových polí dělenými stropy podpíranými antikizujícími sloupky, připomíná atmosféru renesančních staveb i přesto, že klenbu pokrývá dekorativní síť gotikou inspirovaných žeber se svorníky.

5. Ludwig Kametz, projekt evangelického kostela v Třinci, čelní pohled, asi 1895, Státní okresní archiv Karviná, fond Okresní úřad Český Těšín, inv. č. 150, č. kart. 16

Evangelický kostel v Třinci náleží k tomu druhu protestantských sakrálních objektů z období druhé poloviny 19. století až počátku 20. století, které tehdejší historik umění Emil

Edgar ve známé práci *Protestantismus a architektura* z roku 1912 ostře odsoudil jako bezcenné stavby přejímající v laciné touze po reprezentativnosti nevhodný model katolického kostela, jeho přílišnou zdobnost i dispozici zcela nepatřičnou pro odlišný způsob využívání evangelické modlitebny.²⁶ Byl si vědom, že následování těchto vzorů a přejímání historizujícího tvarosloví je, mimo jiné, výsledkem respektování církevních úředních nařízení, jejichž konzervativní a omezující pojetí kritizoval.²⁷ Tato nařízení vyžadovala právě následování starších stavebních stylů.²⁸ Edgarova touha po svébytné a z podstaty protestantského vyznání vyvěrající architektuře je ještě dnes dobře pochopitelná a do jisté míry konvenuje i se zcela současným vyjádřením Pavla Šopáka, který v souvislosti právě s evangelickým kostelem v Třinci (a o něco pozdější stavbou evangelického chrámu v Krnově) dává najevo své zklamání ze skutečnosti, že tak „*vyhraněné téma, jakým evangelický kostel je*“, zpracovávali architekti schematicky a bez tvůrčí originality, za pomoci stále znovu opakovaného rejstříku novogotického tvarosloví.²⁹

Přesto však je nutno evangelický třinecký kostel vnímat z více úhlů pohledu.³⁰ Je nezpochybnitelnou skutečností, že autor jeho projektu byl omezován skromnými finančními prostředky – jak v zájmu objektivity poznamenal výše citovaný Pavel Šopák³¹ – i snahou objednavatelů chrámu být v souladu s oficiálními postoji své církve. Vlivem velmi konkrétních požadavků stavebníků (které reflektoval i nerealizovaný projekt Fritze Fuldy) tak vznikla konvenční architektura následující nejen vzory kostelů v blízkém Skočově a v Horním Meziříčí, ale blížíci se základními rysy také např. evangelickým chrámům v Opavě, Krnově, Frýdku a celé řadě dalších protestantských staveb z druhé poloviny 19. století a počátku 20. století. Tuto „*neinvenčnost*“ je možné z umělecko-historického hlediska vnímat negativně, v očích uživatelů kostela se však pravděpodobně jednalo o výrazný klad. Nešlo jen o slepou poslušnost vůči předpisům, ale také o přirozený vztah k místní tradici. Zajímavá je v této souvislosti zmínka Jana Drózda o tom, že kostel vymaloval Paweł Niedoba podle vzoru barokního evangelického Ježíšova kostela v Těšíně.³² Podobnost výmalby už dnes nelze posoudit,³³ možná je však právě zde možno hledat inspirační zdroj cizorodě působících pilastrů s novobarokními hlavicemi v interiéru třineckého kostela.

²⁶ Emil EDGAR, *Protestantismus a architektura*. Praha-Karlín 1912, s. 57–84. Ke kontroverzní Edgarově osobnosti viz např. Pavel ŠOPÁK, *Památky na stránkách Moravskoslezské revue. (Příspěvek k dějinám památkové péče na Moravě a ve Slezsku.)* Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě 2007, s. 10–14.

²⁷ E. EDGAR, *Protestantismus a architektura*, s. 76–77.

²⁸ Viz např. církevní nařízení sice z doby o něco pozdější, ale vycházející ze starších předpisů: *Výnešení vrchní církevní rady augsb. vyzn. ze dne 23. dubna 1900, č. 1072, jímž se sdělují snešení Eisenašské církevní konference ohledně stavby evang. kostelů a užívání biblické čítanky místo bible*, in: Sbírká obecných církevních nařízení c. k. evang. vrchní církevní rady augsb. a helv. vyznání XXVII, sešit 1, 30. června 1900, s. 308–311. V nařízení jsou zahrnuty *Pokyny pro stavbu evangelických kostelů*, redigované na základě regulativu z roku 1861.

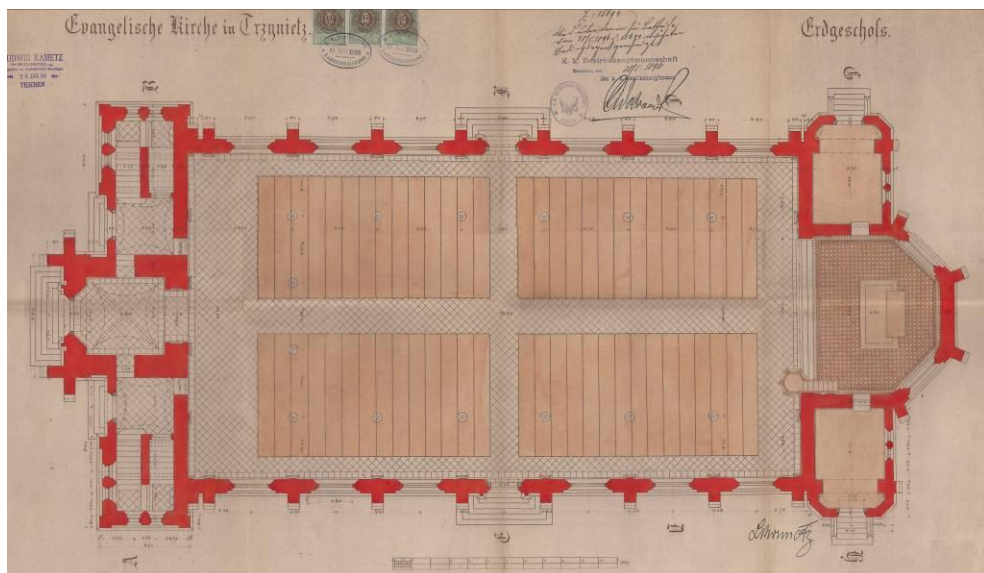
²⁹ P. ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy*, s. 171.

³⁰ Jak u evangelické architektury druhé poloviny 19. století (a v reakci na Edgarovu knihu) obecně upozornila již např. Blanka ALTOVÁ, *Architektura evangelických kostelů a modliteben*, in: Zdeněk R. Nešpor a kol., *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Praha 2009, s. 32–35.

³¹ P. ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy*, s. 171.

³² J. DRÓZD, *Pamiętnik ewangelickiej gminy*, s. 25.

³³ Kostel byl v roce 1924 nově vymalován. Původní výmalba klenby měla připomínat nebesa, její modrá barva však vzhledem k malé výšce kostela údajně působila na současníky tísnivým dojmem; viz: Oskar MICHEJDA, *Czterdziestci lat istnienia zboru*, in: *Ewang. Zbór augsb. vyzn. w Trzyńcu w czterdziestym roku istnienia jego kościoła*. Trzyńiec 1939, s. 35.

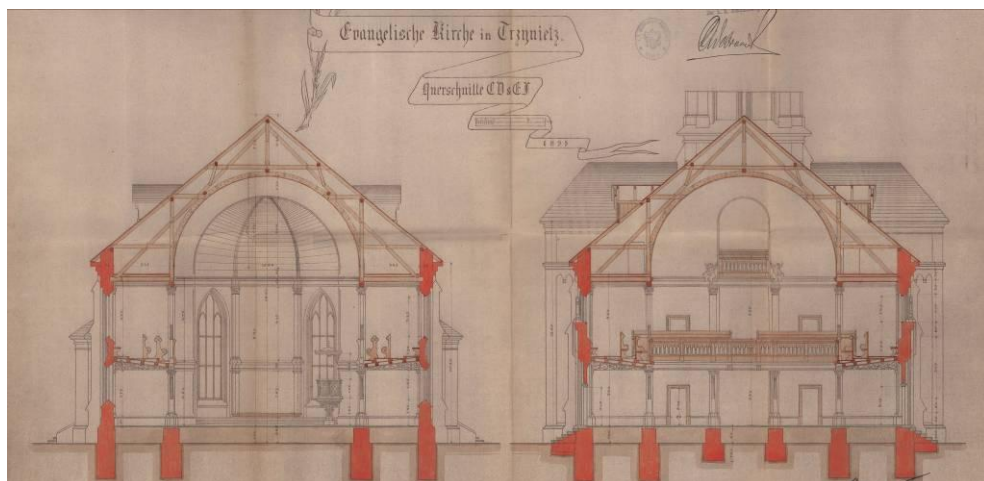
6. Ludwig Kametz, projekt evangelického kostela v Třinci, půdorys, asi 1895, Státní okresní archiv Karviná, fond Okresní úřad Český Těšín, inv. č. 150, č. kart. 16

Některé společné rysy výše uvedených kostelů měly také praktické odůvodnění a rovněž zmíněné církevní předpisy nebyly jen samoúčelnou restrikcí, ale vycházely z ohledu na dobré fungování stavby. To se týká např. požadavku samostatných přístupů na kruchty vedených odděleně od hlavního vstupu.³⁴ Právě tato snaha o pohodlný průchod věřících do kostela a z něj vedla k charakteristickému uspořádání západních front mnohých evangelických chrámů – vysunutá křídla po bocích věže ve středu vstupního průčelí obsahují schodiště na empory. Tradiční řešení interiéru kostela s pásy empor po celém obvodu chrámové lodi, maximalizujících kapacitu kostelního prostoru, se odrazilo také ve specifickém výrazu fasád: okenní otvory jsou horizontálně přepažené, případně uspořádané do řad samostatných oken nad sebou.

Uvedenými dispozičními prvky se také evangelický kostel v Třinci zřetelně odlišuje od druhého – katolického – třineckého chrámu. I zacházení s historizujícím tvaroslovím je v obou případech rozdílné. Kostel sv. Albrechta je čistě novogotickou stavbou jednotného výrazu v exteriéru i v interiéru, kde potměnlý prostor, členěný mohutnými pilíři, vyvolává intenzivní pocit posvátna. Interiér evangelického třineckého kostela naopak odpovídá skutečnosti, že jako protestantský chrám neslouží jen jako místo pro bohoslužby a kázání, ale také jako shromaždiště pro světější činnosti sboru. Nalézáme zde kontrast mezi novogoticko-novorománským zevnějškem kostela a jeho vnitřkem mísícím slohově velmi různorodé prvky s cílem vytvořit volný, světlý prostor, s výjimkou presbytáře téměř až civilního působení. Tomu odpovídá i redukce presbytáře, který v evangelických kostelích nehraje tak výlučnou roli jako u katolických chrámů.³⁵

³⁴ Vynešení vrchní církevní rady, s. 311.

³⁵ Viz např. shrnutí Blanky Altové; Blanka ALTOVÁ, *Specifika evangelického chápání sakrálního prostoru: kostel, nebo modlitebna?*, in: Zdeněk R. Nešpor a kol., *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*. Praha 2009, s. 33–37.

7. Ludwig Kametz, projekt evangelického kostela v Třinci, příčné řezy, asi 1895, Státní okresní archiv Karviná, fond Okresní úřad Český Těšín, inv. č. 150, č. kart. 16

Evangelický kostel v Třinci je tedy konzervativní, ale přesto kvalitní architekturou, svědomitě naplňující požadavky svých stavebníků. Zajímavý je nejen svým zasazením do kontextu ostatní protestantské architektury, ale také jako příklad dosud literaturou málo reflektované projekční činnosti Julia Leischinga.³⁶ Ten již v roce 1898, ještě před vysvěcením třineckého kostela, vytvořil neuskutečněný návrh dalšího evangelického chrámu v Olomouci u Justičního paláce, vystavěného posléze podle plánů jiného autora,³⁷ a nedlouho poté také projekt evangelického kostela v Bohumíně realizovaný stavitelem Josefem Bergerem v letech 1900–1901.³⁸

Mgr. Klára Mezihoráková, Ph.D. (mezihorakova@udu.cas.cz), Ústav dějin umění AV ČR

Summary

Evangelic Church in Třinec

Evangelic church in Třinec has not been paid much attention by art historians and has not been acknowledged a cultural historic sight by the state yet. At the same time it is a significant dominant feature of the town. The idea to build the church arose as early as in 1882, but only in 1893 sufficient funds were put together and first steps could have been undertaken. The first design of the church was made by master builder Friedrich Fulda from Teschen the same year, his project was dismissed by the episcopate for its expensiveness and they turned to Viennese architect Julius Leisching. On the basis of his study another Teschen master builder Ludwig Kametz produced his own project at the turn of 1895 and 1896. The foundation stone was laid on the 21st June 1896 and on the 9th July 1899 the finished church was consecrated. The building almost fully corresponds to the plans of L. Kametz

³⁶ Jednou z výjimek je již několikrát citovaná práce Pavla Šopáka, viz P. ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy*, s.171, 173.

³⁷ *Kirchenbau*. Der Bautechniker XVIII, č. 26, 1898, s. 528.

³⁸ Z. R. NEŠPOR a kol., *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů*, s. 67–68; P. ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy*, s. 173.

preserved in the State District Archive Karviná. It is conservative but quality historicizing architecture, conscientiously fulfilling all the requirements, following not only the church directives but quite naturally searching inspiration also in the local evangetic construction tradition (i.e. churches in Skočov and in Horní Meziříčí). It is necessary to perceive the church in Třinec in the context of other protestant temples with particularities following from the fact that unlike the catholic churches it is used not only for church services, but also as a meeting place for other activities of the episcopate. Its construction represents also an interesting example of in literature little reflected project activities of J. Liesching, known rather as an art historian and museum employee. He projected two more evangetic churches: not realised project of Olomouc church and project of a church in Bohumín realised in 1900–1901.

8. Třinec, evangelický kostel, fotografie publikovaná v knize Ewang. Zbór augsb. wzn. w Trzyńcu w czterdziestym roku istnienia jego kościoła. Trzyniec 1939

Lenka Rychtářová

KNIŽNÍ SVĚT HELENY SALICHOVÉ

Abstract

The painter, writer and ethnographer Helena Salichová (1895–1975) was closely connected to the Silesian region which enchanted her and to which she dedicated her whole life. Her collecting activities in the field of ethnography focused on Silesian folk songs, folk costumes as well as understanding and preservation of Silesian folk literature. She used all these collections in her literary work and as a result she published nine books in 1917–1975. She also illustrated six of the books. The illustrations fully reflect subject of the book and it is possible to notice themes typical of free art creation of Helena Salichová.

Keywords: *Helena Salichová, Silesia, collection activities, regional literature*

Helena Salichová (1895–1975), malířka, spisovatelka a etnografka, byla celým svým životem i tvorbou spjata se slezským krajem – především s Kyjovicemi, kde se narodila, a Polankou nad Odrou, kde strávila téměř celý život. Její umělecká i národopisná činnost byla natolik propojena s jejím životem, že je velmi problematické postihnout jen jednu část její tvorby, aniž by byla vylíčena i její práce v jiných odvětvích.

Knižní tvorba Heleny Salichové čítá celkem devět knih, vydaných v rozmezí let 1917–1975, řada jejích prací však zůstala pouze v rukopise. Salichová do svých knih shrnula všechny oblasti svého sběratelského i výtvarného zájmu – slezské lidové písně, lidovou slovesnost odrážející se v jejich pohádkových knížkách a kronice slezského lidu, i zájem o lidový kroj. Informace o jednotlivých knihách lze čerpat z monografií a statí o Heleně Salichové,¹ ale také z novinových článků, upozorňujících na vydání knih či přinášejících jejich kritiku. Pro celkové postizení knižní produkce Heleny Salichové jsou však tyto materiály poněkud nedostatečné, jelikož se ve většině případů spokojují s vylíčením tematického okruhu knihy, roku vydání, případně doby práce na knize, kdo ji vydal či zprostředkoval vydání, a zda je kniha ilustrována a jakou technikou. A právě otázka výtvarné stránky knihy je v literatuře doposud poněkud přehlížena. Chybí zpracování archivních materiálů z hlediska geneze grafického doprovodu knihy i zmapování vlivu jednotlivých nakladatelství na finální podobu autorčiných ilustrací.

Sbírky slezských lidových písní

Počáteční sběratelský zájem Heleny Salichové se obracel k slezské lidové písni, podníce-na zpěvy své chůvy Hany Proské² a hudebním zájmem svého otce Josefa Salicha. Hana Proská byla zpěvačkou lidových písní, vypravěčkou velmi osobitých lidových pohádek i pověrečných zkazek. Dětem často zpívala a vyprávěla, a měla tak rozhodující vliv na utváření osobnosti Heleny Salichové, která prostřednictvím starých lidových písní, pohádek a bajek poznávala krásu slezských tradic a lidového umění, jehož důslednému poznání zasvětila celý svůj dlouhý život. Zájem o hudební umění v ní živil i její otec. „*Nezapomenu-*

¹ Monografie: Emil PŘIKRYL, *Helena Salichové: život a dílo*, Nový Jičín 1970. – Emil PŘIKRYL, *Helena Salichová: život a dílo*, Ostrava 1974. – Petr PAVLIŇÁK, *Helena Salichová*, Ostrava 2009. – Petr HOLÝ, Místo Heleny Salichové v českém malířství 20. století, in: *Ars 2. Sborník prací Pedagogické fakulty Ostravské univerzity*, sv. 154, řada U-2, 1995, s. 11–20.

² Anna Proská, zvaná „Hana“, se narodila r. 1846 v Kyjovicích.

*telné zůstávají zimní večery, kdy venku řádila metelice a v komíně naříkala meluzína. Maminka s chlapci již spala a já s otcem jsme hráli – já na klavír a on na housle, mlčky, beze slova – barokní mistry, dále Mozarta, Beethovena, Schuberta, vedle toho i populární úpravy některých skladeb Mendelsohnových, Dvořákových, a mnohá jiná díla. Z očí mi kanuly slzy, že jsem na noty neviděla. V mé duši se rodila touha po něčem nedostupném a krásném i nesmírně velikém, co není z tohoto světa a věděla jsem, že za tím neodolatelně mocným vábením musím jít – jenže cesty jsem ještě neznala.*³ Z těchto slov Heleny Salichové i z jejího zájmu o sběr lidových písní započatém již v dětství lze usuzovat, že jí bylo hudební umění daleko bližší než umění výtvarné. V písemné pozůstalosti Salichové se dochoval strojepisný záznam nadepsaný „Můj životopis“, ve kterém sama Salichové píše o svém přijetí na Akademii výtvarných umění v Praze: „Byla bych sice raději studovala hudbu, ale k vstupu na konzervatoř mi scházela potřebná odborná průprava.“⁴ S otcem Helena Salichová hrávala mimo jiné i na zámku v Kyjovicích, patřícím hraběti Stollbergovi. A právě prostředí zámku stálo na počátku výtvarné umělecké dráhy Salichové. V interiéru zámku se seznamovala s obrazy starých mistrů a potkala zde i zámeckého malíře Vojtěcha Pernicu,⁵ malujícího zde rodinné portréty Stolbergových. Sledovala Pernicu při práci, často s ním dokonce i malovala a získala od něj první odborné poznatky o výtvarném umění.

Helena Salichová si již ve svých 12 letech začala Haniny písničky zapisovat, a vždy, když zaslechla nějakou novou píseň, hned si ji zaznamenala. Salichová se nespokojila pouze s písněmi Hany Proské, ale brzy si začala o lidové písně říkat i jiným pamětníkům z Kyjovic, později svůj zájem rozšířila i do sousedních vesnic. „*Za písničkami jsem chodila obyčejně v zimě; využila jsem doby draček. Při draní peří ženské nerady myslí na vážné věci, každá ráda něco poví. S počátku byli lidé ke mně nedůvěřiví, co prý, to chcu za hlupoty a co s tym budu robit!*“ *Ale brzy to šlo, ženy se rozpovídaly a rády zpívaly. Která co věděla, s tím přišla.*“⁶

Její sběry lidových písní vyústily do vydání dvou knih. První z nich vyšla ještě v době první světové války v roce 1917 a nesla název *Slezské lidové písně svatební a jiné z Kyjovic a okolí*.⁷ Jelikož byla kniha velmi záhy rozebrána, bylo o rok později vytištěno její druhé vydání. Ve vydání knihy Salichovou podporoval i hrabě Stollberg, který jí poskytl finanční pomoc,⁸ za což mu Salichová děkuje v úvodu knihy. V předmluvě knihy dále píše: „*Slezskému lidu vrátím jeho zpěvy, vzácný odkaz našich stařečků a stařenek, aby písničky neupadly v zapomenutí. Přála bych si, aby došly rozšíření a byly zpívány s láskou, s jakou byly sbírány a upraveny, aby ukázaly, že ve slezských dědinách jest ukryta poesie hluboká a krásná, že Slezák má i své písně, že není tak drsným, jak se o něm mluví, ale takovým, jak zpívá.*“

Brzy po nástupu na pražskou Akademii výtvarných umění se Salichová seznámila s v té době již slavným hudebním skladatelem Leošem Janáčkem, který znal sbírku písní Salichové. Při osobním setkání mu mladá umělkyně předzpívala některé ze svých písní, které Janáček velmi okouzlili. A to natolik, že k deseti písním složil klavírní doprovody, vydané tiskem pod názvem *Slezské písně (ze sbírky Heleny Salichové)*.⁹ Janáček Salichovou velmi

³ Emil PŘÍKRYL, *Helena Salichová: život a dílo*, Ostrava 1974, s. 9–10.

⁴ Slezské zemské muzeum (SZM), uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, Můj životopis, inv. č. U 3112 AP, s. 3.

⁵ Vojtěch Pernica, malíř, nar. 26. 1. 1886 v Lovčicích u Hodonína, zemřel 7. 7. 1977 v Brně.

⁶ *Jak Salichová sbírala lidové písně a pohádky. Z rozhovoru se slezskou umělkyní*, blíže neurčený článek. Uložen v pozůstalosti Heleny Salichové na uměleckohistorickém pracovišti Slezského zemského muzea.

⁷ Helena SALICHOVÁ, *Slezské lidové písně svatební a jiné z Kyjovic a okolí*, Kyjovice 1917.

⁸ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, Můj životopis, inv. č. U 3112 AP, s. 3.

⁹ Leoš JANÁČEK, *Slezské písně (ze sbírky Heleny Salichové)*. *Zpěv s prův. klavíru*, Brno 1920.

podporoval v jejím sběratelství, a tak byla roku 1920 vydána druhá její kniha *Národní písně slezské*.¹⁰ Druhá sbírka písní na rozdíl od knihy první obsahuje i výtvarný doprovod, a to motiv na obálce. Salichová pro obálku vhodně zvolila motiv ženy sedící na louce a trhající květy (Salichová často zaznamenávala písně zpívajících venkovských žen na poli a loukách), v pozadí je v náznaku zachycena silueta města se dvěma doutnajícími komíny. V písemné pozůstalosti Heleny Salichové se dochovala korespondence zasláná Společností knihtiskárny v Zábřehu a Expedici knih a časopisů Boleslava Havlíčka v Praze Heleně Salichové, datovaná do roku 1920 a týkající se přípravy knihy. „Přiložený originál mě v tiskárně vrátili, že by šel špatně reprodukovat, poněvadž je kreslen inkoustem. Má být pracován pouze tuší a na větším papíře“, píše 30. března Salichové Boleslav Havlíček.¹¹ Dalšího dne se na Salichovou obrátila i tiskárna: „Papír na obálky použijeme dle zasláných vzorů a i ten musí být barvy dvojí, neboť nemáme tolik jedné barvy na skladě. Ruční papír dnes nikde nedostaneme.“¹² Obálka je nakonec skutečně dvojí barevnosti, a to ve variantě červené a zelené. Původní logická domněnka, že by se snad mohlo jednat rovněž o dvojí vydání téže knihy, je dopisem vyvrácena.

Motiv ženy na obálce je vůbec prvním grafickým počinem Heleny Salichové, který známe. Z doby studijních let se dochovaly především olejomalby, v soupise grafických prací v monografii Heleny Salichové z roku 2009¹³ jsou její první grafické práce datovány až do roku 1923, a jedná se ve velké míře o techniku leptu či litografie, kterým se Salichová věnovala právě v době svých pražských studií. Později se její grafická tvorba od těchto technik odklonila a Salichová již pracovala výhradně v technice linorytu, dřevorytu či dřevorezu.

Ačkoli nejsou její dvě písňové knihy více výtvarně zdobené, Helena Salichová je přesto o téměř dvě desetiletí později „ilustrovala“, jelikož v roce 1936 vydala *Album ilustrací k 25 lidovým písním. Staré naše písně v obrazech*.¹⁴ Jedná se o soubor 25 rozměrných linorytů vytvořených na motivy písní, které Salichová za ta léta sesbírala, a které se objevily v prvních dvou jejích sbírkách tištěných či ve třetí sbírce písní, jež zůstala pouze v rukopise.¹⁵ Album ilustrací provedla Salichová ve dvou variantách. První varianta obsahuje jako součást obrazové plochy i samotné notové zápisy písní, a jedná se o grafické ztvárnění 10 lidových písní. Je s podivem, že tento soubor nebyl vydán, jelikož kompozičně jsou všechny listy velmi zdařilé.¹⁶ Na základě komparace ilustrací písní, které se objevily v obou variantách, lze říci, že listy k písním *Jedě jedě mazureček*, *V černým lese ptaček zpíva* či *Aj, co to tam šustí v onej olšině* jsou kvalitněji provedeny ve variantě první, oproti tomu písně *Nekukaj se na panenku* či *Do tej naši zahrádečky* lépe vystihla varianta druhá.

¹⁰ Helena SALICHOVÁ, *Národní písně slezské*, Praha 1920.

¹¹ SZM, umělecko-historické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Expedice knih a časopisů Boleslava Havlíčka v Praze Heleně Salichové, dopis, rkp., 30. 3. 1920, I ll 8, bez čísla.

¹² SZM, umělecko-historické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Společnost knihtiskárny v Zábřehu Heleně Salichové, dopis, stroj., 31. 3. 1920, I ll 4, bez čísla.

¹³ Petr PAVLIŇÁK, *Helena Salichová*, Ostrava 2009, s. 261–308.

¹⁴ Helena SALICHOVÁ, *Album ilustrací k 25 lidovým písním. Staré naše písně v obrazech*, soukromý tisk, 1936.

¹⁵ Třetí sbírku lidových písní připravila Helena Salichová na popud Leoše Janáčka, se kterým zůstala až do jeho smrti v roce 1928 v písemném kontaktu. Třetí svazek písní nesl název *Moravské písně milostné* a Salichová jej zaslala Janáčkovi do Brna krátce před jeho smrtí. K vydání tedy již nedošlo a rukopis písní je dodnes uložen v pozůstalosti Leoše Janáčka, Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd ČR v Brně, sign A 284 a 285. – viz: Emil PŘIKRYL, *Helena Salichová: život a dílo*, Ostrava 1974, s. 16.

¹⁶ Podobu nevydaného cyklu publikoval: Petr PAVLIŇÁK, *Helena Salichová*, Ostrava 2009, s. 263. Grafický list *Jedě, jedě Mazureček* je uložen ve Slezském zemském muzeu, umělecko-historické pracoviště, př. č. 19/005/2015.

První varianta je však celkově díky využití notových zápisů v obrazové ploše originálnější počinem Salichové na poli grafické tvorby a celkově jedinečným grafickým cyklem v rámci výtvarné regionální produkce meziválečného období. 23 grafických listů druhé varianty vychází motivicky z lidových písní a zobrazuje písně svatební, milostné, ale i koledy či ukolébavky. Další dva listy tvoří titulní list a graficky provedené věnování cyklu: „*Album č. ... bylo vyryto a vytištěno pro ... a pro všechny kdož milují písně našeho lidu.*“

Knihy pohádek

Helena Salichová v roce 1914 absolvovala Hospodářský kurz dívčí při Vzdělávacím ústavu sester dominikánek v Klimkovicích, čímž získala vzdělání jako učitelka dívčích ručních prací. Učitelské povolání nastoupila u svého otce v Kyjovicích, později se jí aprobace díky nedostatku učitelů v době první světové války rozšířila a stala se učitelkou literní. Učitelské povolání, vlastní dětství prožité v rodinném štěstí po boku chůvy Hany a zájem Heleny Salichové o slezskou lidovou slovesnost, to vše byly impulsy k jejím pohádkovým knihám. Knihy pohádek tvoří důležitou část knižní produkce Salichové, v průběhu let 1921–1975 bylo vydáno celkem pět pohádkových knih, další pohádky uveřejňovala Salichová časopisecky či v antologiích pohádek.

Při svém putování po slezských vesnicích, kdy sbírala slezské lidové písně, si Salichová zapisovala i jiné projevy lidové slovesnosti. Byly to nejčastěji různé báje, pověsti, zkazky, pověrečná vyprávění a řada pohádek. Helena Salichová si vše zaznamenávala a tyto její zápisy tvoří největší díl její literární tvorby. Bohužel řada sepsaných vyprávění zůstala pouze v rukopisech, jelikož se Salichové nepodařilo najít nakladatele.

První kniha pohádek Heleny Salichové vyšla v roce 1921 pod názvem *O hodném děvčátku a kravičce Babulce a jiné slezské pohádky*¹⁷ a obsahuje 14 lidových pohádek. Už o rok dříve, když Salichová domlouvala s Boleslavem Havlíčkem vydání své druhé sbírky písní, společně projednávali i vydání slezských pohádek. „*Slezské pohádky bych chtěl vydati a obrázky by byly velice příhodné a o podrobnostech se ještě dohodneme.*“¹⁸ K vydání nedošlo, ale je zřejmé, že již v této době měla Salichová pohádky připravené k vydání, a že měly být opatřeny ilustracemi. Jelikož nemáme původní dopis Heleny Salichové, na který Havlíček reagoval, nevíme, zda nabízela ilustrace své vlastní, nebo Antonína Hály, který ilustroval knihu pohádek vydanou v roce 1921. Antonín Hála a Helena Salichová byli spolužáci na akademii, jejich vztah však brzy přerostl ve vztah milostný, završený v roce 1923 svatbou. Počátek dvacátých let byl obdobím, kdy Salichová pro své literární počiny využívala právě kreseb Hálových, ačkoli sama byla zdárnou výtvarnicí, schopnou si ilustrovat svá díla sama. Hála opatřil celostránkovou ilustraci s ještě přetrvávajícím secesním tvaroslovím pohádky *O hodném děvčátku a kravičce Babulce, O vodníkovi, O němém pasáčkovi, Pohádku o Jeremiji, O třech bratřích a čarodějnici a O dvou bratřích.*

V roce 1932 vydalo pražské nakladatelství Vojtěcha Šeby dvoudílnou knihu *Sto pohádek zimních večerů*,¹⁹ kterou výtvarně doprovodil Antonín Ludvík Salač. První díl obsahuje 15 pohádek Salichové, přičemž přebírá všech 14 pohádek, které se objevily již v knize *O hodném děvčátku a kravičce Babulce a jiné slezské pohádky*. Druhý díl obsahuje 11 dosud nepublikovaných pohádek ze sběrů Heleny Salichové. Z celkového počtu 26 pohádek slezské autorky bylo ilustrováno 12, kvalita kreseb je spíše popisná bez zjevné výtvarné inven-

¹⁷ Helena SALICHOVÁ, *O hodném děvčátku a kravičce Babulce a jiné slezské pohádky*, Praha 1921.

¹⁸ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Expedice knih a časopisů Boleslava Havlíčka v Praze Heleně Salichové, dopis, rkp., 12. 8. 1920, 1 ll, 8, bez čísla.

¹⁹ Kolektiv autorů, *Sto pohádek zimních večerů*, Praha 1932.

ce. V korespondenci mezi Šebou a Salichovou²⁰ se uvádí, že Šeba přebírá pohádky z knihy O hodném děvčátku, nikde se však nezmiňuje o výtvarném doprovodu. Je otázkou, zda kniha měla být z počátku vůbec ilustrovaná, jelikož se v dopisech neobjevuje vůbec jméno Salače. Každopádně se Salichovou se výtvarná podoba vůbec neřešila, nepočítalo se, že by si autorka své vlastní pohádky ilustrovala.

Daleko přínosnější z hlediska zájmu o ilustrace Heleny Salichové je kniha vydaná téhož roku, nesoucí název *Z dětského světa / Dětský svět*.²¹ V roce 1927 se Antonínu Hálovi a Heleně Salichové narodil syn Milan, ke kterému Salichová přimkla silnou mateřskou láskou. Narození syna Milana mělo zásadní vliv na pohádkovou tvorbu Heleny Salichové. Nevzdala se sice sběru slezských lidových pohádek, ze kterých čerpala inspiraci i pro svá výtvarná díla, ale přešla i na psaní pohádek vlastních.

Funkce ilustrátora knihy není vždy jednoduchá. Výtvarník musí dobře pochopit literáta, jehož dílo výtvarně komentuje, musí si zvolit typ ilustrace, tedy zda vytvoří ilustrace lyrické (výtvarník převádí své pocity z díla, náladu díla, často je tento typ využíván při výtvarném doprovodu básní) či epické (výtvarník převádí do obrazu části děje). V mnoha případech jsou ilustrace nevhodné, jelikož výtvarník dílu dobře neporozumí, případně literární dílo svým výtvozem zastíní. Ilustrovaná kniha je považována za zdařilou v momentě, kdy obě složky, literární i výtvarná, si jsou rovnocenné, a výtvarná složka podpoří literární zážitek, který kniha poskytuje.

Helena Salichová tuto souhru plně vystihla, jelikož jako autorka složky výtvarné i literární psala už texty přímo s představou jejich výtvarné podoby. Kniha *Z dětského světa* obsahuje 12 pohádek určených dětem předškolního věku, což v té době korespondovalo s věkem syna Milana, kterému v době vydání knihy bylo pět let. Věnování synovi je přítomno i v knize: „*Svému synáčkovi Milanovi a všem dětem věnuje maminka*.“ Je potřeba si uvědomit, že knižní produkce pro děti a mládež byla v meziválečném období poměrně žalostná. Salichová tak z pohledu matky plnila potřebu synovi poskytnout pohádky, které na trhu chyběly, zároveň se z pohledu literátky a výtvarnice dokázala plně vžít do čtenáře, kterému byla kniha určena, tedy do dětí předškolního věku, které neumí ještě číst. Výtvarná složka knihy je pojata velkoryse - každá pohádka je doplněna celostránkovou ilustrací (barevnou či černobílou). Styl ilustrací je stejně jako text plně přizpůsoben věku čtenáře, pohádky jsou velmi krátké, psané jednoduchým jazykem, barevné dřevoryty jsou vyvedeny silnou konturou vyplněnou plochami v základních barvách. Salichová do každé ilustrace převedla základní dějinný motiv pohádky, čímž se jí podařilo přiblížit text nečtenářům.

Do třicátých let lze datovat přípravu další autorské pohádkové knihy, která však vyšla až po ukončení druhé světové války v roce 1945 pod názvem *Dům z pohádky*.²² V roce 1927, kdy se Salichové narodil syn Milan, jí zemřel otec, který jí odkázal pozemek v Polance nad Odrou a stavební dřevo ke stavbě rodinného domu. Vlivem manželských problémů Salichové s Hálou, zakončených na počátku třicátých let rozvodem, začala Salichová se stavbou domu s ateliérem až v roce 1931.²³ Stavbou domu se však velmi zadlužila a splácela jej až do konce okupace. „*Moje hmotná situace byla velmi svízelná. Splácela jsem dluh na domku, vykonávala všechny domácí práce, pracovala na zahradě, vydělávala pro sebe a dítě hrou na klavír v kině, když se ještě dával němý film. Otec mi na synka nikdy ničím nepříspěl, tak teprve zlomek času jsem mohla věnovat vlastní tvorbě umělecké. Avšak tato*

²⁰ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Vojtěch Šeba Heleně Salichové, dopis, rkp., 1931–1932, bez čísla.

²¹ Helena SALICHOVÁ, *Z dětského světa / Dětský svět*, Svinov 1932.

²² Helena SALICHOVÁ, *Dům z pohádky*, Moravská Ostrava 1945.

²³ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, Můj životopis, inv. č. Ú 3112 AP, s. 5.

mi skoro nic nevynášela, a tak jsem musela a vlastně musím i dodnes malovat kýčovitě obrázky pro obchodníky s obrazy, kteří malíře velmi vykořisťují.“²⁴ Toto nelehké období – dlouhy, stavba domu, rozvod rodičů – musel silně pociťovat i syn Milan. Pohádkovou knihou *Dům z pohádky* jej však Salichová jako hlavního hrdinu knihy převedla do snového světa, vycházejícího ze skutečných reálií (stavba domu v Polance nad Odrou, pes Rigoš a kočka Šeděnka, které skutečně Salichová vlastnila), pohádky obohatila i o předměty současného světa, které se v pohádkách obvykle neobjevují (letadlo, tramvaj). Pohádka *Výlet do Benátek* reflektuje skutečný výlet Salichové do Benátek v době svých studií. Všechny pohádky v knize jsou uvozeny rozhovorem matky se synem, v této pohádce říká Milan matce: „*Maminko, poletíme do toho města, kde jsi byla před tím, než jsem se ti narodil. Víš, tam, kde po ulicích teče stále voda, jako by tam byla pořád povodeň. Víš, tam, kde lidé mají u domovních dveří uvázanou lodičku na kůlu.*“ V pozůstalosti Heleny Salichové se dochoval rukopisný koncept knihy,²⁵ na jehož začátku je stejné věnování jako v knize *Z dětského světa*: „*Svému synáčkovi Milanovi a všem dětem věnuje maminka.*“ Toto věnování je součástí drobné kresby, jejímž ústředním motivem je poprsí ženy sklánějící se nad knihou, představující samotnou Helenu Salichovou, obklopenou hlavami dětí. Ačkoliv Salichová tento motiv převedla do grafické podoby,²⁶ nikdy nebyl užít formou ilustrace pro knihu *Dům z pohádky*, kde se objevuje pouze slovní věnování. Tato kniha byla původně zamýšlena jako dvojdílná, v knize *Dům z pohádky* je i přímo napsáno, že se jedná o první díl. „*Druhý díl knihy jsem posud neměla možnost dokončit.*“²⁷ V rukopisném konceptu je obsaženo celkem 15 pohádek, v knize však bylo otištěno jen šest z nich.²⁸ Ostatní možná tvořily základ pro druhý díl knihy. Strojopisná verze téže knihy²⁹ obsahuje už i nátky ilustrací spolu s informacemi Salichové, kde mají mýt v knize otištěny. Po výtvarné stránce je strojopisná verze totožná s výsledným dílem, výjimku tvoří iniciála P k *Pohádce vánoční*, která je ve výsledném díle lehce pozměněna. Salichová do knihy převedla pestrou škálu témat, od již zmíněného výletu do Benátek, po pohádky o zvířátkách, o slunci, o tramvaji, ale i o nářadí či hrnčících, až po pohádky s biblickými motivy – o králi Davidovi či pohádka vánoční. Vykreslila v nich barevný svět, ačkoli její ilustrace jsou černobílé. Jen čtveřici dvoustránkových ilustrací pro některá vydání ručně kolorovala.

V roce 1958 byla vydána kniha *Slezské bajky*,³⁰ obsahující deset lidových pohádek. Knihu vydalo Vydavatelství Krajského národního výboru Červený květ v Ostravě, kterému pravděpodobně v roce 1957 zaslala Salichová rukopis. Na konci téhož roku ji vydavatelství odpovědělo dopisem,³¹ který je pro nás velmi cenným. Vydavatelství si nechalo na rukopis Salichové vyhotovit několik lektorských posudků, jejichž výsledky shrnuje do tohoto dopisu. Mimo jiné se v něm píše: „*Především je třeba uvést, že výběr, tak jak je předložen, je značně nevyhraněný. [...] Autorka si zřejmě přesně neuvědomila adresáta, totiž dítě do 9ti let, příp. starší. Vyplývá to z uvedené různorodosti žánrové, avšak i z toho, že se autorka mnohdy ani nesnaží dát zápisu mravní poslání, právě v pohádce tak důležité, mnohdy nao-*

²⁴ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, Můj životopis, inv. č. U 3112 AP, s. 6.

²⁵ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, Pohádkový dům (koncept), inv. č. U 3094 AP.

²⁶ SZM, uměleckohistorické pracoviště, př. č. 19/010/2015.

²⁷ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, Můj životopis, inv. č. U 3112 AP, s. 9.

²⁸ V knize nepublikovaná pohádka *Jak pejsek s kočičkou přivolali déšť* byla otištěna v *Mladém hlasateli*, roč. 3, č. 5, 1937, s. 5.

²⁹ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, Dům z pohádky, strojopis, inv. č. U 3093 AP/1.

³⁰ Helena SALICHOVÁ, *Slezské bajky*, Ostrava 1958.

³¹ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Vydavatelství Krajského národního výboru Červený květ v Ostravě Heleně Salichové, dopis, stroj., 22. 12. 1957, bez čísla.

pak má zkazka smysl nežádoucí, nevysvětluje, ale spíše mate. [...] Otevřenou otázkou zůstávají také užití nářečí. Domnívám se, že pohádky mají být napsány uměleckým, básnickým jazykem, ve kterém autor může použít, zejména, jde-li o krajově tak vyhraněný pramen, nářečových názvuků jako prostředku charakterotvorného a pro dokreslení prostředí a atmosféry. I tak však je nutno z nářečového výraziva vybírat pečlivě a pouze kvality.“ Dopis dále podává hodnocení jednotlivých pohádek, tudíž máme k dispozici i seznam pohádek, které jim Salichová zaslala. Z 22 pohádek vydavatelství doporučuje některé vyřadit, jiné přepracovat. Na všech však musela Salichová provést úpravy dle výše citovaných pasáží z dopisu. Změnit závěr, aby měl výchovnou tendenci, a omezit užití nářečí. Důležitý etnografický materiál, který Salichová shromáždila formou sběrů lidové slovesnosti, tak byl kvalitativně snížen. Spisovný jazyk byl užit i u druhého rozšířeného vydání knihy v roce 1975, nesoucí název *O zlatém zoubčku*.³² Rok poté přinesl Antonín Satke recenzi pohádek Salichové: „Pohádky jsou podány ve spisovném jazyku, někdy se objeví nářeční výraz, ale celkem má jazyk daleko k živé lidové řeči. Ani údajná lokalizace v úvodu – i u pohádek! – ani občasná jména hrdinů nás příliš nepřesvědčí, že jde o slezské pohádky.“³³ Paradoxně je tedy knize vytýkáno to, co změnila na popud nakladatelství. Tato recenze je o to zvláštnější, že Satke měl obdržet přímo rukopis Salichové ke knize *O zlatém zoubčku*. Píše se tak aspoň v dopise redaktorky nakladatelství,³⁴ která Satkemu zaslala rukopis k lektorskému posouzení. K lektorskému posouzení byly v březnu 1974 zaslány i ilustrace. Ty posuzovala Komise pro užitou a propagační grafiku, odbor Díla, podniku Fondu výtvarného umění v Ostravě, přičemž už samo nakladatelství předem vyjádřilo svůj postoj ke kresbám: „Nakladatelství Profil se domnívá, že by ilustrace měly být v souladu s vydávanou monografií a společně s ní představovat důstojné završení díla známé slezské umělkyně.“³⁵ Za pouhých pět dní přišla odpověď Komise, která ilustrace schválila.³⁶ Obě vydání knihy jsou tedy ilustrovaná. Slezské bajky Salichová doprovodila černobílými dřevoryty k jednotlivým pohádkám, frontispisem a barevným motivem na obálku knihy. Každou pohádku uvozuje iniciála s drobným motivem a celostránková ilustrace. Dle nátišků ilustrací k jednotlivým pohádkám,³⁷ které jsou Salichovou autorsky signovány, byly ve výsledné knize iniciály k pohádkám *O dvou nešťastných sedlácích* a *Čiň čertu dobře, peklem se ti odslouží* zaměněny. Jelikož se motivicky vztahují k pohádkám tak, jak je to na nátiscích, byly pravděpodobně chybně tiskárnou přiřazeny k jiné pohádce. Korespondence nakladatelství se Salichovou o podobě grafického doprovodu knihy mlčí, resp. je ilustrace zmíněna jen na jenom místě: „Ostatní, zejména pokud jde o ilustrace, až později či ústně.“³⁸ Salichová na grafických listech v pevných konturách zachytila hlavní postavy pohádek, často v prostředí slezské krajiny či vesnice. Ilustrace, především motiv na obálce, se do jisté míry opírá o tradici maleb na skle, které byly typické pro venkovské prostředí a které Salichová dobře znala od Hany Proské. Při druhém vydání knihy obsahujícím 24 pohádek Salichová zvolila zcela

³² Helena SALICHOVÁ, *O zlatém zoubčku*, Ostrava 1975.

³³ Antonín SATKE, *Helena Salichová, O zlatém zoubčku. Slezské bajky*, in: *Český lid*, roč. 63, č. 3, 1976, s. 187.

³⁴ Zemský archiv v Opavě (ZAO), fond Nakladatelství profil Ostrava, inv. č. 51, kart. 20, sl. Helena Salichová, *O zlatém zoubčku*, Eva Sobková Antonínu Satke, dopis, stroj., 10. 4. 1973, 1 II 4.

³⁵ ZAO, Nakladatelství profil Ostrava, inv. č. 51, kart. 20, sl. Helena Salichová, *O zlatém zoubčku*, Miroslav Rafaj Komisi pro užitou a propagační grafiku, Dilo, podnik Fondu výt. umění v Ostravě, dopis, stroj., 14. 3. 1974, 1 II 4.

³⁶ ZAO, Nakladatelství profil Ostrava, inv. č. 51, kart. 20, sl. Helena Salichová, *O zlatém zoubčku*, Dílo, podnik Fondu výtvarných umění v Ostravě Nakladatelství Profil v Ostravě, dopis, stroj., 19. 3. 1974, 1 II 4.

³⁷ SZM, uměleckohistorické pracoviště, př. č. 19/009/2015.

³⁸ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Vydavatelství Krajského národního výboru Červený květ v Ostravě Heleně Salichové, dopis, stroj., 8. 5. 1958, bez čísla.

odlišný typ ilustrace. Poprvé nevyužila grafické techniky, která ji byla velmi blízká, ale barevných fixových kreseb. Ve smlouvě mezi nakladatelstvím a Salichovou již máme také údaj o výtvarné stránce díla. Salichová se zavázala vytvořit pro knihu návrh na přebal, návrh na vazbu a šest celeostránkových ilustrací. Pro přebal, frontispis a pětici pohádek vytvořila zcela nové barevné ilustrace, pro vazbu však využila již dříve hotového motivu. Na vazbě se objevil motiv divizny, který Salichová uplatnila už při svém výtvarném zpracování veršů Petra Bezruče *Verše starého ještěra*,³⁹ kde doprovázel básně Divizna.

Pohádková tvorba a svět dítěte se výrazně promítl i do volné tvorby Heleny Salichové. Častými náměty jejích olejomalb i volných grafických listů bylo téma mateřství, vztah matky k dítěti, odrážející její vztah k vlastnímu synovi, či samotné děti při hře i odpočinku.

Kronika slezského kraje

Nejbohatěji zdobenou knihou Heleny Salichové je rozsáhlá publikace *Ze starých časů*,⁴⁰ s podtitulem *Kronika slezského kraje*. Helena Salichová od dětství slýchala vyprávění chůvy Hany, která jí vykládala staré příběhy z prostředí Kyjovic, povídala jí o osudech členů své rodiny a o povídkách, které se ve vyprávěních dědily z generace na generaci. Nemoc Hany Proské na počátku dvacátých let, kterou Salichová velice těžce prožívala, byla impulsem k sepisování vzpomínek staré chůvy. Salichová si řadu dějů ověřovala na základě archivních materiálů a začala pracovat na svém nejrozsáhlejší díle, jehož hrdinkou je právě Hana Proská a generace její maminky a babičky. Některé příběhy otiskovala Salichová i časopisecky, v roce 1928 se v *Besedách Moravskoslezského deníku* objevil příběh o stříhání ovcí,⁴¹ v roce 1932 např. vyprávění *O kočkách*⁴² či *Zlý duch*.⁴³ Kniha byla připravená k vydání již ve třicátých letech, ale Salichové se nedařilo nalézt nakladatele. Komunikaci s nakladatelstvím Vyšehrad, které knihu vydalo v roce 1947, započala Salichová na konci roku 1941, příp. na počátku roku 1942. V lednu 1942 obdržela Salichová dopis z nakladatelství a příslib, že kroniku vydají.⁴⁴ Salichová nejspíše od počátku měla i představu o výtvarné podobě díla, kterou sdělila nakladatelství společně se zasláným rukopisem, jelikož v lednovém dopise z nakladatelství stojí: „*Pokud jde o výzdobu knihy, bylo by nám zajisté milé, kdyby byl text provázen obrázky, jak navrhujete.*“ Práce na knize postupovala poměrně rychle. „*Vážená paní, pan inž. Lazecký, který se právě vrátil od Vás, nám sdělil, že jste dokončila dřevoryty pro svoji knihu.*“⁴⁵ V říjnu téhož roku zaslalo nakladatelství Salichové návrh smlouvy, ve které se mimo jiné zohledňuje i výtvarná stránka díla. „*Ilustrační výzdoba bude spočívat ve vyrobení dřevorytových iniciálek ke každé kapitole.*“⁴⁶ Výzdoba knihy měla být tedy zpočátku chudší, než je tomu u vydané knihy, která obsahuje mimo dřevorytových iniciál na začátku každé kapitoly i motivy na konci kapitol a rovněž řada kapitol obsahuje i rozměrnější ilustrace. Na počátku roku 1943 zaslalo nakladatelství rukopis knihy k posouzení cenzurním úřadům, které vyžadovalo zaslat k cenzuře i nátisk dřevo-

³⁹ Petr BEZRUČ, *Verše starého ještěra*, Ostrava 1957, s. 67.

⁴⁰ Helena SALICHOVÁ, *Ze starých časů*, Praha 1947.

⁴¹ Helena SALICHOVÁ-HÁLOVÁ, *Ze starých časů VII., Besedy Moravskoslezského deníku*, 11. 3. 1928.

⁴² Helena SALICHOVÁ, *Ze starých časů. O kočkách, Moravskoslezský deník*, 4. 9. 1932.

⁴³ Helena SALICHOVÁ-HÁLOVÁ, *Ze starých časů. Zlý duch, Moravskoslezský deník*, 24. 7. 1932.

⁴⁴ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Nakladatelství Vyšehrad Heleně Salichové, dopis, stroj., 6. 1. 1942, 1 II 4, bez čísla.

⁴⁵ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Nakladatelství Vyšehrad Heleně Salichové, dopis, stroj., 12. 8. 1942, 1 II 4, bez čísla.

⁴⁶ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Nakladatelství Vyšehrad Heleně Salichové, dopis, stroj., 21. 10. 1942, 2 II 4, bez čísla.

rytů.⁴⁷ Rozhodnutí cenzury obdrželo nakladatelství až v říjnu téhož roku, kdy píše Salichová: „*V těchto dnech dostali jsme konečně vyznění z cenzury, že se nám Vaše dílo Ze starých časů k vydání nepovoluje. Musíme tedy s jeho vydáním počkat až na dobu po válce. Myslíme, že to ostatně bude lépe i pro samotnou Vaši práci, poněvadž v této době by se ani vydání knihy neobešlo bez velmi podstatných škrtů, které by značně porušily charakter Vaší práce.*“⁴⁸ Další komunikace ke knize pokračovala až po válce. Není zřejmé, co se stalo s původními grafickými štočky Salichové, ale v roce 1946 muselo nakladatelství nechat pořídit z nátisků původních dřevorytů štočky nové.⁴⁹ Dřevoryty byly kvůli plánovanému menšímu formátu knihy zmenšeny, první nátisky knihy byly obecně nepovedené. František Lazecký Salichové v květnu 1946 napsal: „*Velikost knihy už ovšem měnit nelze, ani písmo. Formát knížky není ostatně tak malý, a kdyby nešlo o to, že se vaše dřevoryty musely zmenšit, byl by i dost vyhovující. Horší je to se zalamováním obrázků, které je nemožné. Vy jste při tvorbě dřevorytů jistě měla svou představu o tom, kam který obrázek bude nutno umístit, ale upravovatel knihy přes váš návod toho nedbal. S takovou svůlí nikdo souhlasit nemůže a ve Vyšehradě také uznali, že chybili.*“⁵⁰ Po dalších korekturách bylo změněno alespoň zalamování obrázků, začátky kapitol byly umisťovány vždy na nových stránkách a v roce 1947 byla nakonec kniha vydána. Ihned po svém vydání sklídila velmi pozitivní kritiku, jak z řad odborníků, tak laické veřejnosti, v roce 1948 Salichová za knihu obdržela Zemskou cenu za umění literární.

Kniha je velmi bohatě zdobena. Poprvé u Salichové se zde nesetkáváme pouze s ilustrací dějovou, ale také s ilustrací lyrickou. Na mnoha místech jsou umístěny obrázky, které s textem přímo nekorrespondují, ale dotvářejí náladu daného příběhu. Salichová do iniciál umístila motivy zasněžených chalup, zátiší s chlebem, matku s dítětem, různé květiny a plodící stromy, či krajinné výseky. S dějem knihy více souzní ilustrace v textu, které odráží hlavní myšlenku vyprávěného příběhu (motiv vodníka, různých poutí, práce na poli apod.). U příběhu týkajícího se hrabynské pouti⁵¹ využila Salichová motivu, kterým již dříve doprovodila básně *Hrabyň* Petra Bezruče při vydání cyklu *Slezské písně Petra Bezruče*.⁵² Kniha je velmi zdařilým dílem jak po stránce literární, národopisné (zachycení různých slezských nářečí či zvyků) i výtvarné. Výtvarná stránka knihy *Ze starých časů* v podstatě motivicky odráží celou výtvarnou tvorbu Salichové, jelikož obdobně čerpá motivy ze Slezska, z jeho krajiny a obyvatel.

Knižní putování za slezským krajem

Poslední kniha Heleny Salichové nese název *Stařeňčina loktuše*,⁵³ vyšla v roce 1975 v ostravském nakladatelství Profil, čehož se Salichová bohužel již nedožila. „*Kdybych měla odpovědět na otázku, co bylo podnětem k napsání této knihy, ukázala bych vám na dlani dva nepatrné zveřšelé a stářím zažloutlé kousky tkaniny. Přinesla jsem si je do Polanky z rodných Kyjovic v r. 1923 jako vzácnou památku po své chůvě, staré Haně Proskové,*

⁴⁷ SZM, umělecko-historické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Nakladatelství Vyšehrad Heleně Salichové, dopis, stroj., 3. 2. 1943, 1 ll 4, bez čísla.

⁴⁸ SZM, umělecko-historické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Nakladatelství Vyšehrad Heleně Salichové, dopis, stroj., 29. 10. 1943, 1 ll 8, bez čísla.

⁴⁹ SZM, umělecko-historické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Nakladatelství Vyšehrad Heleně Salichové, dopis, stroj., 13. 5. 1946, 1 ll 4, bez čísla.

⁵⁰ SZM, umělecko-historické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, František Lazecký Heleně Salichové, dopis, rkp., 20. 5. 1946, 1 ll 4, bez čísla.

⁵¹ Helena SALICHOVÁ, *Ze starých časů*, Praha 1947, s. 389.

⁵² Helena SALICHOVÁ, *Slezské písně Petra Bezruče*, Moravská Ostrava 1937.

⁵³ Helena SALICHOVÁ, *Stařeňčina loktuše*, Ostrava 1975.

kteřá schovávala v malované truhle chudičké dědictví po své matce. Jednoduchý všední čepce a půlku bílé mušelinové šatky s rohem zdobeným vyšivanou kyticí šípkových květů.“, píše v úvodu knihy Salichová. Kořeny autorčina zájmu o slezský lidový kroj tak můžeme spatřovat opět v odkaze chůvy Hany. Salichová v knize poutavým způsobem čtenáři přibližuje podobu slezského kroje. Neuchyluje se ke strohým popisům krojových součástí, ale vtahuje čtenáře do svého putování po jednotlivých obcích a chalupách, čtenář se stává součástí rozmluvy Salichové s pamětníky mluvícími ve slezském nářečí, dovídá se nejen, jak kroj vypadal, ale i jak se vázal, k jakým příležitostem sloužil, vyprávění je ožívováno i řadou pověstí provázející tu kterou vesnici. Vydání knihy se potýkalo se stejnými potížemi, jako kniha *Ze starých časů*. Salichové se dlouho nedařilo nalézt nakladatele. Svůj rukopis zaslala už v roce 1963 Svazu čs. spisovatelů,⁵⁴ který rukopis sice předalo k lektorskému posouzení Milanu Rusinskému, ale k vydání nedošlo. Až o deset let později, v roce 1973, uzavřel Profil se Salichovou nakladatelskou smlouvu na vydání díla.⁵⁵ Milan Salich v nedatovaném strojopise nadepsaném Národopisná činnost Heleny Salichové⁵⁶ o matčině sběratelství lidového kroje uvádí: „*Soustavná práce v tomto oboru byla započata v posl. letech okupace, pro nedostatek fin. prostředků ji bylo nutno přerušiti v roce 1953. Výsledkem je téměř dokončená kniha o lid. kroji, vzorech, výšivkách, zvycích, které s krojem souvisí, histor. vlivech, vlivech umělé výt. kultury na výt. kulturu lidovou a pod. ve formě vyprávění o posledních nositelích lid. kroje na Klimkovicku. Mnoho barevných ilustrací autorčiných a dok. fotografií, které pořídil Slezský studijní ústav.*“ A právě poslední věta je pro naše účely velmi podstatná. Salichová ke knize vytvářela i nákresy krojů a výšivek, se kterými se asi počítalo pro ilustrování knihy. Je tedy velkou škodou, že kniha vyšla pouze s fotografickou přílohou, pořízenou výše zmíněným Slezským studijním ústavem. S ilustracemi nakladatelství Profil nepočítal, jelikož smlouva o díle na ilustrace nebyla součástí nakladatelské smlouvy.

Výtvarné ztvárnění slezského lidového kroje, slezských pamětníků a vypravěčů tak spadá do oblasti volné tvorby Heleny Salichové. V době okupace, kdy začala pracovat dle syna na knize *Stařenčina loktuše*, vytvořila litografický cyklus *Slezské Sibyly*,⁵⁷ ve kterém na čtyřech grafických listech citlivě zachytila tváře slezských stařenek. I řada jejích pláten vykazuje zálibu v zachycení slezského lidového kroje. Jedno plátno vlastní Slezské zemské muzeum,⁵⁸ další je uchováno na zámku v Hradci nad Moravicí,⁵⁹ dvě plátna spadají do sbírky Ostravského muzea.⁶⁰ Všechna plátna však mají společné vyobrazení ženy v lidovém kroji, která je umístěna do zcela neurčitého prostředí propracovaného jednodílnou barvou, aby tak zcela vynikla ornamentika kroje.

⁵⁴ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, korespondence, Svaz čs. spisovatelů Heleně Salichové, dopis, rkp., 26. 2. 1963, 4 II 4, bez čísla.

⁵⁵ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, Nakladatelská smlouva na vydání knihy *Stařenčina loktuše*, tisk, 29. 6. 1973, I j, bez čísla.

⁵⁶ SZM, uměleckohistorické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, Milan Salich, Národopisná činnost Heleny Salichové, strojp., nedatováno (před 1975), s. 5, bez čísla.

⁵⁷ Helena Salichová, *Slezské Sibyly*, litografie, 1941.

⁵⁸ Helena Salichová, *Stařenka v kroji*, olej na plátně, 1952, Slezské zemské muzeum, uměleckohistorické pracoviště, inv. č. U 4128 A.

⁵⁹ Helena Salichová, *Žena v černém šátku*, olej na plátně, 1952, Národní památkový ústav, ú. p. s. v Kroměříži, Státní zámek v Hradci nad Moravicí, inv. č. 154.

⁶⁰ Helena Salichová, *Stařenka v loktuši*, olej na plátně, 1949, Ostravské muzeum, inv. č. 18990 – Helena Salichová, *Žena v kroji*, olej na překližce, nedatováno, Ostravské muzeum, inv. č. 18301.

Závěrem

Z dnešního pohledu je na Helenu Salichovou pohlíženo především jako na významnou slezskou výtvarnici, která však výrazně zasáhla i do oblasti literární a etnografické. Dle dochovaných materiálů sebe sama ale Salichová vnímala více jako literátku a etnografku. Ve strojopisném záznamu svého životopisu popisuje svou uměleckou činnost výčtem prací na přípravě knih, sběratelskou činností příp. záznamem o dřevorytech, sloužících pro ilustrace knih. Okrajově zmiňuje vydané grafické cykly, svou malířskou tvorbu však zcela pomíjí. Životopis dokonce zakončuje větou: „*Nemám pro to své bádání odnikud žádné podpory a musím si přivydělávat malováním.*“⁶¹

Největším zdrojem inspirace byla pro literární a ilustrační tvorbu Heleny Salichové její chůva Hana, která jí díky písním a příběhům, kterými vyplnila dobu jejího dětství a dospívání, vetkla lásku ke Slezsku, k jeho historii, zvykům a tradicím, i k jeho lidem. Salichová mnohokrát lásku ke Slezsku opakovala v rozhovorech uveřejňovaných v novinách: „*Když si vyjdu za humna, vždycky je to jiné. Jednou tam jsou vrány, jindy chrpy a máky anebo rackové, nebo skotačící děti, jindy vážně kráčejí oráč a kravky, nebo zase prostá slezská děvucha s kosou. Pořád je tady něco na divání, život tu byl vždycky prostý a těžký. A zajímavý víc než jakákoliv cesta za motivy do daleké ciziny. Život ve Slezsku má svoji notu, píseň a rytmus, notu prostou, která se lehce zpívá, protože je pravdivá a prostá jako lid, který je jejím tvůrcem. Proto jsem nejen malovala a maluji, proto jsem také sbírala písně a vyprávění slezského lidu, studovala slezský kroj, který jsem hledala se slezskými tetkami a pamětnicemi ve starých truhlicích....*“⁶² Množství témat, které Salichová převedla do výtvarné podoby, je nepřehledné. Ačkoli se mnohdy opakují motivy sedláků, dětí či pasaček, Salichová nikdy neskouzla k prostému napodobování.⁶³ Vždy pojala téma nově, novými očima.

Knížní svět Heleny Salichové můžeme rozšířit i na její ilustrační doprovody knih jiných autorů. Ilustrovala knihu Frana Směji,⁶⁴ Jana Stunavského,⁶⁵ doprovodila svými kresbami knihu pohádek z Kazachstánu,⁶⁶ nejobratněji si však vedla při výtvarném doprovodu knihy Petra Bezruče.⁶⁷ Bezručovy *Verše starého ještěra* doprovodila šesti celostránkovými ilustracemi a motivy ještěra na přebalu, titulním listu, frontispisu i na konci knihy. Její ilustrace, zachycující matku s dítětem, květiny, krajinná zákoutí či lidi při práci jsou nejen v souladu s Bezručovými verši, ale i s její vlastní výtvarnou tvorbou. Blízkost k Bezručovým veršům Salichová ostatně dokázala už v roce 1937, kdy vydala grafický cyklus *Slezské písně Petra Bezruče*,⁶⁸ výtvarnou parafrázi deseti Bezručových básní.

Helena Salichová musela mnohdy bojovat s nakladatelstvími o podobu svých ilustrací. Nejvíce patrné je to v dochovaných materiálech ke knize *Ze starých časů*, kde byly vlivem změny formátu knihy zmenšeny i ilustrace, čímž se v řadě případů změnil jejich ráz a čitelnost. Nakladatelství zasahovala i do výběru ilustrací. Po vydání Bezručových *Veršů starého ještěra* Salichová samotnému básníkovi napsala: „*Krajské nakladatelství mě požádalo, abych vyzdobila obrázky Vaše Verše starého ještěra. Pracovala jsem na nich s velikou*

⁶¹ SZM, umělecko-historické pracoviště, pozůstalost Heleny Salichové, Můj životopis, inv. č. U 3112 AP, s. 12.

⁶² Josef ŠTĚPÁNEK, *Chvilka u Heleny Salichové...*, *Nová Svoboda*, 29. 3. 1959.

⁶³ Vyjma dvou výše zmíněných druhotných využití grafik pro ilustrační účely.

⁶⁴ Fran SMĚJA, *Pletky: slezské verše*, Hrabyně 1940.

⁶⁵ Jan STUNAVSKÝ, *Spěv haviřa: slezské verše*, Ostrava 1940.

⁶⁶ *Pohádky z Kazachstánu*, Moravská Ostrava 1945.

⁶⁷ Petr BEZRUC, *Verše starého ještěra*, Ostrava 1957.

⁶⁸ Helena SALICHOVÁ, *Slezské písně Petra Bezruče*, Moravská Ostrava 1937.

*láskou, avšak k mému největšímu žalu redakce vyřadila zrovna ty dva nejlepší a já je muse-la nahradit jinými, které podle mého názoru zdaleka nejsou tak zdařilé.*⁶⁹

I přesto jsou výsledkem práce Heleny Salichové na poli knižní kultury knihy, v nichž plně souzní literární složka se složkou výtvarnou. Vlivem nakladatelského nezájmu o rukopisy Salichové jich bohužel nebylo vydáno více.

Mgr. Lenka Rychtářová (*rychtarova@szm.cz*), Slezské zemské muzeum

Summary

Book World of Helena Salichová

The literary work of Helena Salichová includes nine books published in 1917–1975, however many of her works remained only in manuscripts. Salichová included all the areas of her collecting and artistic interests in her books – Silesian folk songs, folk literature as well as her interest in folk costumes. She also illustrated six of the books. The illustrations fully reflect subject of the book and it is possible to notice themes typical of free art creation of Helena Salichová. The presented study is an attempt to compile the illustrations from those books and understand the graphic accompaniment of books as well as survey the impact of individual publishers on the final form of the author's illustrations based on the study of archive sources. They show that Helena Salichová often had to fight for her illustrations with the publishers. It is especially evident in preserved materials from the book *Ze starých časů (From Old Times)* in which the illustrations were smaller due to the format of the book, which in many cases changed their character and legibility. The publishers interfered in the choice of illustrations, which happened also in case of Petr Bezruč's book *Verše starého ještěra (Verses of Old Lizard)*. The most important inspiration for the literary and illustrational work of Helena Salichová was her nanny Hana, who filled her childhood with songs and tales and thus led her to love Silesia, its history, customs and traditions as well as its people. There is a great number of themes which Salichová transformed into art work (whether in the field of free or utility art). Although the motives of peasants, children or shepherdesses repeat often, Salichová never descended to mere imitation of themes. She always approached the theme anew.

⁶⁹ SZM, Památník Petra Bezruče, pozůstalost Petra Bezruče, korespondence, Helena Salichová Petru Bezručovi, rkp., 13. 9. 1957, inv. č. PozPB 11.289.

Michael R a t a j

SOCIÁLNÍ DEMOKRAT A NOVINÁŘ EMIL KUTSCHA¹

Abstract

Emil Kutscha, native of Moravice, an important representative of Social Democratic Party of Germany (DSAP) in Silesia worked in Opava in 1918–1937 and spent the remaining months till his escape from the border area occupied by Germans on 1st October 1938 in Krnov. He was a member of the local authority in Opava and in 1923–1938 a party district secretary; in 1930 he also became the member of the party presidium. In the 1930 he was a member of the party directorate of printing works and publishing house Vorwärts. He deputized for the publisher in the editorial board of the party paper „Volkspreste“ published in Opava, and so he could have influence the content of the newspapers significantly. In his articles he acted as uncompromising critic of Nazis.

Keywords: *Volkspreste, Deutsche Sozial demokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakei, newspaper, Canada, journalist, Opava, Troppau, Silesia*

Německá sociální demokracie - *Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei* (DSAP), zvláště pak její vývoj a vliv na dělnické hnutí v západním Slezsku, nepatří k tématům poutajícím pozornost zástupců historiků. Většina autorů se o německé sociální demokracii v první československé republice rozepisuje bez ohledu na určité rozdíly v jejím vývoji a působení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a její činnost generalizuje.² Působení (rakouské) německé sociální demokracie v západním Slezsku se věnují jen někteří domácí autoři.³ Dílčí zmínky se vyskytují v nejobširněji zpracovaném díle o německé sociální demokracii v ČSR od německého historika J. W. Brügela či v publikaci o historii města Opavy,⁴ popřípadě jsou k dispozici starší práce k vývoji dělnického hnutí na Moravě a ve Slezsku, které zachycují zejména období od počátků spolkové organizovanosti dělnictva v rakouském Slezsku až do první světové války.⁵ Monogra-

¹ Studie byla napsána v rámci řešení projektu SGS na FF Ostravské univerzity, registrační číslo SGS7/FF/2014-2015.

² K nejznámějším českým publikacím patří: Václav KURAL, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*, Praha 1993; Pavel MAREK – Jiří MALÍŘ, *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004 – 1. díl: období 1861–1938*, Brno 2005; Bohumil ČERNÝ, *Německá sociálně demokratická dělnická strana v ČSR a emigrace 1938/39*, ČCH 3–4, 1997, s. 655–678. V Německu se tématu DSAP věnoval především historik Martin Bachstein, z příslušníků mladší generace se na sudetoněmecké dělnické hnutí, spolky a odbory v první čl. republice soustředil např. Thomas Oellermann, který je ze své přednáškové činnosti znám i v Opavě.

³ Organizovanosti a činnosti německé sociální demokracie na Opavsku, resp. v západním Slezsku se v posledních letech mj. zabývali hlavně opavští historici Dan Gawrecki a Marie Gawrecká. Nejpodrobněji asi Marie GAWRECKÁ, *Němci ve Slezsku 1918–1938*, Opava 2002 nebo Marie GAWRECKÁ, *Politické poměry ve Slezsku v letech 1815–1939*, Opava 2011.

⁴ Johann Wolfgang BRÜGEL, *Češi a Němci 1918–1938*, Praha 2006; Karel MÜLLER – Rudolf ŽÁČEK a kol., *Opava*, Praha 2006.

⁵ K diskusi o dělnickém hnutí byly publikovány cenné příspěvky v Časopise Matice moravské v první polovině 50. let. Například: Josef VYTISKA, *Několik dat o rozvoji průmyslové výroby a růstu dělnické třídy na Moravě a ve Slezsku*, ČMM 73, 1954, s. 82–104; Josef VYTISKA, *K některým otázkám rozvoje průmyslu na Moravě a ve Slezsku v letech 1890–1913*, ČMM 74, 1955, s. 80–106. Ojedinelý materiál se nachází ve Slezském sborníku: Viktor FICEK, *Hlasy pamětníků o vývoji dělnického hnutí na Ostravsku. Vzpomínky Štěpána Titze ze dne 20. 7. 1950*, Slezský sborník 48, 1950, s. 11–16. Z prací německy píšících autorů se vývojem dělnického hnutí na severní Moravě a ve Slezsku v l. 1868–1909 zabývala publikace Grete SWOBODA, *Streiflichter aus der Geschichte der mährisch-schlesischen Arbeiterbewegung*, Stuttgart 1981. Bruntálskou sociálně-demokratickou organizací v l. 1873–1923 mapuje sborník *Sozialdemokratische Organisationen in Freudenthal 1873–1923* ve sbírce Knihovny SZM, vývoj dělnického hnutí na Novojičínsku šestnáctistránková práce

fií, které by zhodnotily odkaz vůdčích osobností (rakouských) německých sociálních demokratů ze Slezska, jejich historickou roli a případný společenský přínos, je jako šafránu.⁶ V 60. letech byl výzkum v této oblasti utlučen⁷ a československou historiografii předstihli zahraniční, především němečtí badatelé, kteří měli k archivním pramenům nesrovnatelně lepší přístup.⁸ Nečetné publikace byly vydány právě v Německu.⁹ Předkládaná studie si proto klade za cíl přispět k rozšíření společenského historického povědomí o působení (rakouské) německé sociální demokracie ve Slezsku a jejích vůdčích osobnostech. Studie se zaměřuje na postavu krajského sekretáře DSAP ve Slezsku a odpovědného redaktora stranických novin Emila Kutschu. Zabývá se jeho životní dráhou, politickými postoji a hodnotovou orientací.¹⁰ S ohledem na rozsah vymezeného prostoru jde spíše o drobné sondy z Kutschova života. Prostřednictvím útržků z politické a novinářské činnosti Emila Kutschy je naznačena činnost německé sociální demokracie v Opavě a spádovém západním Slezsku ve 30. letech 20. století po nárůstu moci Hitlerovy NSDAP v sousedním Německu.

Další z předpokládaných přínosů této studie spočívá ve zpřístupnění výsledků studia zahraničních archiválií, které nejsou v ČR k dispozici. Emil Kutscha prožil značnou část svého života v kanadské emigraci. Část jeho úřední pozůstalosti se nachází v kanadském archivu a knihovně v Ottawě. Další archivní dokumenty jsou uloženy v *Seliger-Archiv* v Bonnu a jen zlomek dokumentů se zachoval v českých, moravských a slezských archivech. Zahraniční materiály jsou faktograficky velmi cenné, protože obsahují jen těžko v sekundárních fondech dohledatelné informace. Spolu s Hansem Joklem, Johannem Proskem, Stefanem Titzem, Heinrichem Nitschmannem a dalšími lze E. Kutschu považovat za hybného činitele německé sociální demokracie ve volebním obvodu Moravská Ostrava/Opava. Z korespondence E. Kutschy a především z jím napsaných novinových článků ze života sudetoněmecké emigrace v Kanadě je sice patrná snaha o pozitivní sebeprojekci, což vypovídá o Kutschově touze být nejen společností prospěšným, ale také veřejně oceňovaným člověkem, to však není důvod ke zpochybňování Emila Kutschy jako předního činitele německé sociální demokracie v ČSR a poté i v emigraci. O jeho přínosu pro komunitu německých vysídlenců v Kanadě svědčí několik státních vyznamenání a Seligerova plaketa, která mu byla propůjčena v r. 1969.

Ernst CZUCZKA, *Geschichte der Arbeiterbewegung in Neu-Titschein und im Kuhländchen*, Opava 1931. Drobné texty spíše memoárového charakteru vyšly v časopise opavských vysídlenců *Troppauer Heimat-Chronik*. V USA vyšla k osudu německých sociálních demokratů v ČSR na konci 30. let drobná publikace *Tragedy of a people*, New York 1946, s. 33.

⁶ Například o jednom z nejnámějších německých sociálních demokratů v západním Slezsku Hansi Joklovi se uvádí víceméně jen to, že v r. 1918 participoval na vedení rakouské provincie Sudetenland. Proto je řazen k představitelům německé iredenty v ČSR. Viz Ladislav BASEL – Pavel FIEDLER, *Severní Morava a západní Slezsko pod vlivem německého iredentismu do roku 1919*, Bruntál 1971, s. 89.

⁷ Bohumil ČERNÝ, *Německá sociálně demokratická dělnická strana v ČSR a emigrace 1938/39*, ČČH 3–4, 1997, s. 655–678, zde s. 655.

⁸ Většina cenných archiválií z pozůstalosti rakouských (německých) sociálních demokratů ze západního Slezska je totiž uložena ve *Friedrich-Ebert-Stiftung* – archivu sociální demokracie v Bonnu. Jak už napsal historik a archivář Adolf Turek, v opavských archivech není materiál k dělnickému hnutí zastoupen tak bohatě, jak by se očekávalo. Většina archiválií byla zničena na konci druhé světové války. Viz Adolf TUREK, *Materiál k dějinám dělnického hnutí uložený ve státním archivu v Opavě*, ČMM 74, 1955, s. 187–191.

⁹ Kupříkladu monografie Ernst PAUL, *Oswald Hillebrand*, Stuttgart 1976, o poslanci DSAP Oswaldu Hillebrandovi z Osoblahy, nebo rovněž Ernstem Paulem redigovaná vzpomínková publikace Albert EXLER, *Das große Wagnis*, Stuttgart 1965.

¹⁰ Postava krajského sekretáře DSAP a odpovědného redaktora sociálně demokratických novin Emila Kutschy není příliš známa. O Kutschovi se zmiňuje německý historik J. W. Brügel, který Kutschovy vzpomínky vytěžil pro svou knihu *Češi a Němci 1918–1938*. Jeden odstavec mu jako svému narátorovi věnuje Grete Swoboda: „Jeho životopis je věrným obrazem obětavosti a univerzálnosti sociálně demokratických funkcionářů těch let.“ (s. 27). Také Marie Gawrecká uvádí jméno Emila Kutschy, ale jen heslovitě.

Životní příběh Emila Kutschi se podobá osudu tisíců dalších německých sociálních demokratů z československého pohraničí.¹¹ Emil Kutscha se narodil 12. 10. 1895 v obci Moravice v soudním okrese Vítkov. Rod Kutschových žil v Moravici po mnoho generací na místě nazývaném „Zur Roten Scholle“, které jim patřilo do r. 1945. Rodina Viléma Kutschi opustila rodinou hroudu ještě za Emilova dětství a přestěhovala se do Opavy. Otec byl dobrosrdečný člověk, pracoval jako kočí, ale záhy onemocněl, a když zemřel, musel matce s obživou a výchovou pěti bratrů a sester pomoci nejstarší syn Emil. Sama na sebe odkázaná rodina dokázala těžkosti překonat. Zatímco matka se starala o živobytí jako posluhovačka, děti jí pomáhaly drobným přivýdělkem, například kolportáží novin *Troppauer Zeitung*, nebo obstarávaly pochůzky pro živnostníky. Než dospěl, byl Emil Kutscha v opatrování poručníka – ševce, pro kterého roznášel boty zákazníkům. Ve svých jedenácti letech se ocitl u košíkáře, kterému po večerech pomáhal s výrobou a roznášením pletených křesel po domech zákazníků. Když mohl tuto práci převzít jeho mladší bratr, začal Emil vydělávat peníze u pekaře Halfara. Pomáhal mu při pečení a s roznosem housek a bochníků chleba. Přes existenční problémy rodiny Emil Kutscha absolvoval úspěšně měšťanku. Protože se chtěl stát mechanikem, vstoupil jako čtrnáctiletý 12. 10. 1909 do učení pro opavskou firmu *Troppauer Maschinenfabrik und Eisengießerei Eduard Tatzel* (považovanou za předchůdce dnešní a.s. Ostroj). V říjnu 1912 se vyučil jako formíř a slévač. Během učení navštěvoval také odbornou školu. Po vyučení nastoupil jako slévač u firmy *Witkowitz Bergbau und Eisenhütten Gewerkschaft* (Vítkovické horní a hutní těžství), kde pracoval od 27. 11. 1912 do 12. 4. 1913. Další krátké období (29. 4. 1913 – 31. 1. 1914) strávil ve firmě, pro kterou se vyučil. Protože všichni slévači opavské firmy *Troppauer Maschinenfabrik und Eisengießerei Eduard Tatzel* byli sociálními demokraty a spolu se strojníky a soustružníky se organizovali v závodním odborovém spolku *Deutsche Arbeitnehmer* za účelem zlepšení pracovních podmínek ve firmě, stal se jeho členem také Kutscha. Mladý, politicky aktivní dělník ovšem překračoval svými agitačními aktivitami míru tolerance zaměstnavatele, takže se brzy ocitl bez práce a jiné zaměstnání v rakouském Slezsku nenašel. Odjel tedy do Německa, kde prošel celé Porýní. Ve městě Sorau (dnes polské Żary) byl napaden a zbit. V čase hospodářské krize se nakonec uchytil v Mostu, kde od 23. 4. 1914 začal pracovat ve slévárně firmy *Fabrik Türdrubenwagen und Stahlgießerei Rudolf Böttger*. Týden po svém nástupu se zúčastnil nepovolené prvomájové manifestace dělníků, za což mu zaměstnavatel ještě též den ukončil pracovní poměr. Kutscha si tenkrát poznamenal do svého deníku: „Jistě, tento sváteční den byl vynucený, a proto jsem byl vyhozen z práce. Mnoho podobně smýšlejících bude ještě prožívat stejný osud, ale přece se bude myšlenka šířit.“¹² Další práci našel ve smaltovně *Austria* jako topič. Poté vedly jeho kroky do Varnsdorfu, kde sehnal zaměstnání v *Armaturenfabrik Julius Winkler*. Zůstal zde však pouhých deset dní. Jako slévač pracoval až 60 hodin týdně a jeho hodinová mzda činila 30 rakouských haléřů.¹³

Krátce před zahájením první světové války našel Emil Kutscha práci v Sprottau – Güstrow [dnes polská Szprotawa v Dolním Slezsku – pozn. aut.]. Když vypukla první světová válka, byl

¹¹ Převážná většina informací o osobě Emila Kutschi a jeho činnosti pochází z dosud nezpracovaného archivního materiálu, který je uložen ve fondu Emil Kutscha v Library and Archives Canada v Ottavě (inv. č. MG30, sign. C132, kart. č. I–IV). Emil Kutscha prožil po útěku z ČSR zbytek života v Kanadě, kde byl aktivně činný v organizacích sudetoněmeckých emigrantů *Sudeten Club Hamilton*, *Trans-Canada Alliance of German Canadians*, *Canadian Society for German Relief* a *Central Organization of Sudeten-German Clubs*. Kanadský archiv získal agendu těchto organizací (včetně osobní korespondence Emila Kutschi a výstřižků z kanadských novin) v r. 1976 od Kutschova dlouholetého spolupracovníka z Toronta Henryho Weisbacha. Řada dalších osobních dokumentů, dopisů a fotografií zůstala ve vlastnictví vnuka Emila Kutschi, dr. Heinze Brunnadera, který zdědil dům Emila a Steffi Kutschových v Hamiltonu - Burlingtonu. Cenné dokumenty se nacházejí též ve Friedrich-Ebert-Stiftung v Bonnu v archivu německé sociální demokracie Seliger Gemeinde (Biographien Partei, sign. 1623, Kutscha Emil).

¹² Eugen RAPP, *Emil Kutscha*, Der Nordwesten, 26. 4. 1966, s. 11.

¹³ Ludwig LOWIT, *Emil Kutscha – 75 Jahre alt*, Die Brücke, 26. 9. 1970, s. 7; Fridrich Stiftung Archiv – Seliger Archiv, Biographien Partei, sign. 1623, Kutscha Emil.

odveden k 10. pěšímu pluku c.k. armády v Přemyšlu v Haliči. Do r. 1915 byl nasazen na ruské frontě, kde dokonale poznal hrůzy války. Z Ruska byl převelen do jižních Tyrol v Itálii k motorizované skupině. V r. 1916 se jako instruktor zpravodajců dostal na tureckou frontu. S armádou došel až za Kavkaz do Kurdistánu, jednu dobu se ocitl poblíž Mosulu na palestinsko-syrské frontě, kde s rakouskými jednotkami zažil partyzánskou válku s Araby. Z této etapy vojenské služby pochází řada vojenských vyznamenání, která obdržel za svou statečnost. Ze syrského města Homs, kde jej zajali Britové, se po čtyřech dobrodružných válečných letech vrátil přes Istanbul, Oděsu, rumunskou Brailu a Bělehrad do Vídně, odkud se na konci r. 1918 vydal do Ústí nad Labem. Tam už na něj čekala jeho vyvolená Stefanie, roz. Baier (*16. 4. 1897 Opava), od r. 1913 taktéž členka svazu mladých rakouských dělníků. S vyučenou švadlenou se Kutscha oženil 25. 1. 1919 v Opavě.¹⁴

Existence Republiky Československé byla pro Kutschu nepřijemným překvapením. Nesouhlas se vznikem Československa a začleněním německých sídelních oblastí do tohoto nového státního útvaru umocnily i následně manifestace v řadě měst v pohraničních oblastech 4. 3. 1919, během kterých došlo na několika místech k těžko obhájitelné střelbě vojáků do řad civilistů, jež zapříčinila smrt 54 a zranění několika set Němců. Tyto a další události utvrdily Kutschovu nedůvěru k Čechům, jak se vyznal v listopadu 1963 („Češi slibovali druhé Švýcarsko. Co z toho bylo, ukázal 4. březen 1919 krveprolitím.“) nebo v květnu 1968 německému historikovi J. W. Brügelovi: „Naše shromáždění byla v letech 1918 a 1919 rozháněna českými legionáři, naši lidé byli ve svých domovech pažbami pušek sráženi k zemi. Pak také otázka nezaměstnanosti, obsazení pošt v německých oblastech početnými rodinami Čechů, na to by neměl nikdo zapomenout, a už vůbec ne neutrální člověk.“¹⁵

Po návratu do Slezska na začátku r. 1919 Kutscha obdržel 13. 1. 1919 od opavského magistrátu pracovní knížku, kde byl uveden jako řidič – závozník. Už o dva dny později ale nastoupil znovu jako slévač do opavské firmy *Troppauer Maschinenfabrik und Eisengießerei Eduard Tatzel* (do 31. 1. 1920). Třetího února 1920 přešel do opavské továrny *Metallwaren Fabrik Albert Beinhauer's*. Nevydržel zde však dlouho, čekala jej totiž kariéra profesionálního politika, ke které už měl nakročeno od svých 15 let. V r. 1910 totiž vstoupil do *Verband der jugendlicher Arbeiter Österreichs* a už v r. 1911 se stal starostou místní skupiny ve Slezsku a v r. 1912 členem jeho krajského vedení. Během svého pracovního uplatnění v severních Čechách založil v r. 1914 místní buňku svazu mladých dělníků také v Mostu. Se svým temperamentem a činorodostí se hodil pro politickou činnost, takže brzy patřil k vůdcům dělnického hnutí. Po návratu z války v r. 1918 se ještě v Ústí nad Labem stal členem DSAP a zúčastnil se ustavujícího sněmu *Sozialistischer Jugendverband für die deutschen Gebiete der Tschechoslowakischen Republik*. Dále byl členem různých odborových organizací, od 27. 10. 1912 Svazu kovodělníků (do 1. 6. 1924) a *Allgemeiner Angestellten Verband* (do 30. 4. 1930 v Liberci, od 1. 5. 1930 – 30. 9. 1935 v Opavě a od 1. 10. 1935 v Krnově), vstoupil také do *Deutsche Bezirksjugendfürsorge*. V r. 1920 se stal funkcionářem *Sozialistischer Jugendverband* v Opavě, později byl také předsedou opavské odbočky. Po úspěšných parlamentních a senátních volbách v dubnu 1920 si naděj-

¹⁴ Z manželství vzešla dcera Ilse (*1919 Opava – 5. 2. 1957 Hamilton), která se v roce 1940 provdala za Leopolda Brunnadera z Budišova nad Budišovkou. Manželům se 21. 7. 1941 v Krnově narodil syn Heinz; otec Leopold ovšem musel narukovat do wehrmachtu a v roce 1943 padl na frontě. Ilse se v červenci 1945 provdala podruhé za Fritze Brunnera a v roce 1949 s manželem i synem odletěla do Kanady za svými rodiči. Viz Marie GRASSE, *Steffi Kutscha 80 Jahre*, Die Brücke, 19. 3. 1977, s. 12; Osobní korespondence s dr. Heinzem Brunnaderem z Hamiltonu v Kanadě, vnukem Emila Kutschí (nar. 1941).

¹⁵ Opavské události ze 4. 3. 1919 podrobně vylíčil Kutschův stranický kolega a první místostarosta Opavy v l. 1920–1922 Johann Proške na stranické schůzi volebního spolku *Vorwärts* dne 4. 3. 1920. „[...] Potom jsme se sešli ve schůzi, a když jsme mluvili o svém boji o právo sebeurčení národů, byli jsme od soldatesky potlačováni. Náš domov byl obklíčen, a když soudruh Jokl chtěl vyjednávat, byl zatčen a na staniční velitelství odveden. Dostali jsme bití pažbami od pušek, já též. Toto bití ale nebylo nám v boji o právo sebeurčení překážkou. [...]“ Viz Zemský archiv v Opavě (ZAO), fond Zemská vláda slezská (ZVIS), sign. XII-205, kart. č. 4733, Relace o spolkové schůzi spolku *Vorwärts* konané dne 4. 3. 1920.

ného komunálního politika přivedl na krajský sekretariát strany v Moravské Ostravě nově zvolený sociálně-demokratický poslanec Hans Jokl. Kutscha se tak 15. 6. 1920 stal placeným zaměstnancem strany. 4. 5. 1921 získal od opavského magistrátu povolení k samostatnému řízení automobilu a v srpnu 1925 mezinárodní jízdní výkaz, který jej opravňoval pro cesty do zahraničí. Nedatovaný záznam Koprivnické vozovky v Koprivnici [předchůdce automobilky Tatra – pozn. aut.] vykazuje na Kutschovo jméno vozidlo Tatra T, kterým Kutscha vozil tehdejší stranické představitele na početná setkání a politické mítinky, a to i do sousedního Německa. Jeho cesta mezi špičky německé sociální demokracie začala po odstěpení levicové frakce sociální demokracie a vzniku Komunistické strany Československa v květnu 1921. Jako předseda místní organizace DSAP v Ostravě-Vítkovicích zažil velké třenice a hádky v Butovicích, Bílovci i Odrách, v Moravské Ostravě musel společně s poslancem Hansem Joklem vybudovat novou stranickou organizaci.¹⁶

Poměrně záhy začal Emil Kutscha vystupovat na stranických schůzích a veřejných shromážděních jako řečník. Jeden z prvních politických projevů Kutschy přednesl v hostinci u Nováka v Petřkovicích 26. 6. 1921. Na schůzi svolané spolkem *Sozialistische Wahlverein Vorwärts* hovořil před přítomnými 35 členy sociální demokracie. Policejní agent svému nadřízenému hlásil, že „řečník kritizoval všechno a v Republice Československé se mu nic nelíbí“. Kutscha nejprve vysvětlil, jak vznikly nové státy a mezi nimi také Československo, které „bylo vyhlášeno proti vůli obyvatel v těchto krajích bydlících“. Němci v novém státě neměli podle Kutschy stejné podmínky k životu jako v jiných zemích, a ani prostor ve sněmovně se bránit. Kutscha prognózoval nové volby, útočil na stát, že vydržuje nepotřebné vojsko a tím dokazuje, že je nejzpacetnější na světě. Mluvil také o tom, že lidé jsou bez práce a zboží leží v přeplněných skladech. Soužití Čechů s Němci by podle něj bylo lepší, nebýt Kramářovy *Národní demokracie*, která stojí porozumění v cestě. Kutscha dále formuloval požadavek na větší samostatnost Němců v rámci československé republiky a kritizoval komunismus, který je mezinárodním a nestará se o německé záležitosti.¹⁷

V r. 1923 se Kutscha stal krajským sekretářem strany se sídlem v Moravské Ostravě. O pět let později se stranický sekretariát přesunul do Opavy, kde se Kutscha v r. 1932 ujal funkce ředitele *Boden- und Kommunalkreditanstalt*. V r. 1935 získal místo předsedy představenstva krajské nemocniční pojišťovny v Krnově. Do Krnova se také po smrti senátora Hanse Jokla v r. 1937 přestěhoval krajský sekretariát strany. Od roku 1930 Kutscha působil v předsednictvu DSAP, v r. 1935 byl zástupcem zplnomocněnce DSAP pro volby do poslanecké sněmovny za volební kraj Moravská Ostrava a také v dalších letech zastával významné stranické posty. V Opavě, kde se více než 60 % obyvatelstva hlásilo k německé národnosti, byl Emil Kutscha členem opavského zastupitelstva a později také městské rady. Působil jako člen městského školského výboru a výboru pro nezaměstnanost. Kutscha usiloval o větší sociální spravedlnost, neztrácel ovšem ze zřetelů nacionální, zejména jazyková a školská práva Němců. Společně s představiteli ostatních německých stran – Otto Halkem z Bund der Landwirte, Rudolfem Jungem z DNSAP (do r. 1933), dr. Felixem Luschkou z Deutsche Christlich-Soziale Volkspartei (DCV) a sekretářem Kleiberem z DSAP působil v parlamentním školském výboru pro hluchínské Němce. Zdejší školáci německé národnosti nemohli, s výjimkou obcí Sudice a Třebom, které byly převážně německé, navštěvovat školy s německým vyučovacím jazykem, což samozřejmě členové výboru považovali za nedostatečné, a proto vládou prosazený školský systém jednotně kritizovali. Také proto se jméno E. Kutschy vyskytovalo na seznamu osob sledovaných československými zpravodajskými službami. Se svou manželkou a dcerou žil Emil Kutscha v pronajatých bytech, nejprve v Opavě na ulici Černá 24, později se přestěhoval na ulici Antonína Petera č. 9 (dnes Puškinova), naposledy pak žil v Opavě na Ottendorfgürtel 10 (dnes třída Spojenců), kde sou-

¹⁶ Henry WEISBACH, *Emil Kutscha – Hamilton – 80 Jahre*, Die Brücke, 4. 10. 1975, s. 8.

¹⁷ ZAO, fond PŘMO, sign. 1800, kart. č. 1172.

sedil s dalšími opavskými novináři (Stefan Tietz, Lothar Foltinek).¹⁸ V r. 1935 se přestěhoval do Krnova, kde vlastnil domek na Mayredergasse 30 (dnešní Jiráskova).¹⁹

Také ve 30. letech se Emil Kutscha angažoval jako řečník na stranických shromážděních v opavském a v olomouckém okrese.²⁰ V březnu 1933, kdy se v sousedním Německu rozhodovalo mezi demokracií a fašismem, byl Kutscha předsednictvem opavské DSAP nasazen jako předvolební řečník ve městech Horního Slezska – v Nise, Prudníku, Hlubčicích a Malém Hlohově, kde se bez ohledu na nebezpečí, jež mu hrozilo, podílel na volební kampani spřízněné německé sociální demokracie (SDP) proti Hitlerově NSDAP. Kutscha plnil své pověření v německém Horním Slezsku do poslední chvíle. Zatímco v sobotu před volbami se už ostatní řečníci podrobili úřednímu zákazu předvolebních projevů, Kutscha absolvoval své poslední veřejné vystoupení v Prudníku, kam nacisté nasadili všechny policejní jednotky z Horního Slezska. Mítink organizoval odborový spolek pracovníků berlínské potravinářské firmy *Stelling und Lorenz*. Ještě ve volební neděli Kutscha pobýval v obsazeném dělnickém domově v Hlubčicích. Nástup Adolfa Hitlera k moci po volbách v r. 1933 Kutscha považoval za zlomový pro další vývoj událostí v Evropě a burcoval Němce proti fašistickému nebezpečí. Pro svou činnost se brzy objevil na nacistickém seznamu sudetoněmeckých sociálně-demokratických funkcionářů, kteří měli být odstraněni. Také po válce Kutscha brojil proti lhostejnosti lidí, kteří se nepostaví zlu, pokud je neohrozí osobně.²¹

Protože dráha politika se v první československé republice nezřídka překrývala s novinářskou činností, také Emil Kutscha působil v redakci stranických listů.²² Novinářské ostruhy získal před

¹⁸ *Biografisches Lexikon zur Geschichte der Böhmisches Länder*, Collegium Carolinum, Mnichov, zde s. 356; *Adressbuch der Stadt Troppau 1938*, Opava 1938; *Adreß- und Geschäftsbuch von Troppau sowie von Katharinen (Kateřinky), Gilschwitz (Kylešovice) und Jaktar (Jaktař)*, Opava 1932.

¹⁹ Krnovský dům patřil Kutschovým papírově do 80. let. Jak uvedl vnuk E. Kutschi Heinz Brunnader, „česká vláda požadovala zaplacení daně z nemovitosti, a to navzdory skutečnosti, že dům převzala a dál ho pronajímala“. Na konci 80. let proto s matkou dům přepsali na vzdálené příbuzné.

²⁰ 18. 3. 1932 promluvil například na veřejné schůzi v odborovém domě ve Vítkovicích před 800 lidmi. Vystoupil s postulátem na zavedení čtyřicetihodinové týdenní pracovní doby a hovořil o nutnosti sjednocení dělnické třídy „v jednotnou železnou a nerozbornou frontu“. Požadoval dále, „aby konečně bylo vážně přistoupeno k uskutečňování požadavků vytyčených soc. dem. poslaneckými kluby, poněvadž jejich praktickým provedením lze čelit krizi a starati se o to, aby o oběti krize, kterou dělnická třída nezavinila, bylo postaráno. Dělnická třída přinesla pro stát již dosti obětí, nyní je řada na těch, kdož dosud jenom těžili a shrabovali zisky“. Viz ZAO, fond PŘMO, inv. č. 10994, sign. 10/388, kart. č. 1211. - Před květnovými volbami do poslanecké sněmovny v roce 1935 se Emil Kutscha vyjádřil k dalšímu vývoji v hostinci Ender v Jindřichově. Na schůzi sociálně-demokratické strany dělnické 13. dubna 1935, tedy těsně před jednoznačným volebním vítězstvím *Sudentendeutsche Partei*, se Kutscha nebál kritizovat činnost Henleinova hnutí a německé NSDAP: „Svět žije v těžké, kritické době. Ačkoli teprve nedávno skončila krutá válka, která zejména pro dělnictvo byla tragickou, a ačkoliv zejména německý národ v ní nejvíce trpěl, přece zase ozývají se, a to právě v táboře německém, hlasy schvalující válku. A tomuto směru právě sociální demokracie staví pevnou hráz. Sociální demokracie byla vždy pro vyrovnání národů a pro klidný vývoj. [...] Až do nástupu Hitlerova v Německu bylo v celé Evropě mírové ovzduší. Hitler však začal horlivě zbrojit. [...] Postup Hitlerova Německa měl ovšem za následek semknutí národů ohrožených jeho politikou války a jasně ukázal, že Německo je ohrožovatelem míru. Měl též za následek ostrý postup proti německým menšinám v některých státech. [...] Fašistická idea totality znamená vzestup jedněch po mrtvolách druhých příslušníků státu. [...] Z fašismu hrozí veliké nebezpečí. [...]“ V další části projevu Kutscha poukázal na představitele NSDAP, kteří vystupují jako ochránci dělnictva a bojovníci proti korupci, ale přitom „předáci režimu za vlády skobového kříže nápadně zbohatli“, staví si v Berlíně paláce a „pak chodí s pokladničkami vybírat na nezaměstnané a nutí ozebračené spoluobčany, aby dávali poslední, zatímco sami hromadí pro sebe bohatství“. Viz MZA, fond C7, kart. č. 610, Relace o schůzi sociálně demokratické strany dělnické v Jindřichově dne 13. dubna 1935.

²¹ *Die Meinung unserer Leser - Emil Kutscha*, Der Ontario-Courier, 8. 4. 1965, s. 8.

²² Tiskové orgány sociální demokracie v západním Slezsku byly od roku 1913 tištěny ve vlastní tiskárně *Vorwärts* na Resselově nábřeží v Opavě-Kateřinkách. Odtud sociální demokraté distribuovali do celého kraje stranické periodikum *Volkspreße* a jeho hlavičkové listy *Volkswacht* a *Adlergebirgsbote*. V redakci opavského listu *Volkspreße*, která do roku 1932 sídlila v budově Lidového domu na Otické ulici a po roce 1932 v ob-

válkou v listu *Volksrecht* vycházejícím v Ústí nad Labem, v jehož redakci působil Hans Jokl. Ve 30. letech byl Kutscha členem direktoria družstva *Druck- und Verlagsanstalt Vorwärts* a na pozici odpovědného redaktora zastupoval stranické vedení DSAP jak v tiskárně *Vorwärts* v Kateřinkách, tak v redakci listu *Volkspreste*, takže měl velký vliv na podobu novin. Téměř každé vydání *Volkspreste* obsahovalo jím napsaný článek. Zvláště ve 30. letech se projevoval jako nekompromisní kritik nacistů v československém pohraničí, v Rakousku i v Německu. Od r. 1930 byl také pověřen funkcí odpovědného redaktora krajského časopisu *Volkswacht*, který vycházel třikrát týdně v Opavě (do r. 1935). V letech 1932–1935 také redigoval rovněž v Opavě vycházející hlavičkový list *Adlergebirgsbote*. Řadou článků přispěl i do ústředního stranického listu *Sozialdemokrat*.²³

V době vzniku *Sudetendeutsche Heimatfront* (SHF) v r. 1933 byl již Kutscha dobře známým odpůrcem nacistického režimu v sousedním Německu a kritikem přívrženců národního socialismu mezi sudetskými Němci. V červenci 1934, kdy působil jako odpovědný redaktor *Volkswachtu*, Kutscha zveřejnil článek o dělnické manifestaci v Dolní Lipové, která si po střelbě četníků vyžádala osm lidských životů. Při této příležitosti napsal, že do SHF vstupují členové a funkcionáři zrušených stran DNP a DNSAP a pokrytecky předstírají věrnost československému státu.²⁴ V článku „Rozruch budící zatčení“²⁵ Kutscha uvedl, že Němci zatčení z politických důvodů náležejí ponejvíce Henleinově straně SHF, a v dalším čísle doplnil svá předchozí vyjádření o výrok, že bývalí hakenkreuzleři navštěvují pod novým pláštíkem SHF veřejná shromáždění, na kterých vyvolávají krvavé rvačky. O SHF se vyjádřil jako o novém politickém vředu na sudetoněmeckém těle, na jehož odstranění musí záležet všem slušným Němcům.²⁶ Za tyto články podala SHF zastoupená Konradem Henleinem na Emila Kutschu žalobu u Krajského soudu v Opavě s odůvodněním, že nová strana SHF je stranou legální, která u svých stoupenců „netrpí žádných protistátních činů“. Soud v dubnu 1935 obeslal policejní ředitelství v Praze, Liberci a v Chebu s žádostí o sdělení, zda jsou tvrzení Emila Kutschy oprávněná a zda je jim známo, že se členové SHF dopouštějí trestných činů proti zákonu na ochranu republiky. Zatímco Policejní ředitelství v Liberci ponechalo odpověď na ministerstvu vnitra, chebské policejní komisařství Kutschova tvrzení sice potvrdilo, ale současně považovalo za obtížně prokazatelné, že členové bývalé DNSAP a nyníjší příslušníci SdP pokračují v podvratné činnosti proti československému státu. Rovněž pražské policejní ředitelství uvedlo, že bývalí členové a funkcionáři rozpuštěné strany DNSAP přistoupili ve značném počtu do nové politické strany SdP a že někteří členové nebo stoupenci této strany se dopustili trestných činů proti zákonu na ochranu republiky a bylo proti nim zavedeno soudní trestní řízení. Emil Kutscha byl proto nakonec soudem osvobozen.²⁷

Když se na Mnichovské konferenci 29. 9. 1938 rozhodlo o předání československého pohraničí Německu, zvolil si Kutscha stejnou cestu jako další tisíce německých sociálních demokratů – emigraci. DSAP sice vyčítala československé vládě nerovnost, kterou pocítovala obzvláště v oblasti zaměstnanécké praxe a dodržování vládních smluv ve školské a v kulturní oblasti, nicméně zůstala loajální k československému státu a jeho vládě a chtěla za něj bojovat. Sociální demokraté byli přesvědčeni o tom, že jejich trpělivost přinese ovoce a časem docílí rovnoprávného postavení.²⁸ Také jim Mnichov přinesl zklamání a navíc existenční starosti – ze dne na den

jektu tiskárny, pracovali v průběhu 20. a 30. let lidé, kteří patřili mezi nejvýraznější osobnosti německé sociální demokracie ve Slezsku.

²³ Paul BUHL, *Die „Volkspreste“*, Troppauer Heimat-Chronik, 1972, s. 203; Archiv bezpečnostních složek, Oddělení archivních fondů federálního ministerstva vnitra ČR, sign. Z-10-P-137.

²⁴ „Příslušníci rozpuštěné strany německých národních socialistů si založili novou firmu, jako obchodník, jemuž byl obchod pro podvod zavřen, ujišťují pokrytecky věrnost k republice a švindlují takto statečně dále.“ Viz *Niederlindewiese mit Terror in die SHF hinein*, *Volkswacht*, 3. 7. 1934, s. 3.

²⁵ *Jauernig. (Aufseherregende Verhaftungen)*, *Volkswacht*, 19. 7. 1934, s. 6.

²⁶ *Sudetendeutscher Heimatspuk*, *Volkswacht*, 21. 7. 1934, s. 1.

²⁷ NA, fond PZÚ-AMV 207, sign. 207-861-18/36, kart. č. 861.

²⁸ V představách předáků sudetoněmeckých sociálních demokratů mělo být Československo po osvobození od nacistů restaurováno jako federální stát Čechů, sudetských Němců, Slováků a Maďarů v původních hranicích.

museli opustit svůj majetek v československém pohraničí a uprchnout do vnitrozemí. Kutschův útek z Krnova 1. 10. 1938 vedl přes Nový Jičín²⁹ až do Prostějova, kde byl zřízen jeden z moravských sběrných táborů.³⁰ Až teprve koncem roku prosáklý do tábora nadějnější zvěsti, že některé země se rozhodly poskytnout uprchlíkům politický azyl.³¹ Před Vánoce 1938 se však z tábora opavských uprchlíků dostaly na západ pouhé dvě rodiny. Začátkem r. 1939 začaly západoevropské státy postupně uvolňovat finanční prostředky a určovat kvóty na počty uprchlíků, kterým poskytnou politický azyl. Vláda druhé československé republiky rozhodla, že uprchlíkům budou vydány tzv. „růžové pasy“, které obsahovaly doložku v příslušné jazykové úpravě, platily výhradně k odjezdu z Československa a neopravňovaly k návratu zpět. Uprchlíkům nezbývalo, než tento dokument akceptovat.³²

V únoru 1939 se Emil Kutscha společně s dalšími sudetskými Němci vydal z prostějovského uprchlického tábora nákladním autem přes Vysočinu do Prahy, kde čekal na přidělení cestovního pasu, aby mohl s manželkou odjet do Anglie. Steffi Kutscha se do Prahy dostala ilegálně z českého nádraží ze Svaté Bořice. Období čekání na odjezd do zahraničí proflá 16. března a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava, kdy také v Praze začalo úřadovat gestapo. Steffi Kutscha se v Praze zapojila do činnosti organizované Angličankou Doreen Warriner a jejích dvou přítelkyň – Margaret Dougan a Kanadanky Beatrice Wellington – a pomohla zorganizovat ilegální transport 170 žen a dětí z Opavy a Šternberka, ubytovaných v pěti různých hotelích v Praze-Chuchli a hotelu Stern v Berouně, přes Německo a Holandsko do Anglie. Brzy se tak ocitla v hledáčku příslušníků gestapa, kteří nakonec zatkli a vyslýchali jejího muže. Gestapo zabavilo Emilu Kutschovi dřevěnou bednu s osobním majetkem, ale také s veškerými protokoly opavské a zemské organizace DSAP, jež byly v krabici rovněž uloženy. Kutscha se po zatčení dostal na svobodu, svým osobním majetkem se podobně jako další sociálně demokraticí politici „vykoupil“. Nebyl jediným oponentem nacistického režimu, kterému se podařilo i po březnu 1939 v Protektorátu Čechy a Morava získat svolení gestapa k odjezdu na západ, jak ve své knize uvedl Andrew Amstätter.³³ V čase, kdy se situace v protektorátu stávala pro nepřátele nacistů kritickou, se Kutschovým podařilo odjet do Anglie. Steffi prošla 28. 4. 1939 na pražském Hlavním nádraží britskou pasovou kontrolou a odjela vlakem do polské Gdyně, na britské půdě se vylodila 1. 5. 1939. O dva dny později obdržela speciální doklad o přijetí, když musela souhlasit s podmínkou, že Velká Británie bude jen jejím dočasným útočištěm, že se zde neusadí, nepřijme žádnou práci a nezačne podnikat. Emil Kutscha se stal vedoucím transportu do Surrey Hills

Jako předloha sloužila konstituce Švýcarska coby nejpevnější evropské demokracie. Viz Library and Archives Canada, found Emil Kutscha, inv. č. MG30, sign. C132, kart. č. II, Wenzel JAKSCH – Eugen de WITTE – Franz KATZ, *The Fate of Czech Democracy*, 5. 3. 1948, s. 2.

²⁹ V novojičínském Lidovém domě Kutscha zanechal celou svou knihovnu, která byla později zazděna. Už 8. října se Nový Jičín ocitl v moci ordnerů, kteří terorizovali české funkcionáře a německé sociální demokraty a komunisty. Kutschovi nezbývalo než prchnout na střední Moravu. Viz Milan MYŠKA, *Ostravsko mezi Mnichovem a 15. březnem 1939*, Slezský sborník 3, 1963, s. 257–266, zde s. 265.

³⁰ Uprchlíci byli ubytováni v nepoužívaných prostorách nebo v tanečních sálech, kde leželi namačkání přímo na podlaze, vázlo zásobování potravinami a panovaly nehygienické podmínky. Mnozí uprchlíci si nestihli vzít ani zimní oblečení. České obyvatelstvo Prostějova se na uprchlíky z německého pohraničí dívalo nevraživými pohledy, na náměstí proběhla dokonce manifestace požadující jejich okamžitý odsun. Komunisté v této nepříznivé situaci roznášeli letáky, upozorňovali na nevyhovující situaci v táborech a tím přivábili do svých řad spoustu sociálních demokratů. Ze severních Čech přicházely zprávy, že české orgány vracejí další vlaky s uprchlíky zpátky do nacisty obsazených oblastí a nabádají je, aby tam vykonávali ilegální činnost. Tím je však vystavovali nacistickému nebezpečí.

³¹ Úřady v listopadu 1938 evidovaly v českých a moravských uprchlických táborech 8817 uprchlíků německé národnosti, v červenci 1939 vzrostl jejich počet na 10 766. Jádrem uprchlíků tvořilo čtyři až pět tisíc sociálních demokratů a dva tisíce německých komunistů. Viz Jan BENDA, *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*, Praha 2013, zde s. 371.

³² J. BENDA, *Útěky a vyhánění z pohraničí*, s. 387; Andrew AMSTÄTTER, *Tomslake. History of the Sudeten Germans in Canada*, 1978, s. 46.

³³ A. AMSTÄTTER, *Tomslake*, s. 54.

v jihovýchodní Anglii, kde byl spolu s dalšími sociálními demokraty soustředěn do uprchlického tábora a až do července 1939 pracoval jako dělník na stavbě plaveckého bazénu.³⁴ Manželé se znovu setkali až v přímořském letovisku Margate na jihozápadním pobřeží Velké Británie, v oblasti Kent. V červenci 1939 se Kutschovi rozhodli využít nabídky kanadské vlády, která od 8. dubna začala přijímat ve dvoutýdenních intervalech transporty sudetoněmeckých uprchlíků. Emil Kutscha se spolu s dalšími vedoucími činiteli sudetoněmeckých sociálních demokratů (Willi Wanka, Franz Rehwald, Kreisky) zúčastnil londýnské schůzky, na níž byli jmenováni vedoucí jednotlivých skupin kanadských osídlenců, aby se 28. července společně s manželkou ocitli mezi 300 rodinami, které se posledním vypraveným transportem vydaly do Tupper Creek [později přejmenovaném na Tomslake – pozn. aut.] v okrese Peace River a tam našly svůj nový domov na polorozbořených a opuštěných farmách.

Po celou dobu druhé světové války Kutschovi doufali v návrat do své vlasti osvobozené od nacistů. V říjnu 1943 kontaktovali československý konzulát v Montrealu a požádali o vydání cestovního pasu, který také obdrželi. Cestovní pas měl platnost do 3. 10. 1945 a Kutschovi si jej nechali ještě 16. 10. 1945 s vidinou návratu do rodné země³⁵ prodloužit na další dva roky, což ale nebylo možné bez dokumentů umožňujících ponechání československého státního občanství občanům německé národnosti.³⁶

O ponechání československého státního občanství Kutscha zažádal v lednu 1946 dopisem adresovaným Generálnímu konzulátu Československé republiky v kanadském Montrealu, ale pod tlakem nepříznivých politických okolností a zpráv od představitelů německé sociálně demokratické emigrace v Londýně nakonec na své úsilí o návrat do vlasti s manželkou rezignovali. Už 31. 3. 1946 Emil Kutscha napsal Wenzelu Jakschovi: „Vzdal jsem se přidělení státního občanství [československého – pozn. aut.], protože moje žádost o kanadské státní občanství běží a já mám první papíry.“³⁷ Dne 18. 12. 1947 pak byli Kutschovi Generálním konzulátem Československé republiky v Kanadě vyzváni ke vrácení všech československých státních dokladů s ohledem na skutečnost, že ke dni 28. 12. 1946 nabyli kanadské státní občanství.

Dva ruční kufříky, to bylo jediné jmění, které si s sebou Kutschovi přivezli z Evropy, podobně jako ostatní sudetoněmečtí uprchlíci v srpnu 1939. Kanada se stala jejich druhou vlastí, přestože jak o pár desítek let později Emil Kutscha konstatoval, „nikdo z nás by tenkrát neřekl, že jednou budeme v této velké a bohaté zemi uzavírat náš podvečer života“³⁸. Z Anglie obdržela každá rodina 1500 kanadských dolarů, které však zůstaly na účtu fondu a peníze byly odedčítány za platby při pořízení potřebného zboží. Kutschovi po pár týdnech strávených ve starých vagoněch dorazili v září 1939 na přidělenou farmu v malém městečku St. Walburg, posledním místě na

³⁴ Snad až do dnešní doby se na plaveckém bazénu dochovala pamětní deska s nápisem: „Als Andenken an den Aufenthalt von Sudetendeutschen Sozialdemokraten.“

³⁵ S odsunem sudetských Němců z Československa se Emil Kutscha nesmířil a žádal o zastání jak kanadskou vládu, tak i předsedu English Labour Party Clementa Attleeho, který se po vítězných volbách v červenci 1945 stal ministerským předsedou Velké Británie: „My socialisté nemůžeme zavírat oči před nespravedlností a apelujeme na vás, abyste udělal vše, co můžete, a zabránil jednomu z nejostudnějších skutků v historii Evropy.“ Viz Library and Archives Canada, found Emil Kutscha, inv. č. MG30, sign. C132, kart. č. II, Dopis Emila Kutschí Clementu Attleemu ze dne 1. 8. 1945.

³⁶ Ústavním dekretem prezidenta republiky o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské č. 33/1945 ze dne 2. 8. 1945 (tzv. Benešovy dekrety) byli totiž všichni Němci a Maďaři československého státního občanství zbaveni. Situaci německých antifasistů obecně řešil § 2, podle kterého jim byla vydávána legitimace, jež sloužila jako potvrzení pro zachování jejich československého státního občanství. Procesy prověřování antifasistů však byly uměle protahovány; nakonec i praktická nemožnost zapojit se do veřejného života v Československu vedla většinu z 80 tisíc německých sociálních demokratů, kteří si podali žádost o zachování československého státního občanství a osvědčení typu B (statut antifasisty), k rozhodnutí dobrovolně zůstat v emigraci nebo se vystěhovat do okupačních zón v Německu. Viz Tomáš STANĚK, *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha 1991, s. 147 a 274.

³⁷ Library and Archives Canada, found Emil Kutscha, inv. č. MG30, sign. C132, kart. č. I, Dopis Emila Kutschí Wenzelu Jakschovi ze dne 31. 3. 1946.

³⁸ Emil KUTSCHA, *Sudetendeutschtum – in Kanada ein Begriff*, *Sudetendeutsche Zeitung*, 15. 4. 1961, s. 7.

trase kanadské železnice severně od města Saskatchewan. Farmu získali po vojenském veteránovi, kterému museli vyplatit 200 kanadských dolarů, protože by ji jinak zabavili exekutoři. Museli také doplatit pojištění proti požáru, které nebylo zaplaceno několik let. Farmařit měli na 62 hektarech neobděláné půdy a bydlet ve starém domě bez oken a dveří a střechou, která nechránila před deštěm. Museli zakrýt dům celtami a stěny vyrobit z lepenky. Na farmě chyběla elektřina, pro vodu chodili jednu míli od domu. Uprostřed září přišel první sníh... Začátky farmaření v roce 1940 byly nesmírně těžké. Jako bývalý průmyslový dělník bez odborných znalostí musel Kutscha kácet stromy a kloučit půdu, orat a obdělávat pole. Pro tažení zemědělských strojů potřeboval Kutscha čtyři koně. Dva dostal v létě 1940, jeden byl 18 let starý a byl chromý na jednu nohu, druhý 16 let. Další dva koně si musel půjčovat. Dostal také jednu krávu, která byla tak divoká, že se nedala podojit. Steffi Kutscha šla pro rodiny farmářů. Trpěli hladem a nedostatkem, měsíčně mohli na potraviny a dřevo vydat pouhých osm dolarů. A když se jim podařilo vypěstovat obilí, neměli odbyt. Železniční nádraží bylo daleko a pro panující přebytek obilí na trhu byly výkupní ceny nízké. Ze strany kanadskou vládou pověřených společností vážla organizace života a pracovních činností v osadách, představitelé kanadských organizací zajišťujících zásobování byli zapleteni do korupce, takže situace se pro některé osadníky brzy stala neúnosnou. Na farmě Kutschovi hospodařili v těžkých podmínkách dvě sezóny. Po více než dvou letech se 9. 2. 1942 vyvázali ze smlouvy a přestěhovali do Hamiltonu–Burlingtonu v kanadské provincii Ontario, města známého především výrobou oceli a těžkým průmyslem. Později je následovali mnozí další osadníci, kteří se rozjeli do kanadských měst Hamiltonu, Toronta a Montrealu, a pak také na západ Kanady. Najít v r. 1941 v Kanadě práci a bydlení nebylo snadné. E. Kutscha se nakonec vrátil k původní profesi slévače, kterou se živil po následujících deset let. Pracoval až 60 hodin týdně. V Hamiltonu byli Kutschovi odkázáni jen sami na sebe. Později navázali společenské kontakty s dalšími bývalými farmáři, rodiny spolu podnikaly nedělní výlety. Ještě v r. 1941 se deset rodin usneslo na vytvoření spolku s názvem *Sudeten Club Hamilton*. Šlo o první krajanské sdružení sudetoněmeckých sociálních demokratů v Kanadě a také jedině, které organizovalo různé akce pro krajanů v průběhu druhé světové války. E. Kutscha vedl *Sudeten Club* jako jeho prezident od r. 1941 až do r. 1974. S ustavením klubu v Hamiltonu se ale nespokojil. Brzy se podílel na založení *Canadian Society for German Relief in Hamilton*, kde v letech 1951–1954 vykonával funkci viceprezidenta. Kutscha byl také zakládajícím členem a členem výkonného orgánu *Trans-Canada Alliance of German Canadians*, která byla i přes odpor konkurenční skupiny německých přistěhovalců sdružených kolem Willyho Wanky založena v r. 1951 jako zemská organizace sudetských Němců. Jejím hlavním předmětem činnosti bylo poradenství v oblasti sociální péče a Kutscha zde dlouhá léta působil jako referent péče o seniory. Také *Central Organization of Sudeten-German Clubs*, jež byla založena v r. 1957 a sdružovala všechny organizace sudetoněmeckých přistěhovalců, vděčí za svou existenci E. Kutschovi. Jako viceprezident zde působil v letech 1957–1974.³⁹

V rámci všech organizací, jichž byl členem, se Kutscha v letech 1941–1948 angažoval ve hmotné a finanční pomoci z Československa do různých koutů světa vysídleným krajanům, především těm z Londýna, německého Memmingenu a rakouského Lince. Z děkovních dopisů příjemců darů, kteří prožívali nejtěžší období svého života v německých a rakouských internačních táborech, vyznívá dodnes hluboké pohnutí, které v obdarovaných lidech vyvolala Kutschou organizovaná pomoc z daleké Kanady.⁴⁰ Symbolického poděkování vysídlených krajanů se členům *Sudeten Clubu v Hamiltonu* dostalo prostřednictvím obrazu darovaného tehdejšími prezi-

³⁹ Marie GRASSE, *Steffi Kutscha 80 Jahre*, Die Brücke, 19. 3. 1977, s. 12; A. AMSTÄTTER, *Tomslake*, s. 100–101; Osobní korespondence s dr. Heinzem Brunnaderem z Hamiltonu v Kanadě, vnukem Emila Kutschi (nar. 1941).

⁴⁰ Emil Kutscha organizoval v l. 1941–1945 sbírky na vánoční dary pro sociálně-demokratické uprchlíky v Anglii. Vybral celkem 628 kanadských dolarů a získal hmotné dary. Do poválečné Evropy nechal vypravit vagóny s potravinami a dalšími životními potřebami. Jen krajané v internačním táboře v Linci obdrželi z Kanady boty v hodnotě 1000 kanadských dolarů.

dentem Spolkové republiky Německo Theodorem Heussem spolu s osobně podepsaným děkovným listem.

Nejvýznamnější roli sehrál Emil Kutscha v oblasti sociální pomoci. Vystupoval jako mluvčí nejstarší generace sociálně-demokratických emigrantů z r. 1938 – postoupil například rezoluci *Trans-Kanada-Vereinigung* k dalšímu projednání v OSN a ve vládách dalších zemí. V r. 1953 a 1955 stál za memorandy požadujícími odškodnění německých sociálních demokratů – emigrantů z r. 1938, jež předložil vládě Spolkové republiky Německo. Za své návrhy v oblasti péče o seniory a další práci v sociální oblasti pro provincii Ontario byl E. Kutscha spolu s dalšími pěti nejvýznamnějšími funkcionáři kanadských organizací sudetoněmeckých emigrantů oceněn v r. 1965 kanadskou vládou stříbrnou státní medailí se stuhou.

Odkaz Emila Kutschi spočívá v jeho celoživotní věrnosti demokratickým ideálům. Na rozdíl od jiných bývalých funkcionářů DSAP sdružených kolem Wenzela Jaksche, kteří 4. 6. 1951 v Mnichově založili sudetoněmeckou organizaci sociálních demokratů *Seliger Gemeinde* úzce spolupracující s ostatními sudetoněmeckými organizacemi ve Spolkové republice Německo, zůstal Kutscha ve svých politických postojích zásadový, když až do konce svého života odmítal jakoukoli spolupráci s (bývalými) nacisty. Ti i 20 let po skončení II. světové války zastávali v Sudetoněmeckém krajanském sdružení řadu významných funkcí. Kutscha se už od konce 40. let vymezoval i proti W. Jakschovi a jeho blízkým spolupracovníkům, zejména vůči Willi Wankovi.⁴¹ Poté, co Wanka v srpnu 1944 spolu s Franzem Rehwaldem založil v Torontu po vzoru Wenzela Jaksche organizaci sudetoněmeckých emigrantů v Kanadě s názvem *Treugemeinschaft*, kterou rozpustili v r. 1947, aby mohl vzniknout další projekt s názvem *Democratic Sudeten Committee*, docházelo ke štěpení sudetoněmeckých emigrantů v Kanadě. Zatímco Wanka měl podporu Jaksche a dalších funkcionářů *Seliger Gemeinde* a později agitoval pro založení sudetoněmecké liberální strany, Kutscha jako funkcionář jím (spolu)založených organizací kanadských Němců se postupem času identifikoval se skupinou politiků, která se zformovala jako opozice vůči Wenzelu Jakschovi a jeho okruhu. Skupina si oficiálně dala za cíl bojovat proti spolupráci členů *Seliger Gemeinde* s bývalými sudetoněmeckými činiteli nacistického režimu. Odezvy u vedoucích politiků SPD však tyto protesty nenašly, protože jejich sudetoněmeckým spojencem byl Wenzel Jaksch.⁴²

V polovině 60. let se Kutscha sblížil s v Londýně žijícím politicky angažovaným historikem a bývalým funkcionářem DSAP Johannem Wolfgangem Brügelem (1905–1986), který se stal mezinárodně nejznámějším mluvčím opoziční skupiny politiků DSAP a který od r. 1940 kritizoval W. Jaksche za jeho negaci všech Benešových snah i za jeho poválečné návrhy.⁴³ Brügelovi se především přičilo, že někteří sociální demokraté spolupracovali s bývalými „henleinovci“ a „hakenkrajclery“, a pobuřovaly ho výrazy podpory v časopise *Die Brücke*, oficiálnímu listu *Seliger Gemeinde*. Odmítal Jakschovo sblížení s pravicovým nacionalismem, jeho přejmenování sociálně demokratické exilové organizace na *Treugemeinschaft der sudetendeutschen Sozialdemokraten in England*, když v označení „sudetoněmecká sociální demokracie“ místo tradičního názvu DSAP viděl výraz symbolického sblížení s henleinovskou ideologií.⁴⁴

⁴¹ Wilhelm Wanka, předválečný asistent a tlumočnick W. Jaksche, předtím funkcionář DSAP v Českých Budějovicích a v Plzni, rovněž emigroval do Kanady a stejně jako Kutscha se usadil v St. Walburgu.

⁴² Eva HAHNOVÁ – Hans Henning HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*, Praha 2002, s. 53–61.

⁴³ Brügel spolu s bývalým sociálnědemokratickým poslancem předválečného čsl. Národního shromáždění Rudolfem Zischkou (1895–1980) odmítali nepřátelskou politiku sudetoněmeckých organizací vůči Československu, ohrazovali se proti zkreslování historických obrazů, proti neochotě uznat bezprávnost a neplatnost Mnichovské dohody a proti propagandistickému zneužívání brutality, jejichž obětí se stali Němci v poválečném Československu. Hlavním terčem jejich politiky byla politická činnost bývalých nacistů v poválečném Německu a odhalování zamlčované minulosti mnohých tehdejších funkcionářů landsmansaftu.

⁴⁴ Rozdílné pohledy na spolupráci s bývalými nacisty postupně vedly k rozkolu mezi členy bývalé DSAP, kteří se roztřepili na převažující Jakschovy přívržence a na menšinové kritiky. Kritici byli zastánci politiky Wenzela Jaksche denunciování jako zaprodanci československého prezidenta Beneše a komunistů. Každý jejich opoziční počin byl prezentován jako zrada objednaná a placená z československé strany. Sám Kutscha

E. Kutscha jako jeden z nejvýznamnějších představitelů sudetoněmecké sociálně demokratické emigrace v Kanadě se vůči Jakschovi *Seliger Gemeinde* vymezoval už od 50. let s podobnou kritikou, s jakou přišla opoziční skupina kolem Zischky a Brügela. Ačkoli během války s W. Jakschem udržoval úzký kontakt, po válce se sobě začali vzdalovat, zejména pro Jakschovu podporu W. Wanky, který svými organizačními kontra počiny nabourával Kutschovu snahu sjednotit sudetoněmecké sociální demokraty v Kanadě. Když Wenzel Jaksch na podporu činnosti W. Wanky napsal, že „Wanka musí mít plné porozumění, aby osadu v Peace River očistil od komunistických vlivů, kterými je skupina zasviněna“ (ačkoli zde žili jen hlavní činovníci DSAP), vmetl Kutscha Jakschovi při jeho návštěvě Toronta do obličeje, že kdyby poslanec „Josef Seliger mohl vidět metody boje *Seliger Gemeinde* proti vlastním lidem v Saskatchewanu, v hrobě by se obrátil“.⁴⁵ Představitelé *Seliger Gemeinde* poté změnili vůči Kutschovi a jím vedenému klubu sudetoněmeckých uprchlíků v Hamiltonu přístup: nekomunikovali, neodpovídali na oficiální dopisy a Kutschovy textové příspěvky pro *Die Brücke* končily v koši nebo byly vydávány bez jeho podpisu. Názory a postoje Emila Kutschi k Jakschovi *Seliger Gemeinde* se utvrdily po osobním setkání s J. W. Brügelem. Oba poté zůstali v písemném kontaktu a vzájemně se podporovali.

I přes uvedené rozpory byla v r. 1969 E. Kutschovi za jeho práci pro německou societu v Kanadě propůjčena Seligerova plaketa. Ocenění Kutschovy práce přišlo prakticky nedlouho před koncem jeho aktivní činnosti. Ačkoli se stále věnoval administrativní práci spojené s výkonem svých funkcí, jeho těžká choroba a postupující stáří mu postupně ubíraly na síle. Od konce r. 1965, kdy byl hospitalizován v nemocnici, trpěl těžkým diabetem a souvisejícími komplikacemi - zhoršeným zrakovým a bolestmi nohou. Na přelomu 60. a 70. let proto předal své funkce mladším a zůstal jen v několika víceméně čestných funkcích. Začátkem r. 1976 se i se svou manželkou po více než 50 letech společného života přestěhoval do domova pro německokanadské seniory v Sant Catharines, městské části Hamiltonu (Ontario), o jehož výstavbu se osobně zasloužil. Kutscha dokázal „prodat“ své velké zkušenosti z doby, kdy se ve Slezsku věnoval komunální politice: po léta opakovaně posílal žádosti, návrhy a písemná vypracování vládě kanadské provincie Ontario, zákonodárcům a dalším orgánům. Nakonec jako předseda v r. 1965 založeného spolku pro péči o seniory získal v téže roce pro svou ideu pečovatelského domu podporu vlády provincie, která věnovala 50 tisíc dolarů na nákup více než dvou hektarů půdy. Další finanční prostředky na výstavbu penzionu získal Kutscha od německé vlády. Pro potomky československých Němců v Kanadě představuje „Heidehof“ jakýsi památník Emila Kutschi. V tomto domově Kutschovi své životy také dožili.⁴⁶

Společně se svou ženou Steffi pracoval Emil Kutscha nepřetržitě pro zájmy sudetoněmeckých přistěhovalců. Možná i proto se do konce života nenaučil pořádně anglicky a celou svou agendu a veškerou korespondenci vedl v němčině. Spolupracovníci, kteří sledovali Kutschovu politickou činnost a myšlenky obsažené v novinových článcích, jej charakterizovali jako přesvědčeného idealistu, ctihodného člověka, poctivého sociálního demokrata Seligerova ražení, který nikdy nezradil své přesvědčení. Kutscha se k lidem choval přátelsky, nikoho neodmítl, poctivě odpovídal na všechny dopisy. Jak uvedl jeho vnuk, dr. Heinz Brunnader, Emil Kutscha byl čilý a energický až do svých seniorských let. Ještě jako pětasedmdesátiletý dopoledne co dopoledne sedával za psacím stolem. Přes všechny překážky, které musel v životě překonat, byl stále plný optimismu a odhodlání nasadit síly pro dobrou věc.⁴⁷

musel 20. září 1966 v dopise Arturovi Schoberovi (1913–1999), původem z Krnova, který patřil do okruhu členů *Seliger Gemeinde*, vyvracet, že je ve spojení s představiteli československého režimu. Viz E. HAHNOVÁ – H. H. HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*, s. 53–61.

⁴⁵ Library and Archives Canada, found Emil Kutscha, inv. č. MG30, sign. C132, kart. č. II, Dopis Emila Kutschi Kreuzovi ze dne 20. ledna 1964 a dopis Emila Kutschi Arthuru Schoberovi ze dne 30. srpna 1966.

⁴⁶ Emil Kutscha skončil 26. 12. 1978, jeho manželka Steffi se dožila úctyhodných 92 let. Zemřela 25. července 1989. Emil, Steffi a jejich dcera Ilse jsou pohřbeni na hřbitově Woodland v Hamiltonu, stát Ontario.

⁴⁷ Eugen RAPP, *Eur Portrait – Emil Kutscha*, Der Nordwesten, 30. 6. 1966, s. 11.

Kutscha se sice usadil a dožil svůj život v Kanadě, ale s ohledem na zájmy lidí, pro které pracoval, vystupoval jako Němec s úzkou vazbou na Spolkovou republiku Německo. Právě Německo považoval za svou vlast, za rodnou zemi pak západní Slezsko, kam se už po celý zbytek života nevrátil. Do Evropy přiletěli Kutschovi dvakrát v l. 1956 a 1965 za svými starými přáteli v německém Memmingenu. Ačkoli hranici se sousedním Československem nepřekročili, o situaci ve své rodné zemi se Emil Kutscha nepřestal nikdy zajímat.

V mnoha článcích, které publikoval u příležitosti významných výročí v kanadských novinách pro německou komunitu a v dalších sudetoněmeckých novinách,⁴⁸ často a s hořkostí vzpomínal na nespravedlnost, které se jemu a jeho sociálně demokratickým souputníkům z československého pohraničí dostalo: „Po válce zaplatili všichni sudetští Němci vysokou cenu. Byli vypuzeni z Československa, jejich majetek byl zkonfiskován. Týkalo se to jak německých komunistů, tak sociálních demokratů a henleinovců. Svět si nevšiml obětavého boje aktivistů v Čechách, a ti za to zaplatili spolu s krvavými oběťmi druhé světové války.“⁴⁹

Závěr

Při hodnocení osobnosti slezského rodáka a německého sociálního demokrata Emila Kutschí, jehož 120. výročí narození jsme si nedávno připomněli, nemůžeme vycházet jen z jeho určitého despektu k Čechům. Kutschovy postoje jsou logické - jako Němec nemohl souhlasit se vznikem RČS a s připojením německých sídelních oblastí Slezska k československému státu, zároveň ale nelze ztratit ze zřetele, že německá sociální demokracie, již byl Kutscha členem, prosazovala, aby bylo Polákům a Čechům obývajícím část území Slezska ponecháno právo rozhodnout se pro připojení ke svému nacionálnímu státu. V tomto ohledu se sociální demokraté odlišovali od německých nacionalistů, kteří volali po připojení celého Slezska k Německému Rakousku bez ohledu na zde žijící národnostní menšiny.⁵⁰ Z podobných pozic se Kutscha ve 20. letech zapojoval do nacionálního boje o německý jazyk a školství. Ve 30. letech se těžištěm jeho politické činnosti stal boj proti narůstajícímu nebezpečí nacismu. Vystupoval na podporu demokracie a jako novinář a politik veřejně odhaloval záměry politických protivníků – národních socialistů nebo členů SHF, resp. SdP. Varoval spoluobčany před hrozbou nové války. Pro své přesvědčení musel po Mnichovském diktátu emigrovat do Kanady, kde však bez politické angažovanosti dlouho nevydržel. Jestliže v Československu bojoval za zlepšení životních podmínek dělníků, za větší sociální spravedlnost, v Kanadě se soustředil na vybudování sociálního systému pro německé válečné uprchlíky přicházející do seniorského věku. Po celý život zůstal věrný demokratickým ideálům a nezměnil svůj odmítavý postoj k nacistům, pro který se rozešel i se starými stranickými přáteli. Emil Kutscha se tak bezesporu řadí k významným politicky angažovaným slezským rodákům 20. století.

PhDr. Michael Rataj (*michael.rataj@outlook.com*), doktorand Filozofické fakulty Ostravské univerzity

⁴⁸ Der Nordwesten, Torontoer Zeitung, Montrealer Nachrichten, Trans-Canada Vereins-Rundschau, Der Ontario-Courier, Vorwärts v New Yorku, Der Sozialdemokrat, Neue Kommentare, Sudetendeutsche Zeitung v Mnichově, SPD Nachrichtenblatt ve Schweinfurtu nad Mohanem, Sudetendeutschen Heimatblätter, Die Brücke, Der Neue Weg ad.

⁴⁹ Emil KUTSCHA, *25 Jahre nach München*, Torontoer Zeitung, 15. 11. 1963, s. 5.

⁵⁰ *30 Jahre Kampf – 30 Jahre Aufklärungsarbeit*, 30 Jahre „Volkspresse“, červenec 1933, s. 2.

Summary

Social Democrat and Journalist Emil Kutscha

The life story of Emil Kutscha resembles life stories of other German Nazis who had to leave their homes after 1st October 1938 and spent the rest of their lives in exile. Kutscha was one of the many victims of that period, but he never reconciled with the injustice and fought till the end not only for himself, but above all for people with the same fate who he represented and did his best for. His people acknowledged his bravery long ago, however in his former homeland hardly anybody knows about his fate and the fate of other German Social Democrats from the Czechoslovak borderland. Thus reminding Emil Kutscha's native Silesia of his political and journalist legacy is actually the way of understanding the fate of all the Czechoslovak Germans – anti-Nazis from Silesia, the only loyal „allies” of the Czechoslovak state in 1938 and at the same time understanding of the injustice they experienced after the World War II when they were forbidden to return to their homeland.

1. Emil Kutscha s manželkou a dcerou, kolem roku 1930, foto z majetku H. Brunnadera, Kanada

Martin T i c h ý

SMĚJOVA SLEZSKÁ TRILOGIE: STRATEGIE PŘEPISU

Abstract

The study deals with trilogy from Silesian village of regional writer Fran Směja: Troubled Stream (Kalný proud, 1933), What a Pity of the Country (Škoda té země, 1947), Accusation (Obžaloba, manuscript 1968). The time interval between the individual novels of the cycle leads to the need to „rewrite” the original plan in order to conform to the contemporary semantic frameworks. Thus we analyse the growing ideology and at the same time also weakening literariness (manifested through expressive imagery). The analyses present the prose of F. Směja as a whole and identify its important characteristics: schematism, didacticism, fabulation insufficiency, little attention paid to surroundings and also its grandiloquence.

Keywords: Fran Směja, literature in Silesia, Czech realistic prose

Fran Směja (1904–1986) byl již od 30. let 20. století velmi populárním autorem v opavské části českého Slezska. Svědčí o tom zejména opakovaná vydání jeho dialektem psané poezie: už první dvě knížky veršů *Od nas* a *Obrazky* (obě 1929) vyšly záhy po prvním vydání podruhé, jejich shrnutí pod titul *Pletky* (prvně 1936) pak vyšlo – v měnícím se uspořádání či ve výběru – celkem sedmkrát za autorova života a posmrtně ještě dvakrát. Opakovaně vycházely i Smějovy romány, např. *Potrísaná tvář* (1939) čtyřikrát. Až nástup normalizace, jenž znamenal pro Směju úplný publikační zákaz (např. již vytištěný román *Obličejem ke zdi* nebyl distribuován), do značné míry podvázal tuto popularitu a zahájil cestu autora do zapomnění – jakkoliv je zřejmé, že hlavním důvodem toho jsou literární kvality Smějova díla, které se zřetelně rozcházejí s proměnami české literatury od 60. let.

Patrně nejambicióznějším Smějovým tvůrčím projektem je trilogie románů položených do fiktivní slezské vsi Vysoká, jejímž reálným předobrazem je Hrabyně,¹ Smějovo učitelské působiště v letech 1927–1935. Trilogie byla zahájena autorovou románovou prvotinou *Kalný proud* (1933, 2. vyd. 1934, 3. vyd. 1943), její druhý díl vyšel pak až po 14 letech v roce 1947 pod titulem *Škoda té země*² (2. vyd. téhož roku) a třetí díl, *Obžaloba*, zůstal nevydán.³ Dlouhé časové prodlevy mezi jednotlivými díly trilogie umožňují nahlédnout proměny Smějova literárního díla specifickým způsobem: sám koncept románové trilogie vyžaduje, aby byly podrženy základní charakteristiky fikčního světa (prostředí, rozestavení postav), aby tedy byla udržena jistá textová kontinuita, ale proti tomu působí proměňující se historický kontext, do něhož románové výpovědi vstupují, který vyžaduje jiné a nové podoby „vyjednávání“. Na jedné straně stojí autorova potřeba udržet koherenci celého cyklu a na druhé straně nutnost nějak se vztáhnout k proměněné situaci společenské i literární, jež tuto potřebu koherence stále narušuje, což

¹ Pojmenování románové vsi je aluzí na Bezručovu báseň *Hrabyň* („na kopci Hrabyň, vysoká Hrabyň“).

² Podle údaje v knize byl román dokončen roku 1943.

³ Autograf románu je uložen v literárním archivu Památníku Petra Bezruče SZM v Opavě (dále PPB), fond 24a Fran Směja, karton 10. Je datován od 18. 9. 1966 do 12. 5. 1968. Z autografu byl (patrně autorem) pořízen strojepis, dále ještě korigovaný rukopisnými škrty a vpisky; ten je deponován v Ústřední knihovně Slezského zemského muzea (sg. S 16.839) a nese vročení 1968. Směja se jej pokoušel na konci 60. let neúspěšně uplatnit v pražských nakladatelstvích (viz zejména korespondenci s Janem Zábranou – PPB, f. 24a, inv.č. 18/70/377) a na samém počátku 70. let v ostravském Pulsu: ještě 9. září 1970 mu z nakladatelství sdělují, že román úspěšně prošel lektorským řízením, ale 31. května 1971 rukopis vracejí z důvodu „omezení činnosti našeho podniku“ (PPB, f. 24a, inv.č. 7/7/468, 7/7/469).

je zřetelné zejména v próze realistického typu, již Směja pěstuje. Vznik textů z tohoto napětí vede k tomu, co můžeme v druhém a třetím románu pozorovat jako „přepisování“ původního rozvrhu. Právě různé autorské strategie přepisu budou pro nás předmětem analýzy, jež nám otevře i pohled na širší problematiku Smějova prozaického díla.

I.

Když ve své studii k dějinám literatury na Ostravsku ve dvou desetiletích po osvobození *Literatura a současnost* Oldřich Rafaj kritizoval nízkou úroveň Smějových próz,⁴ měl potřebu dotčený autor obhájit své dílo v nepublikovaném posudku⁵ rukopisu knihy především poukazem na jeho popularitu mezi čtenáři (jež kontrastuje údajně s jeho nedocenením kritikou) a na jeho ideové kvality. Píše zde mj.: „První Smějův román ‚Kalný proud‘ z r. 1933 byl poctěn Českou akademií věd a umění v Praze Kaňkovou cenou. Rafaj jej však přešel bez povšimnutí, i když autor už v tomto díle staví komunistu Francka Prchalu jako světlý protějšek všeho nepokrokového a pokofujícího pracujícího člověka.“ Tato sebeobhajoba je paradoxní už v tom, jak se snaží zcela neproblematicky spojit skutečnosti neslučitelné: ocenění od nejkonzervativnější instituce českého literárního života oné doby a ideovou pokrokovost, ba komunistickou tendenčnost prózy. Ovšem: toto vyzdvížení světlé postavy komunisty není ničím jiným než účelovou reinterpretací, jež nám dovoluje nahlédnout jednu podstatnou strategii přepisu: proměnu ideologického ukotvení postav.

V *Kalném proudu* je totiž Francek Prchala zobrazen nikoliv jako světloňoš pokroku, ale jako „zbuž“, jak se i sám několikrát označuje, jako buřič, jako „d'ábel s ohnivými jazyky v očích“,⁶ který po ztrátě zaměstnání na šachtě v době velké hospodářské krize stojí v čele nezaměstnaných ve Vysoké a vymáhá pomoc pro propuštěné dělníky na místních sedlácích („[...] aby ti, co mají došť, nam trochu pomohli“). Celé toto hnutí vysokých dělníků je v románu vykresleno jako živelné, je poháněno bídou a hladem a nemá žádný ideový nebo politický podklad, natož že by byla byt' naznačena jakákoliv spřízněnost s komunistickou myšlenkou. Postava Francka Prchaly je tak zde jen výrazným případem tendence v tomto románu obecné: všechny postavy jsou konstruovány především jako oběti svých vášní, zmítané někdy až nekontrolovatelnými hnutími mysli, a proto konfliktní. Druhý díl trilogie toto vymezování hlavních postav přepisuje – a týká se to také Francka Prchaly: to, co bylo živelnou nenávistí k těm, kdož nechávají lidi hladovět, je nyní proměněno v uvědomělou ideologickou pozici, hněv je přepsán do organizované politické práce – ačkoliv ani zde není explicitně zmíněna příslušnost Francka ke komunistické straně. V prvním svazku trilogie jsou jeho hlavními charakteristikami zloba, touha po mstě na těch, kdož jsou lhostejní k bídě bližních – hlavní vina za bídu dělníků zde padá na lakomé sedláky a ty, kteří kradou tak jako starosta, celý příběh je uzavřen v prostoru vesnice, postavy nehledají širší souvislosti. V druhém díle však právě tyto širší souvislosti převrstvují konflikty uvnitř vesnického společenství a Francek, který bere instrukce od sekretariátu „své politické strany“ (jak řečeno, nejmenované),⁷ je nyní veden nikoliv svými vášněmi, ale určitým ideologickým projektem (jehož součástí je i vědomí, že „kapitalismus musí padnout“).⁸ V *Obžalobě* je pak Prchala představen již jako postava letitého a zásadového komunisty, vystupuje zde jako účastník komunistického odboje (již v roce 1939) a posléze jako partyzán v beskydských lesích – jako bojovník za lepší společnost zítřka, jako člověk ideologicky pevný a zásadový.

⁴ Oldřich RAFAJ, *Literatura a současnost*, Ostrava 1963. O prvních románech např. Rafaj píše, že „(...) všude je patrný autorův málo promyšlený přístup ke skutečnosti, z níž si Směja vybírá především takové okamžiky a vztahy, které zaručují jistou míru poutavosti“ (s. 30).

⁵ Fran SMĚJA, Posudek o práci Oldřicha Rafaje *Literatura a současnost*. Rkp. 1962. PPB, f. 24a, inv.č. 7/77/1286.

⁶ Fran SMĚJA, *Kalný proud*, Hrabyně 1933, s. 164.

⁷ Fran SMĚJA, *Škoda té země*, Moravská Ostrava – Praha 1947, s. 159.

⁸ TAMTĚŽ, s. 178.

Proměny pojetí postavy jsou natolik výrazné, že Smějův vypravěč – jenž vždy tenduje k odkrytosti, aniž by však ztrácel autoritativnost heterodiegetického vypravěče – musí přistupovat k téže operaci, jakou provedl autor v obraně svého díla: k reinterpretaci jednání postavy v dřívějším příběhu. V románu *Škoda té země* se taktó zpětně hodnotí Prchalovo bouření v příběhu *Kalného proudu*: „Ale což se právě takovým oprávněným horlením nedochází nejrychleji k nápravě? Což se i tímto způsobem nebuduje, nestaví a nevede lid k plodné práci a k vzájemné soudržnosti, k jednotě národa a tím k větší odolnosti státu, v němž žijeme a jež, bude-li třeba, musíme bránit s puškou v ruce?“⁹ Druhým typem operace, jež má překrývat ruptury v „životopisech“ postav trilogie, jsou vývojové figury, jak to vidíme příkladně na Prchalově promluvě: „Něsmim už byt' takovy divoky... Něsmim...“.¹⁰ Jak reinterpretace, tak vývojové výklady mají zaručit koherenci celé trilogie z hlediska „povahopisu“ postav, ale proměny pojetí postav jsou tak hluboké, že zmiňované operace nemohou fungovat beze zbytku. Nemohou totiž vyvážit tu nejpodstatnější proměnu, jež je dána samou konstrukcí postav, jak jsme ji mohli pozorovat na Frankovi Prchalovi a již by bylo lze ukázat na všech postavách procházejících všemi díly: zatímco v *Kalném proudu* jsou postavy stvořeny ze svých vášní, iracionálních hnutí, nejčastěji zloby, v dalších dílech se rostoucí měrou stávají ideologickými konstrukty a ideologickými mluvčími – ale přitom ideologické koncepty, do nichž jsou začleněny a jimž ve výstavbě románu slouží, jsou v druhém a třetím díle trilogie odlišné.

II.

„Sluneční paprsky stékají do zažloutlého podzimu a teskné sny, nesplněné létem, točí se v ulitu naděje, již omývají vlny lidského nitra.“¹¹

„Už dávno nebyl tak teplý a vlahý říjen. Vánky si pohrávají s babím létem, zavěšují je na větve, jako by připravovaly kraj podél řeky Opavice na velkou slavnost.“¹²

Incipit všech tří dílů trilogie je podobný: jde o obrazy přírody, v prvním a třetím románě podzemní, v druhém románě jarní. Postavíme-li vedle sebe ony dva „podzemní“ incipity, můžeme velmi názorně sledovat proměnu autorské řeči: *Kalný proud* je nasycen obrazností, jež působí neobvykle, ba mnohdy agresivně, majíc často charakter až katachrestický.¹³ Byla-li Smějova lyrika označována jako impresionistická, obraznost v raných románech (kromě *Kalného proudu* zejména *Potřísněná tvář*, 1939) je opakem impresionistické obraznosti, má spíše charakter expresionistický, vychází z rozjitřeného prožívání subjektu a z hodnocení smyslově vnímatelných jevů, ale především abstraktních pojmů, jež na jedné straně konkretizuje, jak to můžeme vidět už v citovaném prvním odstavci románu, ale na druhé straně je svou alogičností a násilností významově rozmlžuje, znejšťuje. Tato funkce obraznosti – dekonstrukce organického literárního tvaru – je vlastní avantgardě, ale zde je začleněna do konvenčního vyprávění, navazujícího na tradici české venkovské prózy realistické a naturalistické. V tomto smyslu byla také literární řeč *Kalného proudu* dobovou kritikou odmítnuta jako „narychlo vyhnaná do přepjaté lyrické útočnosti“¹⁴ či jako „nezralé výrazové literárnictví“¹⁵ a romanopisec byl volán k vypravěčskému klidu.

V románu *Škoda té země* je řeč proměněna: expresivní obrazy jsou spíše výjimečné, a vyskytnou-li se, tedy nikoliv v podobě metafor, ale jakožto přirovnání, čímž je obraznost zbavena svého významově znejšťujícího potenciálu, její subverzivita je ovládnuta. V *Obžalobě* pak již

⁹ Není zřejmé, zda jde přímo o promluvu vypravěče, či zda vypravěč polopřímou řečí zprostředkovává myšlení postavy. F. SMĚJA, *Škoda té země*, s. 161.

¹⁰ F. SMĚJA, *Škoda té země*, s. 163.

¹¹ F. SMĚJA, *Kalný proud*, s. 5.

¹² F. SMĚJA, *Obžaloba*, rukopis 1968, s. 1.

¹³ Např.: „(...) znovu přebíral hrách jízlivých slov, který vnikl hluboko k srdci.“ Viz F. SMĚJA, *Kalný proud*, s. 78.

¹⁴ Karel POLÁK, *O dědictví na gruntě*, Národní práce 5/356, 28. 12. 1943, s. 2.

¹⁵ Josef KNAP, *Dva slezské hlasy*, Venkov 30/19, 23. 1. 1935, s. 6.

nacházíme téměř jen zcela konvenční, někdy až přímo klišovitou obraznost, jež na sebe nepoutá žádnou pozornost, jak lze ukázat i na citovaném incipitu románu, ani nijak potenciálně nenarušuje vyprávění.

III.

Sondy do poetiky textu i poetiky postav nám ukazují proměny, jež trilogii zasahují a jsou zřejmým symptomem hlubokých proměn mezi jednotlivými díly trilogie, toho, že do trilogie jsou zde sevřeny literární texty, jež vypovídají jinak, protože vstupují do jiného diskursu, jsou pokusem vyrovnat se s jiným sémantickým pořádkem, s odlišným historickým kontextem. Tyto souvislosti literárního psaní jsou mnohem podstatnější pro proměněnou tvářnost těchto textů než proměny tematické, jež jsou u románové kroniky 30. a 40. let 20. století samozřejmé.

Kalný proud jako Smějova románová prvotina (byť podtitul prvního vydání označuje prózu pouze za „obraz ze slezské dědiny“) je bezpochyby spojen s vyššími uměleckými ambicemi, k nimž poukazuje zejména exponovaná literárnost textu, projevující se – jak jsme ukázali – až přebujelou obrazností, což ji podstatně odlišuje od dřívější poezie i drobných próz (*Úsměvy*, 1932). Přesto román vykazuje určité negativní rysy, které později dobová kritika často vnímala jako pro Směju typické: teozovitost, málo propracovaný příběh, nepřilíš citlivou práci s jazykem... *Kalný proud* je především pokus o inovaci tradiční venkovské prózy realistické a naturalistické tradice, a to inovaci jak výrazovou, jež nezapře určité vlivy moderní literatury, zejména expresionismu, tak tematickou, jež do venkovské prózy vnáší tematiku dosud chápanou jako městskou (vyhrocený konflikt kolektivních entit, sociální bouře apod.). Dosavadní literárněhistorické zařazování románu míří ke dvěma extrémům: na jedné straně je *Kalný proud* chápán jako společenský román vlastně socialistický: jako román o pokrokových silách bojujících s reakcí;¹⁶ na druhé straně bývá spojován s ruralismem.¹⁷ Ani jedno není adekvátní: jak ukazuje postava Fracka Prchalý, v románu nejsou identifikovány žádné pokrokové síly, které by se formovaly proti statu quo a usilovaly o jeho změnu; na druhou stranu zde selský život není postaven jako alternativa neudržitelného kapitalistického a průmyslového života městského, kteréžto řešení krize nabízejí některé ruralistické prózy z první poloviny 30. let, např. Matulova *Stráž* či Křelínova *Hubená léta*. Obě příběhové linie, jedna soustředěná na mikroprostor rodinných vztahů na gruntu Libora Javůrčáka,¹⁸ kam se vrací dříve zapuzený syn-dělník, druhá charakterizovaná nepřátelstvím mezi sedláky a dělníky a úsilím těchto domoci se obživy na oněch, končí katastrofou, nikoliv nalezením nějakého řešení krizové situace.

Kalný proud je tedy určitá variace na naturalistický román vášní, v němž jsou postavy doslova zmitány svými iracionálními hnutími, a to román o krizi a především z krize zrozený. Ačkoliv, tak jako v jiných Smějových prózách, se více mluví v dlouhých monolozích postav, než jedná, podstatným motivem, který se vrací v různých podobách, je zde nemožnost srozumění, neschopnost mezilidského soužití. Platí to o mikroprostoru Javůrčákovy rodiny, kde starý sedlák není tragicky schopen dorozumět se se svou ženou, posléze se svým mladším synem, kterého vyžene v (chybném) domnění, že není jeho, a nakonec i se starším synem, který se (chybně) cítí ohrožen ve svých pretencích návratem bratra, jenž ztratil práci na šachtě a byl otcem povolán zpět na rodný grunt. A platí to i o makroprostoru oikumeny, která není schopna vůbec žádným způsobem nalézt nějaký způsob pomoci nezaměstnaným chalupníkům: sedláci nevědí, jak efektivně pomoci, a chalupníci nedokážou porozumět selské mentalitě. V *Kalném proudě* je tak

¹⁶ To vidíme v souladu s citovanou Smějovou obhajobou z roku 1962 v pracích M. Rusinského; viz Milan RUSINSKÝ, *U základů tvůrčího díla*, Ostrava 1969, s. 8–9.

¹⁷ Srov. Jiří SVOBODA, *Literatura regionu a její česko-polský kontext (19. a 20. stol.)*, in: J. Svoboda (ed.) *Kapitoly z literárních dějin Slezska a severní Moravy*, Ostrava 2000, s. 111.

¹⁸ Proti tvaru jména protestoval v dopise autorovi Petr Bezruč, jenž poděkování za zaslání Smějovy knihy doplňoval svými filologickými výklady o vadách na slezské řeči: „Jisté je nesprávně psáti Javůrčák, neb v některých krajích slezských se praví: Javur – javora. U je krátké, Javur se psáti nemůže!“ PPB, f. 24a, inv.č. 37/69/300b.

rozbita rodina a je rozbita společnost, vše je rozvráceno, neexistují síly, které by dokázaly držet rodinu/vesnici pohromadě. Obě příběhové linie směřují ke katastrofě (kterou autor strojí dosti náhodně, což je důsledek omezených fabulačních schopností): sedlák Libor Javůrčák nakonec ztratí oba syny a vesnici postihne katastrofální požár. Tím příběh románu končí – ale je pro Směju typické, že na konci příběhu stojí naděje, že zase „jaro zavoní zemí“ a „slunce se rozleje do všech záhybů zšedivělého života“.¹⁹ Je zřejmé, že tato naděje je externí, je „svévolí“ vypravěče, nijak nevyplývá z dějů románu. Je daní didaktismu Smějových literárních prací, že se snaží vypravěč překrýt rozvat nadějí nějakého lepšího zítřka,²⁰ ale poslední slovo příběhu je jasné: krize je něco, co nemá řešení, svět je bez řádu – božského i lidského, je rozbitý, rozvrácený, chaotický. Celý románový příběh je analogií Smějových metafor: je možné stav světa bolestně prožívat, expresivně jej hodnotit, ale vlastně mu nejsme schopni skutečně porozumět, a proto ani nejsme schopni vidět řešení krize – a tato bytostná nejistota může být jen překryta nekonkrétní, neurčitou nadějí na opětovné vysvitnutí slunce. V *Kalném proudu* tak nestojí za románovým příběhem konkrétní ideologický koncept proměny či nápravy společnosti: ani komunistický, ani ruralistický (či agraristický), je to výpověď z rozvratu, z nejistoty a z ohrožení, jemuž umí vzdorovat jen jakýmsi provizorním modem vivendi, jenž je založen na solidaritě; ta je však ve fikčním světě románu těžko dosažitelná, neboť k ní je třeba toho, čeho zde není: srozumění. V tomto smyslu je to román nejen o krizi a nejen z krize, ale i román, který se snaží formulovat ne řešení, ne cestu nápravy, ale aspoň strategii přežití společnosti.

Svět je zde modelován jako rozbitý a nesrozumitelný právě proto, aby mohl být doplněn zdánlivě neideologickým didaktismem prostého člověka (zde podávaným ještě spíše implicitně), výzvou k vzájemnosti a pokojnému soužití společnosti v etapě velké hospodářské deprese. Stejně jako ve většině Smějových próz je zde prvotní tato teze, jíž je výstavba románu podřízena. Na rozdíl od svého východiska – realisticko-naturalistické venkovské prózy – věnuje Směja jen málo pozornosti deskripci prostředí a postav,²¹ a nevyvažuje to ani rozvinutou fabulací; klíčové zde i v dalších románech jsou totiž repliky postav. U Směji jsou důležité postoje, názory a hodnocení, a nikoliv představení životní praxe. A právě proto vyznívá román v recepci dobové kritiky tak nepřesvědčivě:²² je naplněn disputacemi a monology postav, přitom i snaha představit vnitřní život postav, jejich váhání a pochybnosti, se realizuje jen jako rozprava, není důležité, co se děje, ale co se o tom hovoří. Nad těmito promluvy uskutečňuje navíc vypravěč kontrolu tím, že je racionalizuje a zapojuje do kauzálních řetězců. Tato doslovnost, jež bývá často kritikou vnímána jako Smějova vada, je jen posledním důsledkem toho, že román je vystaven à la these.

Tento rys se v dalších dílech trilogie jen zvýraznil s tím, že oba jsou koncipovány jako romány politické. Zatímco *Kalný proud* v podstatě politický problém nezaměstnanosti redukuje na vztahy uvnitř vesnického společenství, zcela rezignuje na širší politický kontext tohoto problému, v románech *Škoda té země* a *Obžaloba* je to právě tento širší kontext, co zásadním způsobem determinuje příběh obou děl; především to z nich dělá romány politické a explicitně ideologické.²³ Ideologie má ovšem totalizující nároky: zatímco v *Kalném proudu* byl prostor otevřený různým přístupům, individuálním hodnocením, v dalších dílech trilogie je každá postava v jednoznačném vztahu k ideologické „pravdě“.

¹⁹ F. SMĚJA, *Kalný proud*, s. 174.

²⁰ Podobný postup románového explicitu zvolil Směja také v *Jidáších* (1946), kde je rovněž katastrofální konec překryt nadějí.

²¹ Položíme-li vedle Smějových vesnických románů libovolnou prózu ruralismu – k němuž, jak řečeno, bývá Směja řazen – musíme si všimnout zcela minimální pozornosti věnované rytmu selského života – polním pracím, tradičním obyčejům, charakteristickým činnostem rurálního prostředí.

²² Např. J. KNAP, *Dva slezské hlasy*; K. POLÁK, *O dědictví*; P. *Krajová literatura na scestí*, Lidové noviny 51/355, 27. 12. 1943, s. 3; Zdeněk BĀR, *Slezské romány*, Věstník Matice opavské 39, 1934, s. 88-89.

²³ Prvním pokusem o takovýto žánr u Směji jsou už *Jidáši*, vznikající v letech 1937–1938, ale knižně vydání až po válce.

Téma, které *Kalný proud* přinesl, bylo sice regionálně zabarvené (i díky výhradnímu užívání slezského dialektu v přímé řeči postav), ale mělo širší platnost jakožto výpověď o střetu selského a dělnického živlu, tradičního venkovského života a prvků průmyslové civilizace, které do vesnice pronikly s třídou chalupníků-kovorolníků. Zdál-li se tedy v *Kalném proudu* tento sociální konflikt na rozhraní tradičního venkovského osídlení a průmyslové aglomerace univerzální, jednou z podstatných strategií přepisu realizovaných druhým dílem trilogie je převedení tohoto univerzálního zpětně do partikularity zvláštního a jedinečného. A tak se už na úvod čtenář dozví, že v jiných vesnicích se život v době krize „jen malinko vychýlil doleva, jen ojediněle se tam ozvala důrazněji bída a nespokojenost“,²⁴ a pouze ve Vysoké byly důsledky tak tragické. Jakmile jsou události prvního dílu trilogie z perspektivy dílu druhého nahlédnuty jako ojedinělé a partikulární, mohou být jako takové snadno a rychle vyřešeny, a opravy po požáru a posléze stavba silnice tak lehce zcela vyřeší všechnu nezaměstnanost, chudobu a problémy, které v *Kalném proudu* tak drasticky poznamenávaly život vsi.

Toto radikální odstranění sociálních protiv uvnitř venkovského společenství, které je v kontextu mimetického (realistického) psaní nevěrohodné, je dáno tím, jak se v románu *Škoda té země* zcela proměňuje pojetí slezské vesnice: to, co bylo primární a determinující – sociální struktura a z ní vycházející konflikty – je zahlazeno, aby bylo společenství zobrazeno jako jednotné, soudržné a homogenní. Destabilizace řádu byla v *Kalném proudu* interní, byla dána charakterem společenství; román *Škoda té země* – jehož příběh bezprostředně navazuje na *Kalný proud* – ale modeluje fikční svět, v němž je společenství stabilní a jeho pevný a nepochybnitelný řád může být ohrožen pouze externě. A to, co nebylo v prvním díle ani náznakem přítomno, totiž národnost, se náhle stává pro románový model společnosti dominantním principem. Jestliže *Kalný proud* zobrazoval rozloženou společnost bez řádu, *Škoda té země* zobrazuje soudržnou společnost, v níž se stvrzuje věčnost nacionálně-selského řádu. Národnost je zde absorpční silou, již podléhají všechny postavy, jež převrstvuje všechny potenciální animozity. V první části románu zvolil autor jinou kompozici než v *Kalném proudu*: proti čisté linearitě je nyní bohatě využito pásmové kompozice, jež umožňuje v různých kontextech a u různých postav neustále opakovat a variovat tvrzení, že „si skoro všichni rozuměli, a kde jen mohli, pomáhali si“.²⁵ První půle knihy je právě takto naplněna vysvětlováním, zdůvodňováním a přesvědčováním, jímž se vypravěč – většinou svými přímými promluvami – snaží překlenout jinakost mezi rozvrácenou vesnicí *Kalného proudu* a aktuálním stavem úplného srozumění.

Náhlý a nemotivovaný nástup porozumění pro potřeby celku není deklarován jen u venkovské komunity jako celku, ale i u ústředních postav prvního dílu. Starý hospodář Javůrčák nyní již „ví, že má-li mít život smysl, musí být zaměřen k prospěchu celku“,²⁶ a starosta Kloger, vykreslený v *Kalném proudu* jako zcela negativní osobnost, je nyní přesvědčen, že „veškeré své úsilí má člověk zaměřit především k tomu, aby žil prací pro blaho všech“.²⁷ Čtenář je s tímto proměněným stavem věcí seznamován právě takovýmito frázemi, ať už vkládanými do úst postavám, ať přímo pronášenými vypravěčem, nikoliv však románovými ději, jež jsou spíše triviálním zobrazením toho, jak děvečka Mařena hledá a nachází „náhradního“ otce pro nemanželské dítě, které má se zemřelým Hanysem Javůrčákem. Tato jednota vesnice, jejímž líčení je věnována celá velmi rozsáhlá expozice románu, se stává synekdochou jednoty celého národa, jež je ovšem také především deklarována vypravěčem.

V románu existuje napětí mezi líčením jednoty jako proměny či vývoje z dřívějšího neblahého stavu, jakožto nějakého usmíření a napravení chyb, jež je dáno potřebou udržení coherence mezi prvním a druhým dílem trilogie, a na druhé straně snahou vyložit tuto jednotu společnosti jako něco v podstatě věčně platného, jako odraz určitého řádu světa, jenž např. v uvažování sedláka

²⁴ F. SMĚJA, *Škoda té země*, s. 13.

²⁵ TAMTĚŽ, s. 165.

²⁶ TAMTĚŽ, s. 30.

²⁷ TAMTĚŽ, s. 73.

Javůrčák získává až podobu mystického „zákona krve a země“,²⁸ jehož je třeba být poslušen. Tento rozdíl mezi pouhým stavem srozumění a semknutí a odvčkým zákonem vepsaným do života venkovské komunity je podstatný: ti, co bránili srozumění v *Kalném proudu*, byli lidé vznětliví, sobeční, zlí, ale ti, co se vymykají z jednoty v románu *Škoda té země*, jsou explicitně pojmenováni jako zrádci. Zákon je totiž něco, co především vyžaduje poslušnost; čemu jedinec nemusí porozumět, ale čím se musí řídit.²⁹ To ukazuje postava Hany Javůrčákové³⁰ i jejího druhého manžela Evžena Krause. Tato postava nevěrohodně načrtnutého československého důstojníka a německého špiona³¹ ukazuje, že pouhá touha po půdě může být zhoubná, není-li doplněna onou věrností a poslušností zákonu. Proti těmto zrádcům, zaprodávajícím sebe i národ, zdůrazňuje vypravěč opakovaně u ostatních postav jejich podřízenost celku a jeho zájmům,³² poslušnost úkolům, které na ně klade: sedláci sice s povzdechem („škoda té země“), ale odpovědně obětují svou půdu pro pohraniční opevnění, Libor Javůrčák i pro kasárna československé armády („teď, kdy se jednalo o tak vážnou záležitost, položil nůž na pecen své země a ukrojil ji“), a ve Vysoké nakonec není „ani jediného člověka, který by se nebyl podvolil každému rozkazu, jehož splnění žádá národ a stát“.³³

Tento řád jednoty je ve Smějově románu vytvářen z nejrůznějších ideových komponent: stojí zde výrazně exponované ruralistické či agraristické topoi (hlas země, mystika krve a půdy, kontinuita selského rodu, venkov jedna rodina, srostlost sedláka s rodným krajem), ale i radikálně socialistická klíše o válce jako investici kapitalistů a nutnosti pádu kapitalismu jako takového, objevují se aluze na Benešův projev nad rakví T. G. Masaryka (patetická přísaha vypravěče: „Ano, presidente Osvoboditeli, věrni zůstaneme...“),³⁴ stejně jako tradicionalistické představy o společenství mrtvých, živých a nenarozených. Vypravěč, který v *Kalném proudu* hodnotil postavy i události, je ve *Škoda té země* už nejen explicitně garantem významové jednoznačnosti románových dějů, ale se stává i ideologickým mluvčím, jenž vyprávění prokládá komentáři k mezinárodněpolitické situaci konce 30. let.

Takto koncipovaný politický román, dovedený až k Mnichovu, ve svém závěru pojatý už spíše jako líčení skutečných historických událostí než jako rozvíjení vztahů fikčních postav, neměl samozřejmě v době okupace šanci na zveřejnění. Ale přece vstupuje právě do této historické situace konce války a osvobození, kdy dochází k reformulaci národní identity, kdy se především národ stává „adorovanou, zbožňovanou a takřka nedotknutelnou svátostí“.³⁵ Je proto výpovědí o polovině čtyřicátých let, a nikoliv o polovině let třicátých, když romanopisec staví před čtenáře obraz společnosti jako monolitu, kde je myslitelné buď jen podřízení se zájmům celku, jež jsou nediskutabilní, nebo zrada. Je především výpovědí o potřebě takové monolitčnosti, vizí nezrušitelné jednoty, jež umožní vzdorovat nepříteli. Je obrazem toho, co přežije, zatímco ostatní takto je to přirozené, v souladu s řádem života. V očekávání příchodu Němců v závěru románu říká postava jednoho sedláka: „Mamy tu svoje chalupy a grunty, mamy polnošti a lesy. Dokad’

²⁸ TAMTĚŽ, s. 196.

²⁹ Srov. Terry EAGLETON, *Sladké násilí*, Brno 2004, s. 203. „[...] zákon neříká nic, s čím by bylo možné nesouhlasit nebo souhlasit; nemá žádný obsah mimo čistě performativní akt stvrzení své nadvlády. Má proto podobu čistého násilí a je k argumentům stejně hluchý jako nějaký psychotik.“

³⁰ Je sice selskou dcerou, ale nerozumí „hlasu země“, neuvědomuje si, že život je „i sebeobětování a odřikání“, nechápe, že je ovládána přeludy. Viz F. SMĚJA, *Škoda té země*, s. 200.

³¹ Kraus totiž „za peníze, dávané špiony, zapřel v sobě Masaryka a vsadil na Hitlera“ (F. SMĚJA, *Škoda té země*, s. 259).

³² Dokonce i v příběhové linii osudů nemanželského těhotenství se „náhradní otec“ Vínček těší z toho, že bude mít potomka, neboť se takto bude moci stát „platným členem lidské společnosti“ (F. SMĚJA, *Škoda té země*, s. 59).

³³ F. SMĚJA, *Škoda té země*, s. 250, 275.

³⁴ TAMTĚŽ, s. 273.

³⁵ Michal PEHR, *Metamorfózy národního. Proměny moderního češství ve třetí Československé republice (1945–1948)*, in: R. KUČERA a kol., *Identity v českých zemích 19. a 20. století: Hledání a proměny*. Praha 2012, s. 195.

tu budem, budu i ony naše. Naše a česke!“³⁶ Vypravěč pak zarámuje tuto promluvu odkazem na odvčký řád i explicitní výzvu, jež směřuje stejně k postavám románu, jako k modelovému čtenáři: „(...) v té chvíli zašuměla píseň země a ta slibovala do budoucna pokoj a mír. Jen vydržet...“³⁷

Poslední díl trilogie, *Obžaloba*, posunuje politizaci narace ještě dále: sledování historických událostí těsně předválečných a pak válečných zaujímá znatelně významnější prostor než ve druhém díle; je realizováno jako politický komentář, v němž zásadní roli hraje vypravěčovo explicitní hodnocení historických dějů. Toto hodnocení „velké“ historie je neustále opakováno a získává tak funkci pozadí, na němž má být rozuměno románovým dějům. Přitom sám románový tvar nabývá podoby kronikářského záznamu, v němž jsou v prosté časové sukcesi řazeny události a promluvy postav, doplňované hodnocením vypravěče, realizovaným na jedné straně explicitními komentáři, na druhé straně častým užíváním hodnotících adjektiv ve vyprávění. Žádná událost, žádná postava není vyňata z tohoto hodnocení. Tendence k doslovnosti a ideologické persvazi zde dosahuje vrcholu, aby byla románová výpověď zcela zbavena jakékoliv implicitnosti a interpretační otevřenosti.

Toto úsilí o jednoznačnost a ideovou správnost (jež je zcela v souladu s dobovým komunistickým výkladem moderních dějin) je oproti románu *Škoda té země* zbaveno nacionální schematicnosti. Zatímco tam bylo vedeno jasné rozlišení mezi vším českým („nerozborná skála“) a německým („zem[ě] zfanatizovaných bláznů“), přičemž pohyb mezi těmito dvěma entitami mohl být jen zradou, v *Obžalobě* je možnost jednoznačného národnostního klíče hodnocení postav znemožněna. Objevují se zde kladné (nebo aspoň nikoliv záporné) postavy Němců (sedlák Hans Adler, vojenský lékař), sama ústřední záporná postava druhého i třetího dílu, Evžen Kraus, prochází jakousi sebereflexi³⁸ a nakonec chce především co nejméně škodit, a zejména jednota (českého) společenství je znejistěna. Pro pochopení této proměny jsou klíčové dvě postavy, které procházejí všemi třemi romány: Hanka Javůrčáková (Krausová) a starosta Kloger. Obě tyto postavy se ocitají z pohledu společenství (jež ve Smějových románech mívá jakousi kolektivní řeč) v pozici kolaborantů a zrádců. A obě odkazují k proměněnému schématu, jež i zde přepisuje rozestavení postav – Kloger je zprvu vykreslován podobně jako ve *Škoda té země*, ale v polovině románu se náhle, bez jakékoliv motivace, ocitá za hranou, vypravěč jej začíná líčit jako iniciativního a zákeřného posluhu nacistů.³⁹ Naprosto zásadně je přepsána je postava Hanky: ve *Škoda té země* byla vykreslena jako sobecká a svévolná, což ji nakonec přivedlo až ke zradě po Krausově boku, ale od expozice *Obžaloby* ji vypravěč líčí jako věrnou Češku, zásadovou a mravně pevnou odpůrkyni nacismu, jako již vystřízlivělou Krausovu oběť, která využívá svého vlivu k ochraně obyvatel. Přepsání této postavy, které je v přímém rozporu s druhým dílem trilogie,⁴⁰ je třeba interpretovat v konfrontaci s Klogerem: oba jsou považováni za kolaboranty, ale ona se stává aktivní účastnicí odboje, zatímco on je díky léčce popraven partyzány jako zrádce.

Toto obrácení charakteru postav oproti druhému dílu je tedy součástí odlišně modelovaného obrazu společnosti, v němž nejsou klíčové apriorní a tradované kategorie (národ, selství, vesnická komunita), společnosti, jež nežije naplňováním věčného řádu, ale takové, v níž je třeba se

³⁶ TAMTĚŽ, s. 310.

³⁷ Druhý díl trilogie vyvolal na rozdíl od románové prvotiny Smějovy jen zcela minimální ohlas literární kritiky, což je především svědectví o jeho zastaralosti jak literární, tak tematické v době, kdy próze dominovala autentická svědectví o válečných událostech.

³⁸ F. SMĚJA, *Obžaloba*, s. 235: „Nevěřím už v nic a nikomu... Dal jsem se zlákat jen jednou v životě... A teď na to těžce doplácím...“

³⁹ Na vykreslení této postavy je nejpatrnější, že román neprošel nakladatelskou redakcí; ta by patrně odstranila i chyby v chronologii (kdy je bitva o Stalingrad v románovém ději zařazena do roku 1941) nebo faktografii (kdy jsou gestapu připsány uniformy SS), jakož i další nelogičnosti.

⁴⁰ Vypravěč líčí její myšlenky ve *Škoda té země* ještě před seznámením s Krausem takto: „Proto je třeba mlčet a vyčkávat na příhodnější dobu... Snad se toho jednou přece jen dočká. Musí se zmocnit Javůrčáková gruntu... Má přece na něj právo... Má...“ (F. SMĚJA, *Škoda té země*, s. 134).

aktivně činit, takové, která už se nemůže odvozovat od něčeho stálého a neměnného, ale která je neustálým bojem o uskutečňování lepšího světa, o nový řád. Být jejím platným členem nemůže být dáno prostým faktem bytí někde, ale vyžaduje iniciativu, jednání, je větší zásluh. Diskreditace a konec postav Klogera, Krause či obecního policajta Hotnera je příznakem konce starého světa; tento svět se fyzicky i ideově ocitá v troskách a na jeho ruinách povstane nový. To je ilustrováno i v mikroprostoru selského gruntu (Libor Javůrčák říká: „Budě se dělat pořadek ve světě... A ja myslim, že i v rodinach...“):⁴¹ zatímco v prvním i druhém díle je poháněn selskou představou kontinuity rodu a nerozdílnosti gruntu, v *Obžalobě* plánuje starý Javůrčák pořízení se svým statkem již nikoliv na těchto principech, ale podle toho, jak se kdo zasloužil – svůj díl tak budou brát ti, kdo pracovali, byť je to děvečka.

Obžaloba takto zůstává ukotvena v 50. letech, a to nejen ideově, odkazujíc přímo na poslední Smějův publikovaný román, budovatelský *Úhor* (1960), ale i svou poetikou, která se zcela rozchází s prózou 60. let a prolouňuje tradici (socialistického) realismu v jeho „budovatelské“ podobě se schematizací „pravdy“ stojící nad postavami, jejímž zvěstovatelem a garantem je autor-ský vypravěč. Na druhé straně však některými elementy román vstupuje do diskursu druhé poloviny 60. let, zejména v tom, jak tematizuje otázku omylu či selhání a odpovědnosti jednotlivce tváří in tvář moci, tedy hlavní témata bilanční prózy tohoto období. Vícekrát se opakuje v románu motiv nespravedlivého veřejného mínění a unáhleného soudu nad člověkem, příliš jednoduchého vážení lidského života. Ale příběhy všech tří nějak váhavých či rozpolcených postav – u nichž je tato problematika patrná a které jsou postavami nejvíc exponovanými – ukazují zároveň, že přes všechnu komplikovanost života zůstává nad ním nějaká (vlastně metafyzická) pravda, k níž se člověk svými činy vždy nějak – byť třeba nevědomě – staví; a touto pravdou bude nakonec souzen. Může se mýlit a chybovat, jak je lidské,⁴² ale nakonec musí hledat cestu k této pravdě – jež je v tomto románu ovšem blízka komunistické ideologii. Smějův román tak vstupuje do rozpravy o vztahu jedince a velkých dějin zcela jinak než próza 60. let, která zvýrazňuje individuální prožití dějinných zvrátů, zbavené ideologického rámce. Je oprávněné jej proto také interpretovat jako obhajobu vládnoucí ideologie před její relativizací v soudobé literatuře.

Trilogie románů *Kalný proud*, *Škoda té země* a *Obžaloba* představuje – bez ohledu na to, že tematicky se soustředí na léta 1933–1945 – výpověď o období mnohem širším, o strategiích, jakými autor na periferii reaguje na proměny literatury, ale především na proměny historického kontextu, do něhož vstupuje. Čím dál intenzivněji vstupují do příběhu historické události ve své regionální podobě, což s sebou také nese rostoucí míru ideologické persvaze. Ukazuje se, že Směja snadno podléhá diskursivním tlakům, snaží se svou beletrii reagovat na dobovou zakázku; toto vyjednávání v odlišných historických situacích má ovšem odlišnou povahu, jež se vyjevuje také na jednom z nejtypičtějšých rysů Smějových románů – na jejich didaktičnosti. Zatímco v prvním románu je snaha porozumět skutečnosti doplněna spíše implicitně snahou nějak společenskou praxi formovat, v dalších románech již formativní, didaktický aspekt zcela převažuje, teozovitost příběhů vystupuje do popředí velmi zřetelně, až v *Obžalobě* nabývá charakteru legitimizace vládnoucí ideologie.

„Hrabyňská“ trilogie tak ukazuje, jaký typ regionálního románu Směja píše: zobrazení regionálních specifik (od nářečí po místní události, známé jen v regionálním povědomí) je spojeno se snahou komunikovat s literaturou „centra“ a konformizovat se se sémantickými rámci platnými v národní společnosti, což je pak základem vysokých ambicí autora, chtějícího se stát součástí „velké“, celonárodní literatury, jak o tom vypovídá velmi hojně Smějova korespondence. Neú-

⁴¹ F. SMĚJA, *Obžaloba*, s. 316.

⁴² Setkání Hanky a komunisty Francka Prchaly komentuje vypravěč takto: „Život položil mezi ně několik obluďných balvanů. Nikdo z nich se však nepokusil dostat se přes ně. *Pochopit život i s jeho těžkostmi. Omluvit chyby, hříchy, prohry i zklamání...*“ (F. SMĚJA, *Obžaloba*, s. 251, zvýraznění MT).

spěch těchto ambicí je spíše než přehlížením regionu centrem dán rysy Smějových próz: jejich schematismem, příliš odkrytým didaktismem,⁴³ fabulační nedostatečností, malou pozorností věnovanou prostředí, jež jde na vrub hypertrofované disputativnosti próz, často mající až frázo-
vitý charakter. Je zřejmým osudem Smějova díla, že tyto vady mohou být vyváženy jen atrakti-
vitou regionálních námětů a jazykových specifik – což je ovšem možné jen v regionálním re-
cepčním rámci, v němž tak autor navzdory svým ambicím zůstává uvězněn.

Mgr. Martin Tichý, Ph.D. (martin.tichy@fpf.slu.cz), Ústav bohemistiky a knihovnictví, Slezská univerzita Opava

Summary

Směja's Silesian Trilogy: Strategies of Rewriting

The study analyses three novels of regional writer from Opavian Silesia Fran Směja: *Troubled Stream* (*Kalný proud*, 1933), *What a Pity of the Country* (*Škoda té země*, 1947), *Accusation* (*Obžaloba*, manuscript 1968), trilogy from fictional Silesian village Vysoká, based on the model of Hrabyně. Since the individual novels represent different stages of the author's work, the analyses allow the formulation of results true for Směja's prose as a whole. The time distance among the individual novels of the trilogy shows as tension between the need of coherence of the whole trilogy and the necessity to reflect the different social and literary situation, which keeps disturbing the need of coherence. As a consequence of this tension the original plan in the second and third novels of the trilogy had to be „rewritten”.

Novel *Troubled Stream* continues in the line of Czech realistic-naturalistic rural prose and at the same time it stresses literariness by its expressive imagery; it is a novel portraying crisis without obvious pretence of ideological interpretation and solution. In the following two novels the expressivity disappears and both the texts become more political and explicitly ideological novels. *What a Pity of the Country* is filled with (rurally) nationalistic ideology, *Accusation* with communistic ideology and official interpretation of modern history. Thus the regionalism of Směja's novels is connected with the effort to communicate with literature of „centre” and conform to semantic frameworks valid in the national society.

Směja's prose has characteristics which caused its failure outside regional reception framework: schematism, didacticism, fabulation insufficiency, little attention paid to surroundings and also its grandiloquence.

⁴³ Na to autora upozorňoval v korespondenci vícekrát i Petr Bezruč, nad románem *Pod klenbou dní* (1944) velmi přesně poznamenal: „Kniha připomíná poučné a účelné spisy let dávno minulých“ (dopis z 16. 3. 1944, PPB, f. 24a, inv.č. 37/69/300).

Hana Komárková

SEZNAMY VRATISLAVSKÝCH MĚSTSKÝCH RADNÍCH A PŘÍSEDÍ- CÍCH MĚSTSKÉHO A DVORSKÉHO SOUDU JAKO PRAMENY PRO POZNÁNÍ STRATEGIÍ VLÁDNOUCÍCH ELIT MĚSTA

Abstract

The Among the documents preserved in the local archive (Archiwum Państwowe we Wrocławiu) within the collection of deeds issued by municipal and local government, list of assessors of The Feudal Court (Hof oder Mannengericht) from 1380 till 1611 can be found. The interconnection of this institution bound to the „Hauptmann“ of Wrocław office with interests, aspirations and activities of representatives of “governing elites” of Wrocław townsmen is obvious even from a cursory glance at the constitution of the boards. Selected townsmen were members of the tribunal every year throughout its existence. The possibility to compare the lists of townsmen participating in the above mentioned Board on the Court level and lists of councillors and assessors of Wrocław preserved for years 1287–1744 enables the study of involvement of the most influential townsmen families in both the institutions, both fields of administration. Thus the comparison of representation of individual families in the bodies governing municipal government and in the feudal institution may uncover the methods Wrocław elite used to maintain their influential position within the urban community. The following lines should contribute to such considerations. Based on the analysis and comparison of both the lists we will attempt to evaluate the benefits of such sources for monitoring the mechanisms of the creation and preservation of governing elites and their strategies.

The thorough analysis of the list of assessors of The Feudal Court will be complemented with the comparison of representation of selected Wrocław townsmen families, which, based on the previous research, could be considered part of the governing elites or council patriciate, in the bodies of municipal government according to the preserved as well as edited lists of councillors and assessors. The time interval of the research is determined by the extent of the first mentioned source, i.e. list called „Hof oder Mannengericht“ including years 1380–1611. The comparison of changing or repeating names of the representatives of individual families in both the mentioned lists will become the basis for considerations concerning mechanisms used for genesis and strengthening the elites and not only on municipal institutional level.

Keywords: urban elites, Wrocław, municipal self-government, supreme law court of Principality, middle ages, early modern era

Uvažujeme-li nad povahou pramenů, které má možnost badatel zabývající se nejvyššími vrstvami středověké městské společnosti studovat, dojdeme k závěru, že se jedná o značně monotematickou skupinu dokumentů převážně úřední proveniencí. Typický příslušník vyšších vrstev měšťanstva participující na chodu obce, zasedající v některém z jejích řídicích či soudních orgánů a vykazující ve větší (či menší) míře úspěšnou hospodářskou aktivitu je „zachytitelný“ např. v městských knihách prostřednictvím zápisů převodu majetku, nejruznějších smluv (kupních, svatebních), závětí apod., v agendě městského soudu (spory) či v aktech vycházejících z působnosti některé ze zmiňovaných institucí městského správního aparátu. Analýza způsobů udržování a posilování vlastního postavení a zajišťování perspektivy pro budoucí pokolení – tedy souhrnně analýza mocensko-politických strategií – nejbohatších a nejvlivnějších měšťanských rodin musí proto vycházet právě z takového pramenného materiálu.

Jednou z možností, jak v praxi sledovat uplatňování a porovnat efektivitu strategického jednání na poli mocenském i politickém je jistě komparace poměrného zastoupení jednotlivců – členů dané měšťanské rodiny – v nejvyšších orgánech městské samosprávy i samot-

ných úřednických kariér jednotlivých příslušníků vládnoucích elit města.¹ V případě těch vratislavských se naskytá příležitost rozšířit toto srovnání i na úroveň institucí zemské správy, na jejichž chodu a řízení vratislavští měšťané participovali. Následující úvahy se zaměří na představení možností badatelského využití seznamů členů úřednických kolegií (na úrovni zemské správy i městské samosprávy) pro sledování strategií vládnoucích měšťanských elit.

Pozastavme se však nejprve nad samotným pojmem „vládnoucí (či vládní) elita“ a jeho definicí v kontextu středověké měšťanské společnosti² i dosavadního bádání. Pojem „elita“ nevychází z dobového pojmosloví, ani z oborové terminologie. Jeho původ leží v sociologickém bádání 19. století a za původce teoretické koncepce společenských elit je považován V. Pareto, jehož pojetí „vládnoucí elity“ svou univerzálností nahrazuje v historických studiích orientovaných na výzkum mimo-říšských městských společností ve středověku poněkud zavádějící termín „patriciát“.³

K otázce vymezení elit městské společnosti ve středoevropském prostoru se naposledy vyjádřily elity badatelské v rámci konference „Elity miast w średniowieczu i epoce nowożytnej - Pochodzenie, narodowość, mobilność, mentalność“.⁴ Celkové vyznění dvou-denního krakovského symposia zaměřeného na situaci ve třech významných středoevropských centrech, Praze, Norimberku a Krakově, lze shrnout výrokem vídeňského badatele Matrina Scheutze, který s nadsázkou uzavíral již první přednesený příspěvek: „Historici a historičky to s elitami nemají jednoduché!“⁵ K víceméně shodným závěrům o komplikovanosti vymezení elity uvnitř městské společnosti došel pro české a moravské prostředí ve své souhrnné studii i Martin Nodl,⁶ aplikace jakýchkoliv zobecňujících parametrů (původ, majetek, politická angažovanost, právní i sociální uzavřenost, provázanost s církevním prostředím) vycházejících z terminologie odvozené ze situace v říšských městech je možná pouze s ohledem na specifičnost jednotlivých městských celků i regionu a pouze za předpokladu komparace. Tento fakt lze vztáhnout nejen na české prostředí, ale obecně na města středoevropského prostoru mimo říši (tedy i na středověkou Vratislav). Výrazným limitem pro určení metodologických východisek je pro nás kromě uvedené specifičnosti sociálně-ekonomického prostředí s ní související a z ní částečně vycházející už zmíněné dochování pramenů a jejich povaha. Uvedená terminologická nejednoznačnost při označování nejbo-

¹ K používanému pojmu „vládnoucí (nebo vládní) elita“ viz dále.

² Je-li v textu užito na některých místech označení „městská“ a jinde pouze „měšťanská“ společnost, jedná se v zásadě o synonymní výrazy. Považuji nicméně za nezbytné zdůraznit, že výrazem „městská společnost“ rozumím celkově složitě stratifikovanou skupinu obyvatel středověkého města, zatímco společnost „měšťanská“ zahrnuje pouze ty vrstvy městského obyvatelstva, jež se mohly vykázat městským právem. Jedná se tedy o bližší určení z hlediska právně-sociálního.

³ K otázce používání pojmů „patriciát“, „radní vrstva“, „radní rody“ apod. v české produkci a v souvislosti s prostředím Kutné Hory Tomáš BOROVSÝ, *Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období*, in: Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci, Ostrava – Nový Jičín – Příbor 2002, s. 87–101. V případě pojmu „patriciát“ zdůrazněme jeho právní výlučnost, s níž se v podobné formě u mimo-říšských měst setkáváme jen ojediněle. Rozdíly panující ve významu slova „patricij“ pro říšské a mimo-říšské prostředí nebyly ani mezi polskými badateli mnohdy dostatečně reflektovány. Viz právě Tomáš BOROVSÝ.

⁴ Konference „Elity miast w średniowieczu i epoce nowożytnej – Pochodzenie, narodowość, mobilność, mentalność“ konaná ve dnech 16.–17. října 2014 v Krakově.

⁵ Martin SCHEUTZ, *Elity miejskie w średniowieczu i epoce wczesnonowożytnej jako problemw historiografii miejskiej*; příspěvek přednesený na konferenci „Elity miast w średniowieczu i epoce nowożytnej – Pochodzenie, narodowość, mobilność, mentalność“ konané ve dnech 16.–17. října 2014 v Krakově.

⁶ Martin NODL, *Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém*, in: *Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil* (Documenta Pragensia XXII), Praha 2004, s. 23–49.

hatších a nejvlivnějších vrstev středověkého městského obyvatelstva se potom promítá i do teoretických východisek prací českých a polských badatelů.⁷

Na vytváření teoretického základu pro studium měšťanských elit v české historiografii se podílela celá řada historiků, zmiňme např. práce J. Čechury, J. Mezníka, F. Hoffmanna, K. Jišové, M. Musilka, M. Nodla či L. Sulitkové.⁸ Pro vratislavské prostředí se měšťanskými elitami v současnosti zabývají M. Goliński nebo Klara Kaczmarek-Patralska.⁹ Elementární práci v oblasti zkoumání fenoménu společenských elit středověké Vratislavi však představuje dosud nepřekonaná syntéza G. Pfeiffera¹⁰ z konce 20. let minulého století zachycující vývoj v časovém rozmezí přibližně od poloviny 13. století do roku 1526. Ještě před ním se na správní dějiny města Vratislavi a na genezi a fungování vratislavského měšťanstva zaměřil v několika studiích H. Markgraf¹¹, který je také autorem úvodní studie k edici soupisu vratislavských radních od roku 1287 vydaného spolu s O. Frenzelem v roce 1882.¹² V 50. letech minulého století se ve své genealogicky orientované studii elitám vratislavského měšťanstva věnoval Hans Jürgen¹³.

K poměrně dobře zastoupeným patří v polské historiografické produkci v oblasti bádání nad městskými elitami studie zabývající se měšťanstvem středověkého Krakova. Vývoj krakovských měšťanských rodin ve středověku sledovali např. Stanislaw Kutrzeba¹⁴, Jan Ptaśnik¹⁵ nebo nověji Jerzy Rajman.¹⁶ Podobná je i situace pruských měst.¹⁷

⁷ K pojmosloví a předchozímu výzkumu vládnoucích elit ve městech středověku a raného novověku v polské historiografii viz např. Henryk SAMSONOWICZ, *Uwagi nad średnowiecznym patrycjatem miejskim w Europie*, *Przełapie Historyczne* 49 (č. 3), 1958, s. 574–584; Roman CZAJA, *Patrycjat starego miasta Torunia a starego miasta Elbląga w średniowieczu*, in: *Elity mieszczańskie i szlacheckie Prus Królewskich i Kujaw w XIV–XVIII wieku*, Toruń 1995, s. 13–47; a níže. K diskuzi nad problematikou terminologie a konkrétně označování horních společenských vrstev středověké městské společnosti již např. Jaroslav MEZNIK, *Z problematiky středověkého patriciátu*, *Československý časopis historický* (dále ČSČH) 11 [61], č. 5, 1963, s. 628–637; nebo nejnověji Josef KADERÁBEK, *Horní vrstva měšťanské společnosti v domácí historiografii pozdního středověku a raného novověku. Nástin terminologie a dalších směrů bádání*, *Historická demografie* 36, č. 1, 2012, s. 25–40.

⁸ Alespoň u posledně jmenovaných zmiňme; Martin NODL, *Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém*, in: *Pražské městské elity středověku a raného novověku*, Praha 2004, s. 23–49., Ludmila SULITKOVÁ, *Městské elity ve středověku a raném novověku (na příkladu moravského královského města Brna)*, in: Jiří Hanzal – Ondřej Šefčík (edd.), *Sršetý Prajz*, Erich Šefčík (1945–2004). *Sborník k nedožitým 65. narozeninám historika a archiváře*, Praha 2010, s. 29–48.

⁹ Viz např. hesla týkající se vratislavských měšťanských rodin v *Encyklopedia Wrocławia*, edd. Jan HARASIMOWICZ – Włodzimierz SULEJA, Wrocław 2006.

¹⁰ Gerhard PFEIFFER, *Das Breslauer Patriziat im Mittelalter*, Breslau: Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte. Hg. v. Verein für Geschichte Schlesiens. Bd. 30, 1929, 15 + 412 s.

¹¹ Hermann MARKGRAF, *Zur Geschichte des Breslauer Kaufhauses*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte von Schlesien* 22, 1888, s. 249–280.

¹² *Breslauer Stadtbuch enthaltend die Rathslinie von 1278 ab und Urkunden zur Verfassungsgeschichte der Stadt*, *Codex Diplomaticus Silesiae* 11 (dále CDS 11). Hgg. von Hermann MARKGRAF und Otto FRENZEL; Breslau 1882.

¹³ Hans JÜRGEN; *Herkunft und Verbleib Breslauer Ratsfamilien im Mittelalter, eine genealogische Studie*, in: *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich – Wilhelms – Universität zu Breslau*, Band III, Würzburg/Main: Holzner – Verlag 1958, s. 111–135.

¹⁴ Stanislaw KUTRZEBA, *Historia Rodziny Wierzyńkow*, *Rocznik Krakowski*, 1899, s. 9–88.

¹⁵ Jan PTAŚNIK, *Studia nad patrycjatem krakowskim wieków średnich (I. + II.)*, *Rocznik Krakowski*, 1913, s. 23–95; 1914, s. 1–90.

¹⁶ Jerzy RAJMAN, *Z badań nad mieszczanami górnoślaskimi w średniowiecznym Krakowie*, in: *Studia Śl.*, Opole 1990, s. 205–222.

¹⁷ Z novějších prací můžeme zmínit např. studii R. CZAJA; *Patrycjat starego miasta Torunia a starego miasta Elbląga*; nebo nejnověji Anna KARDAS, *Eskenowie w XV–XVIII wieku. Awans, trwanie i upadek rodziny patrycjuszowskiej z Torunia*, Toruń 1999; TÁŽ, *Patrycjat czy elita władzy. Wstęp do rozważań nad toruńską grupą rządzącą w XVII i początkach XVIII wieku*, Toruń 2002; TÁŽ, *Elity władzy w Toruniu w XVII wieku. Mechanizmy kształtowania się i wymiany grup rządzących*, Toruń 2004; Wiesław DŁUGOKĘCKI, *Elita*

Na bohatou tradici bádání nad měšťanskými elitami pruských měst ve středověku a na počátku novověku mohl ve svých studiích navázat polský historik Krzysztof Mikulski.¹⁸ Jeho práce zaměřená na analýzu vývojových trendů a změn uvnitř „vládnoucích elit“ pruských měst sledující jejich fungování v rámci řídicích struktur městské samosprávy od 13. do 18. století jakožto proces tzv. „dlouhého trvání“¹⁹ se stala hlavním zdrojem inspirace a východiskem pro následující strany. Mikulski se pokusil na příkladu tří velkých pruských měst, Gdaňsku, Toruň a Elblągu, a to na základě rozboru soupisů radních a purkmistrů s ohledem na dynamiku vývoje jednotlivých městských obcí, jejich řídicích struktur, politické i ekonomické situace, zachytit a porovnat obecné vývojové tendence ve vládnoucích vrstvách městské společnosti. Pro označení této skupiny městského obyvatelstva používá označení „vládnoucí elity“ (polsky „elity władzy“), přičemž označení „patriciát“ ponechává pouze pro představitele rodin, z jejichž středu se rekrutovali v průběhu sledovaného období 3 a více radních, tedy patriciát ve smyslu „starý patriciát“.²⁰ Mikulski sledoval podíl jednotlivých rodin na vládě ve městě, míru koncentrace „vlády“ (moci) v rukou jednotlivých příslušníků měšťanských elit v průběhu několika staletí, porovnával proměny v řadách měšťanů pruských měst zasedajících v radě po více generací, dopady, jaké měly hospodářské, politické i sociální „krize“ na genezi poměrů ve vládnoucích vrstvách, nerovnoměrně probíhající procesy „uzavírání se“ měšťanských elit a jejich destrukci způsobenou změnami společenských poměrů. Pro zvolenou analýzu dvou vratislavských soupisů úřednických kolegií byly nejpodnětnější jeho úvahy nad možnostmi, jaké obecně skýtá sledování fluktuace uvnitř městských vládnoucích elit prostřednictvím záznamů o jejich participaci v řadách představitel městské samosprávy. Mimo využití v oblasti zkoumání vývoje, ustalování a střídání vládnoucích měšťanských vrstev lze podle Mikulského totiž podobný výzkum využít jako odrazový můstek pro analýzu „způsobů obrany získaných pozic“²¹, tedy pro analýzu strategií jednotlivých rodin.

Vraťme se ale k situaci ve Vratislavi. Jak tedy definovat, nebo lépe – omezit a označit, pro naše potřeby skupinu osob v určitém ekonomickém a politickém postavení a s politickým vlivem vyplývajícím z rozhodovací pravomoci nad obcí nebo podílu na ní, jejíž členové volili určité postupy, následovali určitá schémata a taktizovali v zájmu zachování vlastního postavení i postavení budoucích generací? Pro označení takové skupiny obyvatel středověké Vratislavi bude v následujících úvahách použit po vzoru polských badatelů pojem „elita władzy“, mocenská nebo vládní elita, jímž se rozumí měšťanské rodiny podílející se na výkonu moci prostřednictvím zastoupení ve správních a rozhodovacích orgánech městské i zemské správy a vykazující se adekvátním nemovitým majetkem

władzy miasta Malborka w średniowieczu, Malbork 2004. Soustavně se na problematiku Královských Prus a měšťanských elit jejich velkých měst zaměřuje toruňský historik Krzysztof MIKULSKI (viz dále).

¹⁸ K. MIKULSKI, *Elity władzy wielkich miast pruskich w XIII–XVIII wieku*, in: Genealogia – rola związków rodzinnych i rodowych w życiu publicznym w polsce średniowiecznej na tle porównawczym, Toruń 1996, s. 311–330; TÝŽ, *Wymiana elity władzy w Toruniu w drugiej połowie XV wieku*, in: *Elity mieszczańskie i szlacheckie Prus Królewskich i Kujaw w XIV–XVIII wieku*, Toruń 1995, s. 51–93. Krzysztof MIKULSKI – Jerzy DYGAŁA, *Zmiany w elicie władzy Prus Królewskich w XV–XVIII wieku. Drogi awansu, trwania i upadku*, in: *Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI–XIX wieku*, Toruń 1993, s. 7–29; K. MIKULSKI, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999; TÝŽ, *Pułapka niemożności. Społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004.

¹⁹ K. MIKULSKI, *Elity władzy*. Tam také blíže ke stavu bádání a tradici zkoumání pruských měšťanských elit v polské a pruské historiografické produkci.

²⁰ Viz K. MIKULSKI, *Elity władzy*, s. 318. Pro sledování vývoje pojmosloví v oblasti zkoumání měšťanských elit v polské historiografické produkci viz např. W. DŁUGOKEČKI, *Elita władzy miasta Malborka*, s. 7–9; nebo R. CZAJA, *Patrycjat starego miasta Torunia a starego miasta Elbląga*, s. 13 a násl.

²¹ K. MIKULSKI, *Elity władzy*, s. 327.

(přisedící manského soudu byli povinni se prokázat pozemkovým vlastnictvím v knížectví, viz dále). Rozhodující bude tedy podíl na výkonu správy či samosprávy, podíl na politické moci (a s tím samozřejmě související dohledatelnost ve sledovaných pramenech). Souvislost hospodářských aktivit a výše majetku s politickou angažovaností příslušníků vřatslavských elit lze pozorovat v případech, kdy vlivem ztráty politických pozic došlo i k postupné ztrátě pozic v ekonomické oblasti a naopak.²² Pominuta tedy bude otázka právního ukotvení jejich postavení (viz pojem „patriciát“²³). Vzhledem k účelu prováděného výzkumu – sledování strategického jednání měšťanstva – pak bude pozornost věnována přednostně rodinám zastoupeným ve sledovaných správních orgánech po více než jednu generaci (pro ty z nich nejčtetněji zastoupené můžeme použít přiléhavější označení „dlouhodobě vládnoucí elita“). V jednotlivých případech lze ovšem předpokládat uplatňování určité formy strategického jednání pro udržení (byť ne stejných, tedy alespoň srovnatelných) mocenských pozic i u rodin, u nichž se zastoupení v řídicích a správních orgánech města omezuje pouze na jednu generaci.²⁴

Nyní již k samotnému pramennému materiálu. Ve fondu města Vratislavi uloženém v tamějším Archiwum Państwowy se dochoval v oddílu akt pocházejících z působnosti městské správy a samosprávy seznam přisedících manského či dvorského (*Hof oder Mannengericht*) soudu z let 1380 až 1611.²⁵ Provázanost působnosti této instituce spjaté úzce s úřadem vřatslavského hejtmána se zájmy, aspiracemi a činnostmi vrcholných představitel tzv. *vládnoucích elit* vřatslavského měšťanstva je patrná již při prvním zběžném pohledu na složení jednotlivých kolegií. Po celou dobu existence tohoto tribunálu v nich zastávalo každoročně pozici několik vybraných měšťanů. Díky možnosti porovnat seznamy měšťanů participujících ve zmiňovaném soudním sboru na dvorské úrovni s podobnými soupisy radních a přisedících města Vratislavi dochovanými kontinuálně pro léta 1287–1741²⁶ lze sledovat zapojení nejnápadnějších měšťanských rodin do obou institucí, do obou oblastí správy. Komparace zastoupení jednotlivých rodin a jejich reprezentantů v orgánech řídicích městskou samosprávou a v instituci s celozemskou působností²⁷ tak může rozkrýt způsoby,

²² Např. rodina Dompnigů, viz dále.

²³ T. BOROVSÝ, *Patriciát nebo radní vrstva?*, s. 88, pro prostředí Říše viz Eberhard ISENMANN, *Die Deutsche Stadt im Mittelalter, 1150–1550*, Wien – Köln – Weimar 2012, zejm. s. 263–280 a 690 a násl.

²⁴ Uvedme na tomto místě příklad rodiny vřatslavského obchodníka se sukнем Marka Beckensloera, jehož zmiňuje Karl BORCHARDT, *Handel i polityka w późnośredniowiecznym Wrocławiu*, Ślaski Kwartalnik Historyczny Sobótka, r. LXI (Nr. 2), 2006, s. 249–257, který po svém krátkodobém angažmá ve vřatslavské městské radě (1439–1442) skončil v důsledku pro něj nepříznivé politické i ekonomické situace neslavně svůj život ve vězení, jak uvádí Borchardt. S jeho potomky se pak ale v pozici vysokých církevních hodnostářů setkáváme ve vysokých diplomatických funkcích (nejstarší Hieronymus u dvora Ladislava Pohrobka, nejmladší Jan ve službách Matyáše Korvína). Z toho tedy vyplývá, že přestože osobou jejich otce začíná i končí krátká éra Beckensloerů v pozici vládní (a v souvislosti s tím i ekonomické) elity Vratislavi, dokázala strategická opatření Marka Beckensloera (vzdělání pro syny) zajistit do budoucna rodině silný vliv na poměry v zemi. K osudům rodiny Beckensloer např. Joseph GOTTSCHALK, *Der Breslauer Johannes Beckensloer (1489), Erzbischof von Gran und Salzburg*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 27, 1969, s. 98–128; Oskar PUSCH, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741, t.I* (Veröffentlichungen der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, Reihe B), Dortmund 1986; Rudolf STEIN, *Der Rat und die Ratsgeschlechter des alten Breslau*, Würzburg 1963.

²⁵ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta miasta Wrocławia, sygn. 454 *Verzeichnis der Mitglieder des Hoff- oder Mannengerichtes auf der kaiserlichen Burg zu Breslau 1380–1611*; (dále jen *Verzeichnis der Mitglieder*).

²⁶ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta miasta Wrocławia, sygn. 895, *Consules et scabini (...) 1287–1741*; (dále jen *Consules et Scabini*). Editováno; *Breslauer Stadtbuch enthaltend die Rathslinie von 1278 ab*, CDS 11, Hgg. von H. MARKGRAF und O. FRENZEL; Breslau 1882.

²⁷ O teritoriálním rozsahu pravomoci vřatslavského dvorského soudu viz Ewa WÓLKIEWICZ, „*Capitaneus Silesiae*“. *Królewscy namiestnicy księstwa wrocławskiego i Śląska w XIV i XV wieku*, in: A. PIENIĄDZ-

jaké příslušníci vratislavských měšťanských elit využívali za účelem udržení si vlivných pozic v rámci městské komunity. Na základě analýzy a srovnání obou pramenů se pokusme zhodnotit přínos takové komparace pro sledování mechanismů utváření a udržování vládnoucích elit, jejich strategií i složení.

Analýzu seznamu přísedících manského soudu doplní porovnání zastoupení jednotlivců z řad vybraných vratislavských měšťanských rodin náležících k dlouhodobě vládnoucím elitám v orgánech městské samosprávy podle dochovaných i editovaných soupisů radních a přísedících. Časové rozmezí výzkumu je přitom určeno rozsahem prvního z uvedených pramenů, tedy seznamu označeného jako „*Hof oder Mannengericht*“ zahrnujícího léta 1380–1611. Porovnání střídání se či naopak opakování se jmen zástupců jednotlivých rodin v obou uvedených soupisech poslouží jako východisko k úvahám nad mechanismy uplatňujícími se při genezi a upevňování jejich postavení.

Při analýze soupisů radních, přísedících městského i manského soudu je třeba brát v úvahu skutečnost, že se v případě těchto orgánů jednalo o dynamicky se vyvíjející instituce, jejichž podoba, počet členů a jejich uspořádání i význam v rámci kolektivů se proměňoval v důsledku politického a správního vývoje uvnitř i vně městských hradeb. Ambicí následujícího pramenného rozboru není zevrubný výzkum vyžadující sledování správních či politických proměn Vratislavského knížectví a řídicího aparátu samotné Vratislavi, jejich odraz ve fungování uvedených kolegií je nicméně nutné zohlednit.²⁸ Podobně podstatná se v tomto ohledu jeví i otázka provázanosti městského organismu a vratislavských měšťanů hájících zájmy celku – města Vratislavi s hejtmanskou (či zemskou) správou. Také vývoj tohoto fenoménu se již stal předmětem úvah badatelů z řad polských i českých historiků.²⁹ Nyní se však pokusíme zaměřit podrobněji na situaci jednotlivých měšťanských rodin.

Konstituování se hejtmanského zřízení ve slezském prostoru v období panování Jana Lucemburského představovalo kontinuální navázání na předchozí tendence ve správním vývoji českých zemí.³⁰ Komplexní pohled na povahu funkce, teritoriální rozsah pravomocí, financování či způsoby volby a dosazování tohoto zeměpanského úředníka- vratislavského hejtmána, s jehož existencí se ve slezském (vratislavském) prostředí setkáváme od první

SKRZYPCZAK – M. R. PAUK (edd.), *Monarchia w średniowieczu — władza nad ludźmi, władza nad terytorium*. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi, Warszawa – Kraków 2002, s. 169–225 (zejm. s. 185–186).

²⁸ Zásadní práci pro sledování vývoje městské samosprávy ve středověké Vratislavi stále představuje monografie Theodor GOERLITZ, *Verfassung Verwaltung und Recht der Stadt Breslau*, Würzburg 1962. Základní přehled v tomto ohledu poskytují již H. MARKGRAF a O. FRENZEL v úvodní studii k edici *Breslauer Stadtbuch enthaltend die Rathslinie von 1278 ab*, CDS 11, Breslau 1882. Obdobím před třicetiletou válkou či pozdějším připojením města k pruskému záboru v polovině 18. století zpracovávají některé dílčí práce, např. G. DIERFELD, *Rat und Gemeinde in Breslau vor der preußischen Besitzergreifung*, Breslau 1909; R. STEIN, *Der Rat und die Ratsgeschlechter des alten Breslau*, Würzburg 1963; F. TÜRK, *Die Entstehung und Entwicklung des Bürgermeisteramtes in Breslau. Unter Berücksichtigung von Tochterstädten*, 1937. V současné době se na tuto tematiku zaměřují např. Mateusz GOLINSKI či obecně v celo-slezském měřítku E. WÓLKIEWICZ (*Urzednicy i sluzby municypalne w miastach późnośredniowiecznego Śląska*, 2006).

²⁹ Tuto problematiku zpracovali ve svých studiích např. E. WÓLKIEWICZ, *Capitaneus Silesiae*; nebo na ni navazující Martin ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad v politických aspiracích pozdně středověké Vratislavi*, in: Lenka BOBKOVÁ – Martin ČAPSKÝ – Irena KORBELÁŘOVÁ (edd.), *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*, Opava 2009, s. 84–85.

³⁰ K samotnému vývoji úřadu v rámci správního systému českých zemí viz např. Irena KORBELÁŘOVÁ, *Hejtmanská správa ve Slezsku na pozadí specifické územní správní struktury země. (Několik poznámek k tématu)*, in: L. BOBKOVÁ – M. ČAPSKÝ – I. KORBELÁŘOVÁ (edd.), *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*, Opava: 2009, s. 11–23.

poloviny 14. století, poskytla polská historička Ewa Wólkiewicz.³¹ Vedle celé řady kompetencí vyplývajících z pozice vratislavského hejtmana jakožto pověřeného zástupce panovníka hájícího zájmy vládců na svěřeném území nesl s sebou výkon uvedené funkce i nutnost koexistence (střídavě konkurence i kooperace) s poměrně silnou, politicky ambiciózní a z hlediska hospodářského významu klíčovou Vratislaví.

Poměr mezi úřadem vratislavského hejtmana a městskou samosprávou byl ovlivňován na jedné straně oslabováním či posilováním centrální moci a pozice panovníka, proměnami jeho politických záměrů a celkovou zahraničně-politickou situací, na straně druhé potom mocenskými ambicemi metropole, snahou Vratislavských uplatnit se jako rozhodující činitel nejen v otázkách týkajících se vratislavského knížectví, ale celého Slezska.³² Konkrétně se přitom mohlo jednat o problém s překrýváním pravomocí hejtmana a rady, jak o tom hovoří Wólkiewicz,³³ či o jakousi formu konkurence v souboji o vliv a postavení v čele zemské reprezentace. Problematika preference a vzájemné nadřazenosti obou sfér správy v oblasti rozsahu kompetencí a komunikace s centrem patří k zásadním otázkám správního vývoje slezského prostoru.³⁴ Svou roli sehrávaly jistě i aktuální zájmy měšťanů a jejich souznění či střetávání se se zájmy osoby samotného králova zástupce. Specifická situace vrcholící (nejprve přechodným, později definitivním) přenesením úřadu na městskou obec, respektive na její politickou a správní reprezentaci podmiňovala utváření vzájemného vztahu obou struktur. Následující úvahy se na problematiku zaměří z hlediska personálního obsazení úřadů, při němž hrály roli vedle celospolečenské situace právě i ony osobní motivy – snahy o prosazení se a udržení si společenského vlivu.

Pomineme-li skutečnost, že úřad vratislavského hejtmana byl po značnou část své existence v rukách rady města Vratislavi,³⁵ rozvíjela se participace vratislavské městské obce a především jednotlivců z řad jejích vrcholných představitelů na chodu hejtmanské správy knížectví např. také v oblasti správy královských důchodů nebo výkonu soudní pravomoci. Vratislavský hejtman předsedal sám – anebo v zastoupení – kolegiu přísežných dvorského soudu, mezi něž náleželo vždy několik zástupců měšťanstva, nebo, jako tomu bylo v případě zemského soudu, kde už od druhé poloviny 13. století tvořili měšťané dokonce většinu,³⁶ spadal tento tribunál do jeho kompetence.³⁷

Zprvu pět, později sedm přísedících zemského soudu (*Landgericht, Iudicium provinciale*), do jehož pravomoci spadaly například spory o čest, o movitý majetek, či vyhlásování zemského achtu,³⁸ se v souvislosti se správním vývojem již od přelomu 14. a 15. století rekrutovalo pouze z řad měšťanů a provázanost dané instituce s orgány městské samosprávy v personální oblasti dokládá i fakt, že pro příslušníky vládnoucích měšťanských rodin se

³¹ E. WÓLKIEWICZ; *Capitaneus Silesiae*. Ke genezi úřadu a jeho fungování do konce 14. stol. viz Mlada HOLÁ, *Vznik a fungování hejtmanské správy vratislavského knížectví v letech 1335–1378 ve světle úředních písemností*, in: L. BOBKOVÁ – M. ČAPSKÝ – I. KORBELÁŘOVÁ (edd.), *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*, Opava: 2009, s. 51–75.

³² M. ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad*, passim.

³³ E. WÓLKIEWICZ, *Capitaneus Silesiae*, passim.

³⁴ Viz právě výše zmiňovaná studie M. Čapského.

³⁵ Konkrétně v letech 1358–1359, 1361–1369, 1403–1404 a od poloviny 20 let 15. století potom téměř nepřetržitě až do poloviny 17. století, viz M. ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad*, s. 79; podrobný přehled o obsazování úřadu vratislavského hejtmana viz E. WÓLKIEWICZ, *Capitaneus Silesiae*, s. 225.

³⁶ T. GOERLITZ, *Verfassung Verwaltung*, s. 101 a násl.; k soudnímu systému středověkého Vratislavska viz Georg BOBERTAG, *Die Gerichte und Gerichtsbücher des Fürstenthums Breslau, Zeitschrift für Geschichte Schlesiens*, 7, 1866, s. 102–175.

³⁷ E. WÓLKIEWICZ, *Capitaneus Silesiae*, s. 187.

³⁸ T. GOERLITZ, *Verfassung Verwaltung*, s. 101–102.

post přisedícího zemského soudu často stával vstupní branou do kolegia městských přísežných.³⁹

Působnost dvorského soudu (*Hofgericht, Iudicium curiae, Bank des Königs auf der Burg zu Breslau, Hoffgericht*) se vztahovala na nemovité majetky šlechty a rytířstva a rovněž na svobodné zemské majetky.⁴⁰ Co do teritoriálního rozsahu pravomocí se oblast jeho vlivu kryla s rozsahem teritoria spravovaného vratislavským hejtmánem. To zahrnovalo nejen samotné Vratislavsko, ale také vikpild a město Slezskou Středu (*Neumarkt*) a Namyslovsko, pro jejichž dvorské soudy plnil vratislavský „Hoffgricht“ úlohu odvolacího tribunálu.⁴¹ Spory vedené před dvorským soudem byly jak povahy trestněprávní, tak majetkové, soud rozhodoval např. v případech sporů o hranice apod. Na rozdíl od zemského soudu jeho existence navázala na tradici knížecího soudu a v reformované podobě pak fungoval od 40. let 14. století pod předsednictvím vratislavského hejtmána, jež mohl být zastoupen pouze dvorským sudím (*Hofrichter*), a i v takovém případě musela být všechna rozhodnutí tribunálem vynesená hejtmánem osobně přijata a potvrzena.⁴² Zpočátku neurčený počet přisedících dvorského soudu se v době správních reforem Jana Lucemburského ustálil na dvanácti, z nichž polovina volená radou města Vratislavi pocházela z řad měšťanů disponujících pozemkovým vlastnictvím na území knížectví.⁴³ Od počátku 60. let 14. století bylo každoročně se obměňující kolegium přísežných zmenšeno na osm členů v původním poměru šlechta – měšťanstvo, tedy čtyři šlechtici ku čtyřem měšťanům.⁴⁴ Podobně jako tomu bylo u přisedících zemského soudu, museli i dvorští přísežní po svém zvolení přísahat před měšťskou radou – navíc za přítomnosti hejtmána. Také zasedání dvorského soudu se stejně jako ta zemského konala každých čtrnáct dní, na rozdíl od nich se však dvorští přísežní scházeli mimo radnici.⁴⁵

Jak již bylo uvedeno, soupis přisedících „*Hof oder Mannengericht*“ z počátku 17. století⁴⁶ zachycuje složení kolegií v rozmezí let 1380–1611. Druh užitého písma i fakt, že byl patrně sepsán jednou pisařskou rukou, posouvá dobu jeho vzniku jistě až za rok 1611. Minimálně pro 14., 15. a zřejmě i pro 16. století musel být seznam vyhotoven dodatečně. Důvod jeho vzniku nicméně nikde v dokumentu uveden není. O povaze záznamů nás informuje pouze pozdější (zřejmě již „archivářská“) poznámka na předsádce psaná německy a latinkou. De facto jde o jednoduchý seznam jmen přísežných podle jednotlivých roků, kdy působili v kolegiu, v ustáleném pořadí vertikálně – nejprve čtyři zástupci zemské šlechty následovaní čtyřmi přisedícími z řad vratislavských měšťanů.⁴⁷ Orientovat se pochopitelně budeme zvláště na posledně jmenované, tedy na měšťanskou část kolegia. Zaznamenáno je zde složení sboru přisedících dvorského soudu pro více než 200 let jeho existence. Zápisy chybí

³⁹ TAMTĚŽ, s. 102.

⁴⁰ TAMTĚŽ.

⁴¹ E. WÓLKIEWICZ, *Capitaneus Silesiae*, s. 186; T. GOERLITZ, *Verfassung Verwaltung*, s. 102.

⁴² TAMTĚŽ.

⁴³ Tzv. *terrigene*; v období, kdy úřad vratislavského hejtmána spadal pod pravomoc měšťské rady, byla v její kompetenci rovněž volba zbylé poloviny šlechtických členů kolegia; viz T. GOERLITZ, *Verfassung, Verwaltung*, s. 103.

⁴⁴ E. WÓLKIEWICZ, *Capitaneus Silesiae*, s. 185–186; T. GOERLITZ, *Verfassung Verwaltung*, s. 103.

⁴⁵ Dvorský soud úřadoval v prostorách Královského dvora ve Vratislavi; T. GOERLITZ, *Verfassung Verwaltung*, s. 102–103.

⁴⁶ Zápisy psány novogotickou kurzívou, jedná se o 77 stran, doplněno o pozdější předsádku s v latince vyvedeným popiskem; viz násl. pozn.; seznam byl vyhotoven patrně jednorázově nebo v kratším časovém intervalu, jedna pisařská ruka.

⁴⁷ „*Von den 8 Beisitzern gehörten die ersten 4 zu den im Fürstenthum begüterten Adel, die andern 4 zur Bürgerschaft. Sie mußten aber auch Lehnegüter im Fürstenthum besitzen.*“ (předsádka *Verzeichnis der Mitglieder*).

pouze k létům 1466, 1470, 1493–1495 a 1497, 1501, 1542, 1553, 1575 a 1576 (což tvoří zanedbatelných 5% z celkového množství a neubírá tak souboru na komplexnosti). Absence zápisu k roku 1389 je vysvětlena příspěvkem informujícím o shodném složení sboru „*wie das vorgehende Jahr*“⁴⁸, podobná situace se však již v jiných letech neopakuje a pokud ano, není na ni takto explicitně upozorněno. Jednotlivé záznamy obsahují vždy jméno a příjmení přísežného, u příslušníků z řad šlechty se přibližně od poloviny 16. století objevuje predikát (*Zur Schalcke, Zur Klein*, apod.). U přísežných – měšťanů se podobná informace o jejich původu či místě usazení objevuje pouze ve třech případech (v letech 1557, 1560 a 1566), dále je tato praxe využívána např. k identifikaci jednotlivců, kteří se mezi měšťany objevují poprvé, a s jejich opakovanou účastí v kolegiu přídomek mizí.⁴⁹ Samotné vertikální uspořádání jmen je bezesporu důkazem určité formy preference a dokladem rozdílné důležitosti postavení (ať již z hlediska praktického či pouze formálního) jednotlivých členů kolegia, zvláště přihlídneme-li ke skutečnosti, že šlechtičtí přísežní jsou vždy uváděni před měšťany. Zda se však podobná pravidla uplatňovala i v rámci podskupiny měšťanských členů sboru a nakolik relevantní by byly informace získané sledováním tohoto jevu pro posouzení společenského významu a úspěšnosti strategií daného měšťana, zůstává nejasné.

Pohled na praxi užívanou při obsazování postů dvorských přísežných poskytuje porovnáni složení jednotlivých kolegií s ohledem na fluktuaci jejich členů. Po sledovanou dobu se jen ve zlomku případů setkáváme s opakujícím se složením „měšťanské“ části kolegia v po sobě bezprostředně následujících letech. Jinými slovy – pouze v 17 případech zůstalo složení kolegia měšťanů personálně neměnné i v následujícím roce (8%).⁵⁰ Déle než po dva roky si stejné složení uchovala ve sledovaném období měšťanská část kolegia pouze dvakrát, v letech 1467 až 1469 a 1487 až 1489. Naprosto ojediněle se potom stejní čtyři měšťané udrželi kontinuálně ve funkci přísedících dvorského soudu po čtyři roky – v letech 1479 až 1482. Praxe opakovaní se personálního složení se se stále větší frekvencí objevuje v období po roce 1500 (ve 12 případech z celkových 20), což může být známkou slábnoucího významu úřadu,⁵¹ z něho plynoucích výhod a prestiže, snižování zájmu o jeho zastávání a tím menší konkurence v řadách uchazečů. Nasvědčovat to může i postupnému uzavírání se vládnoucích vrstev a souvisejícímu soustředění moci do rukou menšího počtu měšťanských rodin. (Faktem je, že po roce 1500 se na obsazování pozic v kolegiu dvorských sudích podílelo celkem 47 rodin z celkového počtu 111 zastoupených rodin, tedy méně, než v předchozím období.) Poměrně běžné bylo naopak, aby jednotlivec zastával post přísežného opakovaně i po dobu několika let – nepřetržitě i s přestávkami. To byl např. případ Michaela Bancka, Anthonia Hörniga nebo Heinze Dompniga, o nichž bude ještě pojednáno dále. V průběhu 16. století se při obsazování úřadu osvědčil zvyk obměňovat pouze dva nebo jen jednoho přísežného z řad měšťanů, přičemž zbytek členů setrval na svých pozicích i několik let po sobě. Jak již bylo uvedeno, snižuje se rovněž počet nově se vyskytujících jmen v řadách přísežných a celková pestrost složení měšťanské části kolegia.

⁴⁸ *Verzeichniss der Mitglieder*; pag. 4.

⁴⁹ Tohoto způsobu bylo využito např. v případě *Caspars Frölicha*, jehož jméno se poprvé objevuje s místopisným určením k roku 1587, toto však chybí u záznamu jeho pozdější účasti v kolegiu (1590); *Verzeichniss der Mitglieder*; pag. 69/70.

⁵⁰ V letech 1382/83, 1388/89, 1395/96, 1476/77, 1484/85, 1510/1512, 1526/27, 1547/48, 1558/59, 1561/62, 1573/74, 1579/80, 1584/85, 1588/89, 1591/92, 1593/94 a 1604/1605. Ne vždy si stejné složení udržela i šlechtická část kolegia přísežných. A to ani v období, kdy o jejich nominaci a volbě do rady rozhodovala z pozice vřatislavského hejtmana městská rada; T. GOERLITZ, *Verfassung Verwaltung*, s. 102–103.

⁵¹ K proměnlivému postavení úřadu vřatislavského hejtmana v pozdním středověku viz; M. ČAPSKÝ, *Hejtmanský úřad*.

Shrňeme-li si základní fakta – po dobu 220 zaznamenaných let činnosti kolegia přísěžných vřatislavského dvorského soudu (do celkového počtu není zahrnuto výše uvedených 11 let, pro něž chybí v soupise záznamy) se o celkový počet 880 ročních mandátů určených příslušníkům v zemi usedlého měšťanstva podělili představitelé celkem 111 měšťanských rodin. Míra participace jednotlivých rodin byla samozřejmě rozdílná a kolísala i v rámci jednotlivých rodin v průběhu sledovaného období. Z následného srovnání jasně vyplývá rozsah a trvalost jejich ukotvení v mocenských strukturách města a země.

Poměrné zastoupení jednotlivých rodin v kolegiu v rozmezí sledovaných let bude analyzováno z hlediska četnosti výskytu příslušníků dané rodiny po jednotlivých letech. Zasedali tak například příslušník rodiny „Müller“ mezi přísěžnými v letech 1567, 1578 a 1579, bude to pro naše srovnání znamenat, že daná rodina participovala na chodu dvorského soudu po tři roky. Vyskytne-li se potom jméno „Müller“ v daném kolegiu pro rok 1578 jedenkrát nebo dvakrát, nebude to mít na výslednou hodnotu vliv. Výčet sice v tomto případě nezohledňuje ani možnost opakované účasti jednotlivců v soudním sboru, a proto je jeho výpovědní hodnota omezena, poskytuje nicméně orientační přehled o způsobech obsazování míst přísěžných dvorského soudu v souvislosti s rozdíly panujícími mezi měšťanskými rodinami v oblasti vlivu a postavení v nejvyšších sférách správního i sociálně-politického života měřské komunity.

Vůbec nejsilněji jsou v celé skupině rodin zastoupeny ty, jejichž jméno se objevuje v kolegiích dvorských přísěžných pouze jednou.⁵² S valnou většinou ze 111 měšťanských rodin, z nichž se rekrutovali přísedící dvorského soudu, se v záznamech setkáváme pouze v rozmezí od jednoho do 10 let. Jedná se o 90 rodin, tj. celých 81% z celkového počtu. Déle než 10 let participovalo na chodu dvorského soudu zbylých 19%, tedy 21 měšťanských rodin, z nichž 12 spadá do kategorie rodin podílejících se na chodu kolegia v délce od 11 do 29 let. Po dobu od 30 let výše působili v rámci kolegia příslušníci zbylých devíti rodin, které i s ohledem na výše zmiňovanou skutečnost, že přehled nezohledňuje opakovaný výskyt stejné osoby v průběhu jednotlivých let, můžeme bez obav zařadit k dlouhodobě vládnoucím měšťanským elitám.

Po 30 let zasedali v kolegiu přísěžných dvorského soudu členové tři měšťanských rodin – *Kromeyer*, *Saurmas* (*Sauermann*) a *Jenckewicz* (*Jenkwitz*). S přítomností jejich zástupců se setkáváme většinou až ve druhé polovině sledovaného období, tedy po roce 1500. Naproti tomu členové měšťanské rodiny Rothů (*Rothe*) se podíleli na chodu tribunálu v průběhu 15. i 16. století, a to po dobu celkem 32 let. 39krát z celkového počtu 220 sledovaných let se v seznamu přísěžných vyskytl minimálně jeden člen rodiny Hörnigů (*Hörnigk*, *Hörnig*). O jeden rok déle zasedali v kolegiu členové vřatislavských měšťanských rodin Bancků (*Banck*, *Bank*, *Banckh*).⁵³ Celkem 42krát se setkáváme ve výčtu přísedících s rodinami Dompniků (*Dompnigk*, *Dompnig*) a Reichelů (*Reichel*). Měšťanským rodem nejdéle působícím ve strukturách dvorského soudu je však bezpochyby rodina Uthmannů (*Uthmas*, *Vthmas*, *Uthman*), jejíž členové působili v řadách kolegia přísěžných dohromady 50 let. Za povšimnutí jistě stojí skutečnost, že zmiňovaná rodina vyskytující se v seznamech po roce 1500 nikdy neměla v kolegiu více než jednoho zástupce, nositele jejího jména.

⁵² Jedná se o 22 měšťanských rodin, tj. přibližně 20% z celkových 111 rodin; viz příloha č. 1.

⁵³ V případě Bancků se jednalo o dvě větve – z Břežska a Kluczborka, na tomto místě jsou však údaje pro ně uváděny souhrnně, protože jejich rozlišení by na výsledný poměr participace jednotlivých rodin mělo minimální vliv – tím spíše, že v řadách přísedících dvorského soudu se objevuje pouze jeden zástupce kluczborských Bancků (Michael Banck). Stejně tak do celkového počtu 111 rodin jsou zahrnuty oba rody jako jedna položka a jejich rozlišení je bráno v úvahu až při následném detailnějším srovnání – při sledování faktorů majících za cíl analýzu strategií jednotlivých rodin; viz dále.

Pouze u pěti ze 111 rodin (4,5 %) se setkáváme s tím, že v jednom roce zastávalo úřad dvorského přísežného více jejích příslušníků zároveň, v žádném z případů však ne více než dva najednou. Mezi rekordmany v tomto ohledu patří již zmiňovaná rodina Hörnigů, jejíž členové se v tandemu objevují hned 10krát za sledované období.⁵⁴ Od r. 1503 do r. 1507 dokonce zasedali v kolegiu přísežných vždy dva Hörnigové nepřetržitě. Sedmkrát nastala podobná situace v rodině *Ungeraten*,⁵⁵ čtyřikrát se dvojnásobného zastoupení dostalo rodině *Dompnik*⁵⁶ a *Reichel*.⁵⁷ Dvakrát se vyskytli dva zástupci z *Bancků*⁵⁸, v jejich případě je však situace specifická tím, že ve Vratislavi působily dvě rodiny toho jména, k čemuž se ještě vrátíme později. Jak již vyplývá z uvedeného, neshoduje se ve všech případech výčet rodin s vícenásobným zastoupením v kolegiu po dobu minimálně jednoho roku s výčtem rodin nejdéle působících na tomto poli.

Výskyt více než jednoho zástupce dané měšťanské rodiny v kolegiu v jednom „volebním“ období může vypovídat jednak o společenském i mocenském (politickém, ekonomickém) postavení a ukotvení rodiny v rámci městských správních struktur, jednak o způsobech, jakými její představitelé dosahovali. Úřad přísedícího dvorského soudu totiž vyjma kompetencí a pravomocí vyplývajících z činnosti tohoto tribunálu přinášel svému nositeli i mimosoudní „povinnosti“ – přísežní se z pozice svědků účastnili např. převodu zemských majetků a dalších právních operací s nimi spojených,⁵⁹ což jim přinášelo nejen osobní prestiž, ale jistě i nezanedbatelný vliv. Při porovnání se složením orgánů městské samosprávy tak můžeme pozorovat, zda se „období“ posilování pozic v jednotlivých úřadech překrývají, zda na sebe navazují, který úřad byl při vstupu na pole správně-politických struktur preferován, zda a jakou váhu mu měšťané při konstruování svých strategií přikládali.

Nyní obraťme pozornost ke dvěma vratislavským měšťanským rodinám, jež dlouhodobě přináležely k politickým, společenským i ekonomickým elitám městské pospolitosti a jejichž členové se s vysokou frekvencí objevovali jak v řadách vratislavských radních tak přísedících městského soudu – k Banckům a Dompnikům. Na jejich příkladu si provedeme srovnání personálního složení institucí spadajících do různých sfér správy – kolegia přísedících dvorského soudu a kolegia radních a přísežných města Vratislavi – a jejich zastoupení v nich. Působení obou rodin v městských i zemských správních strukturách spadá z velké části do období konce 14. a do 15. století. Pouze v případě Bancků bude brán zřetel na jejich zástupce v řadách zmíněných institucí do r. 1611.

Nejprve porovnáme přítomnost členů rodiny Dompniků v kolegiu dvorských přísežných s jejich účastí v městské radě a sboru přísedících městského soudu z hlediska období aktivity a personálního zastoupení rodiny. Potom na příkladu vybraných jednotlivců z řad Bancků i Dompniků analyzujeme jejich kariérní postup v rámci obou kolegií.

Dompnikové, původně rodina kožešníků,⁶⁰ náleželi, co se zastoupení v obou sférách správy týče, jistě k dlouhodobě vládnoucím elitám. Zaměříme se nejprve na jejich působení v kolegiu dvorských přísežných, které je znázorněno jak graficky, tak prostřednictvím tabulky zachycující jména jednotlivců ve sboru přísežných.⁶¹ S menšími přestávkami participovali na chodu úřadu po celou sledovanou dobu, v úloze přísedících až do roku 1486, kdy

⁵⁴ 1503, 1504, 1505, 1506, 1507, 1509, 1510, 1519, 1526, 1527; Hans, Hieronymus 2x, Paul a Wenzel.

⁵⁵ V letech 1462, 1463, 1465, 1467, 1468, 1469 a 1471; vždy se jednalo o dvojici Melchior a Hieronymus.

⁵⁶ 1401, 1402, 1405 a 1406; Franz a Jeschko, Franz a Lucas; každá dvojice po dva roky.

⁵⁷ 1578, 1581, 1584, 1585; ve všech případech Franz a Nicklas.

⁵⁸ 1418 (!), 1432; Michael a Nicklas, Michael a Hans.

⁵⁹ T. GOERLITZ, *Verfassung Verwaltung*, s. 103.

⁶⁰ H. JÜRGEN, *Herkunft und Verbleib*, s. 122–123.

⁶¹ Viz příloha č. 2 A a č. 3.

je naposledy zmiňován Heinz Mladší, popravený v červenci 1490.⁶² V dalších letech se již mezi úředníky neobjevují. Ústup z politického života obce a jeho správních struktur završil syn výše jmenovaného Hans, který se roku 1506 vzdal svého měšťanství.⁶³

Období působnosti Dompníků v kolegiu přísězných dvorského soudu se do značné míry překrývají s jejich aktivitou v radě a na městském soudě.⁶⁴ Podobně i personální zastoupení v daných letech je téměř shodné. Většina osob figuruje jak v seznamech radních a městských přísězných, tak u dvorského soudu. Existují ovšem výjimky – jména objevující se pouze mezi dvorskými přísěznými (např. Lucas Dompnik, 1405, 1406)⁶⁵, nebo v opačném případě jen v řadách radních (Marcus Dompnik – Marcus Domnici Camerarius, 1406)⁶⁶. Zatímco konec působnosti rodiny Dompníků ve všech sledovaných kolegiích je spojen s osobou zmiňovaného Heinze Mladšího, počátek jejich aktivit v obou úřednických sborech se liší. Do řad přísedících dvorského soudu vstupuje poprvé až Franz Dompnik roku 1390.⁶⁷

Uvedené skutečnosti vedou k úvahám, jaká byla společenská hodnota přisuzovaná měšťany jednotlivým úřadům a jak se v průběhu jejich existence proměňovala v souvislosti se slábnutím či posilováním jejich vlivu, zda a při vstupu do kterého ze sledovaných úřadů byla nutná ukotvenost měšťanské rodiny ve správních strukturách města nebo jaký byl obvyklý kariérní postup volený zástupci jednotlivých rodin, zda se uplatňovaná praxe lišila případ od případu, nebo zda vykazují jednotlivé případy shodné rysy. Pro zkoumání podobných otázek může analýza soupisů úřednických kolegií a jejich vzájemné porovnání jistě přinést relevantní informace.

Přihlédneme-li k výše zmiňované teorii o duplicitě zastoupení ve správně-politických institucích jako o znaku posilování mocenských pozic rodiny, dospějeme srovnáním obou grafů zachycujících účast Dompníků v dvorském kolegiu přísězných a v řadách „Consules et Scabini“ k jednoznačnému závěru – jejich „nejsilnějším“ obdobím je nepochybně období několika desetiletí okolo přelomu 14. a 15. století (přibližně od r. 1390 do r. 1420). Sem spadají dvojnásobné účasti Franze, Jeshka a Lucase u dvorského soudu (1401–1402, 1405–1406) i několikanásobné zastoupení jména Dompnik mezi konšely a měšťskými přísěznými (viz příloha č. 9).

Podívejme se nyní podrobněji na některé vybrané zástupce obou rodin a jejich kariérní postup. Jak již bylo výše řečeno, situace měšťanské rodiny (resp. měšťanských rodin) Bancků je specifická tím, že ve Vratislavi se ve sledovaném období vyskytovaly hned dvě rodiny tohoto jména.⁶⁸ Proto zvolme pro rozbor jejich kariérního postupu v rámci obou správních jednotek po jednom z každé z nich – Michaela Bancka z klučborské a Antonia Bancka z březské rodiny Bancků.⁶⁹ Pro porovnání nám dále poslouží úřednická dráha Franze Dompnika. Michael Banck⁷⁰ byl jediným představitelem klučborské rodiny Bancků, který se v námi sledovaném období v daných správních orgánech vyskytoval. S jeho smrtí r. 1436 odchází tato rodina z vratislavské politické a správní scény definitivně.⁷¹ Jeho první působení je spjato s funkcí městského přísězného, kterou později do svého skonu zastával

⁶² G. PFEIFFER, *Das Breslauer Patriziat*, s. 136 a násl.

⁶³ *Encyklopedia Wroclawia*, s. 158.

⁶⁴ Viz příloha č. 2 B.

⁶⁵ *Verzeichnis der Mitglieder*, pag. 9.

⁶⁶ *Breslauer Stadtbuch enthaltend die Rathslinie von 1278 ab*, CDS 11. Hgg von H. MARKGRAF und O. FRENZEL; Breslau 1882, s. 22.

⁶⁷ *Verzeichnis der Mitglieder*, pag. 4.

⁶⁸ H. JÜRGEN, *Herkunft und Verbleib*, s. 123–124; podrobněji k tomu např. O. PUSCH, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, Dortmund 1986, s. 76–92.

⁶⁹ G. PFEIFFER, *Das Breslauer Patriziat*, s. 163–166.

⁷⁰ TAMTĚŽ, s. 166–167.

⁷¹ H. JÜRGEN, *Herkunft und Verbleib*, s. 123–124.

celkem devětkrát, střídavě s funkcí městského radního v ročních či dvouletých intervalech, jak bylo u obou hodností zvykem. Podle proměn pořadí, jaké mu bylo při zápisu jednotlivých členů v daném roce přisouzeno, můžeme pozorovat vzestup a upevňování jeho společenské pozice jak u městských, tak u dvorské instituce, kam vstupuje jako přísežný až čtyři roky po svém zvolení přisedícím městského soudu. Zároveň v obou sférách správy působil čtyřikrát (1423, 1426, 1429 a 1432).

Oproti němu se na přelomu 14. a 15. století ve vratlavských správních strukturách angažující se Franz Dompnik objevuje na tomto poli poprvé jako přisedící dvorského soudu v roce 1490. Téměř každoročně se v rozmezí let 1390 až 1416⁷² vyskytoval v některém z kolegií s výjimkou let 1391/92, 1395/6, 1407/8 a 1411. Není jistě náhodou, že delší časové intervaly mezi zastáváním jednotlivých funkcí spadají do počátků jeho úřednické kariéry. Po dobu bez mála třiceti let zastával vždy pouze jeden úřad v roce. Výjimku tvoří pouze rok 1415. V souvislosti s výše uvedenými údaji pro Michaela Bancka se nabízí otázka, zda v případě několikanásobného zapojení do správních struktur v jednom roce hrála roli tradice (rodinná i celospolečenská), zavedená úřední praxe, charakter a ambice samotného držitele úřadu nebo aktuální politická situace.

Anthonius Banck, člen březské rodiny Bancků usazených ve Vratlavě již v polovině 13. století⁷³, který působil v orgánech dvorských i samosprávných v letech 1532–1569 (viz příloha č. 6) se řadí k nejdéle zasedajícím konšelům. Jeho kariéra započala (shodně s příkladem Michaela Bancka) v lavici přísežných městského soudu. Tuto funkci zastával s přestávkami v letech 1536, 1540 a 1541 nepřetržitě až do roku 1546. To je také poslední rok jeho účinkování v kolegiu dvorských přísežných, v němž zasedal pokaždé současně ve funkci městského přísežného (1537–1539, 1542–1546). V letech, kdy byl čelným představitelem městské obce v kolegiu konšelů, se nikdy u dvorského soudu nevykytoval jako přisedící, neboť od roku 1551 do roku 1566 mu přímo předsedal z titulu zemského hejtmana.⁷⁴ Podobně jako Michael Banck i Franz Dompnik působil v městských správních strukturách až do své smrti r. 1569. Bez povšimnutí nelze ponechat rovněž fakt, že všichni výše uvedení muži končí svou dráhu na postu úředníka městské samosprávy (dvakrát radní, pouze M. Banck jako přísežný).

Nahlédněme nyní na karierní postup jednotlivců z pozice možností sledování rodinných strategií či zvyklostí. Srovnajme si účast jednotlivých Bancků figurujících v obou seznamech z hlediska počátků a konců jejich úřednického „života“. V obou seznamech (tedy institucích) současně figurují ve sledovaném období jména šesti Bancků (včetně Michaela Bancka z Klučborka).⁷⁵ Všichni v průběhu sledované doby zahájili a ukončili svou úřední kariéru, máme tedy možnost sledovat jejich participaci na chodu dvorské a městské samosprávy po celou dobu jejich aktivního politického života. Tři z nich zahájili i ukončili kariéru na pozici městského přísežného („scabini“ Michael Banck, Alexius I., Alexius II.), Anthonius Banck se poprvé rovněž objevuje jako přisedící městského soudu, svou dráhu však, jak již bylo řečeno, končí na pozici radního. Pouze „Hannos“ Banck r. 1398 a Kryštof (Cristoff, Christoff) v r. 1473 jsou uvedeni do správních struktur prostřednictvím kolegia dvorských přísežných. Situace Kryštofa je specifická tím, že v městských kolegiích zasedal

⁷² *Encyklopedia Wrocławia*, s. 158; uvádí úmrtí Franze Dompnika k roku 1416, tedy k poslednímu létu jeho působení v městské radě. Ve funkci přisedícího dvorského soudu (*Verzeichnis der Mitglieder*; pag. 13 a 14) se však objevuje „Franz Dompnig“ ještě v letech 1418–20. Je pravděpodobné, že se jednalo o jeho syna Franze, kterého uvádí G. PFEIFFER, *Das Breslauer Patriziat*, s. 146 a násl.; zde také rozrod na s. 327.

⁷³ O. PUSCH, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter*, s. 76.

⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 82–83.

⁷⁵ Při porovnání „Hoff oder Mannengericht“ a „Consules et Scabini“ se jedná o následující; Hannos (I.), Michael Banck (Kluczbork), Alexius (I.), Cristoff/Christoff, Alexius (II.) a již zmíněný Anthonius.

pouze třikrát (1474, 1488, 1490) s výraznou 14 let trvající přestávkou mezi prvními dvěma mandáty, navíc „pouze“ na pozici přísedícího městského soudu.⁷⁶ Mezi přísedícími dvorského soudu se však vyskytuje s menšími přestávkami až do r. 1490. Také „Hannos“ Banck končí svou aktivní úřednickou kariéru na postu dvorského přísežného. Zkoumaný vzorek naznačuje způsob, jakým může taková analýza přispět k poznání strategií volených úspěšnými i méně úspěšnými členy městských mocenských struktur. Právě porovnání s kariérním postupem jedinců ze středu oněch 81% rodin účastnících se na chodu kolegia dvorských přísežných po dobu deseti a méně let by mohlo přinést podnětné informace pro poznání strategií měšťanů v politické a správní sféře.

O existenci případných „účelových spojenectví“ či přinejmenším o spolupráci mezi zástupci zemské šlechty a měšťany nám může napovědět porovnání zastoupení přísedících dvorského soudu z řad příslušníků šlechty v době, kdy ve stejném kolegiu zasedali i členové určité rodiny a naopak. Vzhledem k povaze (uzavřenosti) šlechtického stavu pochopitelně nedocházelo v řadách šlechtických přísedících, co se jednotlivých rodů týče, k takové obměně, jako tomu bylo v případě měšťanů. Ve sledovaném období mnohdy docházelo na postu přísedícího v rámci rodu pouze ke generační výměně. Častější než v případě měšťanů jsou i případy duplicitního zastoupení jedné šlechtické rodiny v kolegiu v daném roce. O míře souvislosti mezi šlechtickou a měšťanskou částí kolegia jistě více vypovídá fakt, že v případech, kdy se v řadách měšťanských přísedících vyskytovala v po sobě následujících letech stále stejná jména, nebylo tomu tak vždy u zástupců šlechty. Z uváděných dvou desítek případů, kdy kontinuálně zasedala měšťanská část kolegia ve stejném složení (od dvou do nejdéle čtyř let, viz výše), se jen ve zlomku z nich opakovalo beze změny i složení šlechtické části. Sbor přísedících tak zůstal zcela beze změny jen v letech 1382/3, 1388/9, 1395/6, 1547/8 a 1562/1. Shoda mezi jednotlivými částmi kolegia tak byla spíše výjimečná, přestože kontinuální zastávání úřadu či neměnnost složení jejich části kolegia pro přísedící šlechtice ničím výjimečným nebyla. Uvedené skutečnosti napovídají, že složení měšťanské a šlechtické části kolegia se pravděpodobně proměňovalo převážně nezávisle na sobě. Jistě však docházelo k intenzivním kontaktům mezi členy-šlechtici a členy-měšťany, jejichž odraz bychom pak mohli s největší pravděpodobností hledat v oblasti hospodářských aktivit či sňatkové politiky měšťanů.

Intenzivnější politické, sociální i hospodářské kontakty se pochopitelně vytvářely „uvnitř“ měšťanské části kolegia přísedících. Nebo naopak samotné složení kolegia měšťanů mohlo tyto kontakty odrážet. Výmluvným příkladem toho je situace již zmiňovaného Kryštofa Bancka. Tento úspěšný obchodník se sukнем a příležitostný člen kolegia městských přísedících byl také straníkem později popraveného Heinze Dompniga.⁷⁷ Mezi měšťany- přísedícími dvorského soudu bylo běžné, že se v kolegiu v průběhu své „úřední“ dráhy objevovali vždy ve dvojici nebo trojici shodného složení. Tedy se svými politickými partnery. Nejinak je tomu i v případě Kryštofa a Heinze, kteří spolu v kolegiu dvorských přísežných zasedali celkem dvakrát (1473, 1478).⁷⁸ Jejich politická spolupráce však vrcholí právě v době, kdy se Heinz stává zemským hejtmanem.⁷⁹ V roce, kdy Heinz zastává poprvé funkci zemského hejtmana (1488) a současně je i nejvyšším představitelem městské samosprávy (senior městské rady), nalezneme jméno Kryštofa Bancka v obou sborech přísedí-

⁷⁶ I když mu pozdější historiografie přisoudila významnější pozici. K tomu viz O. PUSCH, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter*, s. 84–85.

⁷⁷ O. PUSCH, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter*, s. 84–85.

⁷⁸ *Verzeichnis der Mitglieder*, pag. 31, 33.

⁷⁹ O. PUSCH, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter*, s. 302–305.

cích, jak městské rady,⁸⁰ tak dvorského soudu.⁸¹ Od uvedeného roku 1488 navíc Kryštof až do své smrti (24. 10. 1490) zasedá mezi měšťanskými přísedícími dvorského soudu.⁸² Vzhledem k způsobu volby členů kolegia je pravděpodobné, že se o účast „svého člověka“ v důležitém úřadě zasloužil právě Heinz.

Jaké je tedy využití seznamu členů kolegia přísedících dvorského soudu pro zkoumání vládnoucích elit města? Porovnání účasti jednotlivých rodin v obou úřednických kolegiích může v první řadě jasně ukázat, které měšťanské rodiny lze z hlediska četnosti a kontinuity jejich zastoupení řadit k sledovaným *dlouhodobě vládnoucím elitám*. Sledování přísedících manského (dvorského) soudu v dlouhodobé perspektivě poskytuje (vzhledem k uvedenému významu nositelů úřadu i skutečnosti, že jeho držení bylo podmíněno pozemkovým vlastnictvím v knížectví) jasný obrázek o stálosti působení jednotlivých vratislavských rodin v mocenských strukturách města i země. Z provedené analýzy jednoznačně vyplynulo, že po analyzovanou dobu (1380–1611) se ve vratislavském prostředí profiluje jen několik desítek rodin vykazujících v držbě uvedeného úřadu jistou kontinuitu, přičemž pouze zastupci devíti z nich v řadách kolegia působili dohromady déle než 30 let. Porovnáme-li tyto skutečnosti se zastoupením dané rodiny v řídicích orgánech města, získáme představu nejen o obdobích jejího největšího mocenského vlivu (duplicitní zastoupení v kolegiích, opakovaný výskyt v jednotlivých letech), ale i o uplatňovaných formách kariérního postupu (posloupnost zastávaných veřejných úřadů, jejich kumulace apod.). Je jistě pochopitelné, že zde důležitou roli sehrávala obecná praxe užívaná při obsazování daných pozic, nelze nicméně opominout úlohu rodinných strategií – tedy plánovitého chování. A to jak z hlediska dlouhodobého (vliv tradice při vstupu členů do veřejného života), tak z hlediska momentálního vývoje situace. Prosazování se na poli správy (města i knížectví) patřilo spolu s úspěšnou sňatkovou a hospodářskou politikou k základním podmínkám pro udržení vlivného postavení v rámci městských struktur. Součástí tohoto taktizování bylo i navazování užších vazeb a spolupráce s jinými vlivnými měšťanskými rodinami, příslušníky „vládnoucí elity“. Představu o jejich podobě nám mohou rozkrýt analyzované záznamy, porovnáme-li společné působení jednotlivých měšťanů s jejich ekonomickými i společenskými aktivitami či se současnou participací na správě města. Z povahy úřadu, tedy z nutnosti prokázat se pozemkovým vlastnictvím, a z prestiže, kterou svým nositelům přinášel, patrně vychází i důvod samotného zhotovení seznamu. Jako nejpravděpodobnější se jeví snaha o potvrzení právního postavení (např. pro účely nobilitace) či dokladování „usedlosti“ dané rodiny ve Vratislavském knížectví.

Mgr. Hana Komárková (*kom.hana@seznam.cz*), doktorandka Slezské univerzity v Opavě

⁸⁰ *Breslauer Stadtbuch enthaltend die Rathslinie von 1278 ab*, CDS 11. Hgg. von H. MARKGRAF und O. FRENZEL, Breslau 1882, s. 37.

⁸¹ *Verzeichnis der Mitglieder*, pag. 36.

⁸² TAMTÉŽ, pag. 36–37.

Summary

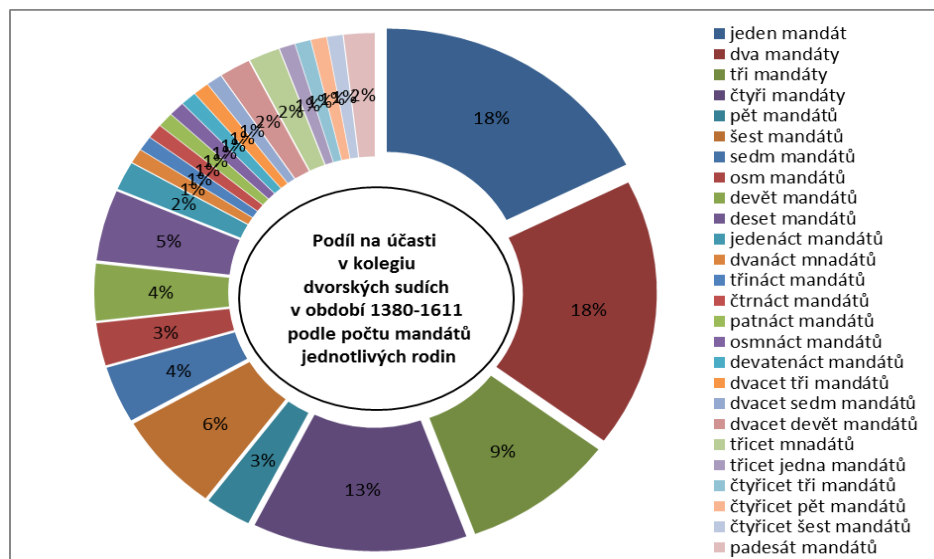
Wroclaw Townsmen in the Lists of Clerical Boards

An article on the possibilities of research into power strategies of governing elites of the Middle Ages and Early Modern Ages Townsmen

Among the documents preserved in the local archive (Archiwum Państwowe we Wrocławiu) within the collection of deeds issued by municipal and local government of Wrocław Principality a very special list can be found. It's the list of assessors of The Feudal Court (Hof oder Mannengericht) including years 1380–1611. This institution ran by the „Hauptmann“ of the Principality of Wrocław was closely related to the most privileged social class of the city, to the representatives of the „governing elites“. Townsmen participated in negotiations of the court and tried to enforce their claims. Four representatives of townsmen selected from the group of these governing, wealthy and powerful people participated in the activities of this court and their names were recorded in this document. Fortunately, we have a chance to compare this list with quite similar kind of record – the list of the members of municipal government (town councillors, assessors of municipal court) from the years 1287–1741. Thanks to these circumstances we can compare the degree of involvement of the most powerful townsmen families in the structures of both the feudal and municipal governments. We can also analyse the political and social strategies they used to maintain their positions and to acquire influence within the urban community. The following lines should contribute to such considerations. Based on the analysis and comparison of both the lists we will attempt to evaluate the benefits of such sources for monitoring the mechanisms of the creation and preservation of governing elites and their strategies.

Příloha č. 1

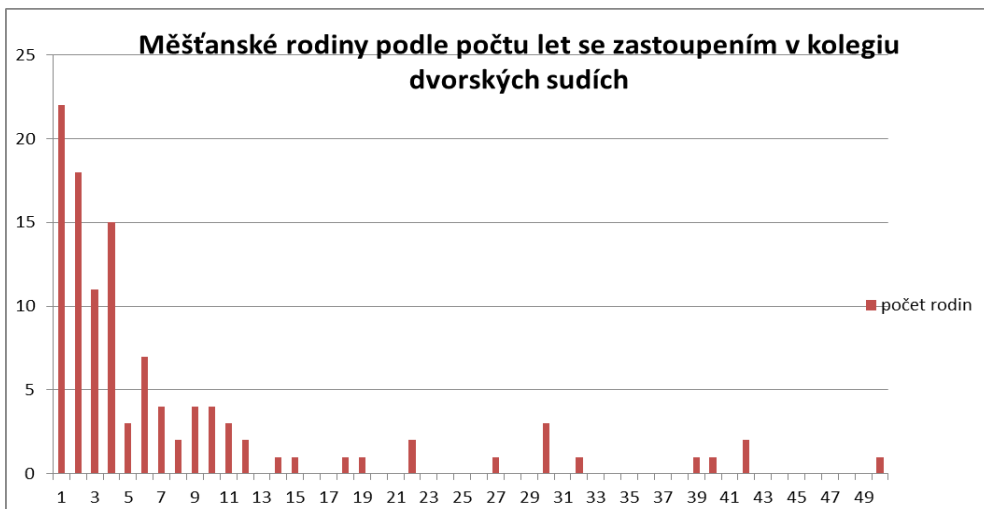
1.A

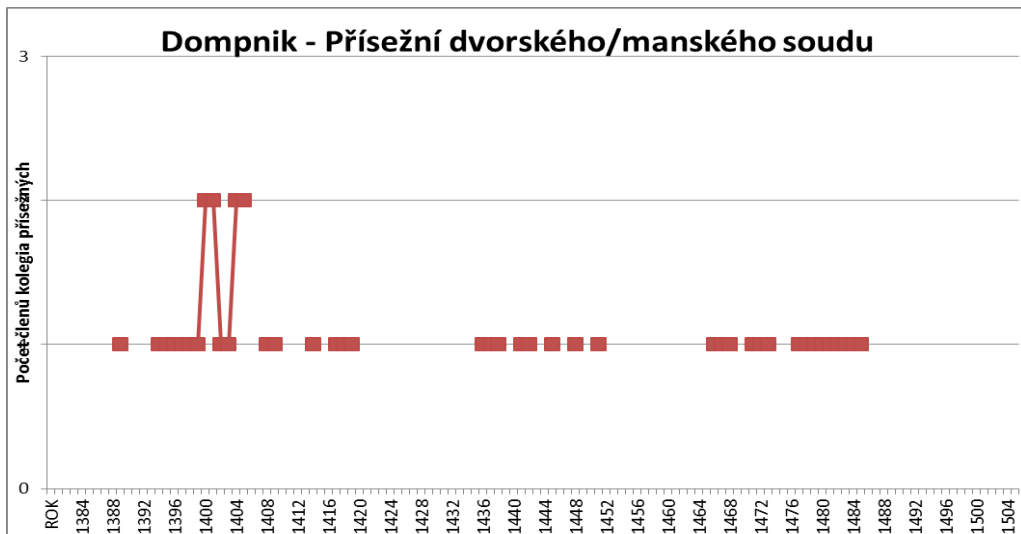
1.B

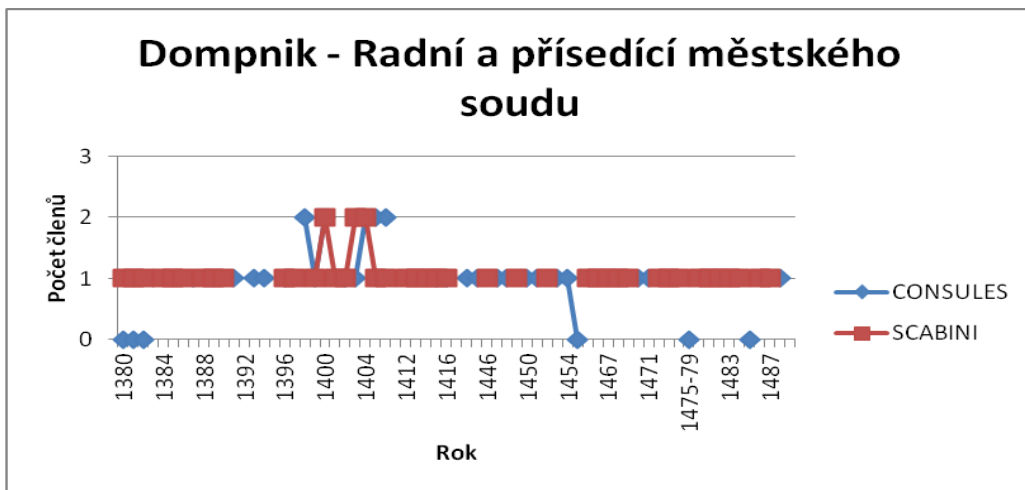
1.C

Příloha č. 2
2.A

2.B

Příloha č. 3 – Zastoupení rodiny Dompnig v řadách přísedících dvorského/manského soudu

ROK	Dompnig	pořadí v kolegiu
1381–1389	–	
1390	Franz	8.
1391–1394	–	
1395	Hans	8.
1396	Hans	8.
1397	Franz	6.
1398	Jeschko	8.
1399	Hans	7.
1400	Franz	7.
1401	Franz/Jeshko	6./8.
1402	Tschenko/Jeshko	6./7.
1403	Tschenko	6.
1404	Franz	5.
1405	Franz/Lucas	5./8.
1406	Franz/Lucas	5./8.
1407–1408	–	
1409	Franz	6.
1410	Franz	5.
1411–1414	–	
1415	Franz	5.
1416–1417	–	
1418	Franz	5.
1419	Franz	8.
1420	Franz	6.
1421–1436	–	
1437	Heinz	6.
1438	Heinz	8.
1439	Heinz	6.
1440–1441	–	
1442	Heinz	7.
1443	Heinz	7.
1444–1445	–	

1446	Heinze	5.
1447–1448	–	
1449	Heinz	5.
1450–1451	–	
1452	Heinz	5.
1453–1466	–	
1467	Heinz	5.
1468	Heinz	5.
1469	Heinz	5.
1470–1471	–	
1472	Heinz	6.
1473	Heinz	5.
1474	Heinz	5.
1475–1477	–	
1478	Heinz	7.
1479	Heinz	7.
1480	Heinz	5.
1481	Heinz	5.
1482	Heinz	5.
1483	Heinz	5.
1484	Heinz	5.
1485	Heinz	5.
1486	Heinz	5.
1487–1506	–	

KRATŠÍ PŘÍSPĚVKY

Dana Novotná

NEJSTARŠÍ PLÁN FORTIFIKACE MĚSTA OPAVY?

V rodinném archivu Collalto¹ se mezi velkým množstvím písemností nachází jedna složka nazvaná „nákrety různých pevností v Dolním Sasku a Itálii“², která obsahuje většinou plány a několik spisů. Zdá se, že v této složce byly shromážděny rozměrnější archiválie, které se stěhovaly roku 1907 ze zámeckého archivu v brtnickém zámku do Moravského zemského archivu³ a nejpozději tehdy byly odděleny od písemností, k nimž nepochybně patřily. Všechny plány pevností kromě jednoho zobrazují buď italské pevnosti z doby třicetileté války, nebo ideální stavby či schémata; většinou nebyly opatřeny popiskami v době vzniku, ani později při uložení. Právě tou jedinou výjimkou, která se týká našeho území (plán není v inventáři fondu zvlášť uveden ani popsán), se budeme zabývat.

Jde o schematické zobrazení Opavy, respektive pouze jejího hradebního okruhu a jeho bezprostředního okolí, které je na rubu popsáno jako „Dissegno della fortificazione di Troppa“ sépiovou tuší, stejnou rukou i tuší je pak proveden celý plán, ovšem již s německými glosami.

Plán pevnosti má měřítko, ale není orientovaný, sever je přibližně na dolním okraji, kde je také nakreslen a popsán tok řeky Opavy a souběžně s ním i náhon omývající severní partie fortifikace města a dále vodní příkop před městskými hradbami. Propojení vodního příkopu s náhonem je naznačeno jen obrysově v severozápadní partii, odtok není zakreslen, takže podle schématu by šlo o systém s jedním přívodem vody.

Fortifikace je pojata jako axonometrický pohled. Město samo zakresleno není, pouze jeho hradba vymezená jako nepravidelný pětiúhelník, jehož spodní levý roh (z pohledu zobrazení na plánu) je zaoblený a přerušovaný kruhovou hradbou (rondelem?) okolo zámku. V nejjihnějším rohu pětiúhelníku je jedna z městských bran (Hradecká), v dalších třech pak hradba zpevněná předsunutým bastionovým opevněním. Dalším předsunutým opevněním je chráněna brána západní (Jaktařská) a zámek, zatímco severní brána (Ratibořská) je chráněna jen vodními příkopy. Brány jsou schematicky nakreslené i se vstupními mosty a popsány přímo v plánu. Vodní příkop před hlavní hradbou je naznačen právě v partii severní a podrobněji okolo kruhového ohrazení okolo zámku, tam rovněž s mosty. Bastiony jsou popsány pořadovými číslovkami, patrně k nim patřil podrobnější komentář v nějaké příložené zprávě. Dvě budovy u náhonu severně od města jsou mlýny (opět poznamenáno v plánu). Jediný další topografický prvek, který kreslíř zaznamenal, jsou body A a B na návrších, A jihozápadně od města, B severovýchodně. V levém horním rohu plánu je legenda vysvětlující ony body jako „A – diesser perg dominiert die ganze Stadt“ a „B – diesser perg dominiert auch“.

Plán byl nepochybně kreslen očima vojáka hledícího na pevnost a její silná či slabá místa, proto jsou zakresleny mlýny u náhonu a kopce, které představovaly strategické body pro hájení či dobývání. Podle zakreslené fortifikace se zdá, že plán pochází z období třicetileté války. Pravděpodobně k němu patřily další spisy, předpokládat lze popis bastionů a slabých či silných stránek obranyschopnosti pevností, ale nenachází se ve složce s plány a podle inventáře fondu není ani v jiných fasciklech; inventář však není bezchybný a navíc je část materiálů šifrována, je tedy možné, že se dochoval a bude někdy rozpoznán.

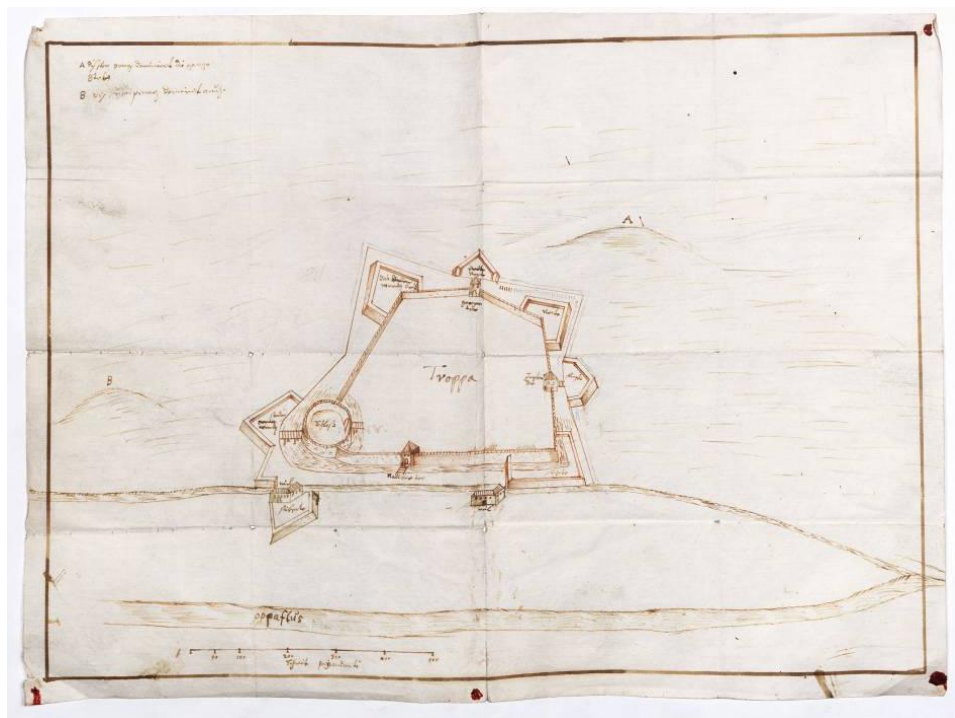
¹ Moravský zemský archiv v Brně (MZA), fond G 169 – Rodinný archiv Collaltů.

² MZA, RA Collaltů, karton 97, č. 1970, fol. 1.

³ Berthold BRETHOLZ, *Moravský zemský archiv. Jeho dějiny a sbírky*, Brno 1908, s. 91–93.

Podle původu, collaltovského archivu, se dá usuzovat spojitost s hrabětem Rambaldem z Collalta⁴, jehož pětaticetiletá vojenská kariéra ve službách Habsburků vyvrcholila funkcí prezidenta císařské dvorské válečné rady a funkcí nejvyššího velitele císařského vojska na italských bojištích⁵. Rambald zemřel v listopadu roku 1630 a zanechal dva syny, Claudia (1627–1661) a Antonína Františka (1630–1696), kteří sice nastoupili vojenskou kariéru⁶, ale až na samém sklonku třicetileté války a po ní. Plán však působí archaičtěji, předpokládám, že pochází spíše ze začátku třicetileté války a ze „služebních“ podkladů Rambalda.

V každém případě by mohlo jít o jedno z nejstarších, ne-li vůbec o nejstarší zobrazení fortifikace města Opavy a o doplnění stávajících materiálů o město⁷.

1. Plán Opavy, MZA, G 169, kart. 97, č. 1970, fol.1

⁴ V italských textech bývá jmenován jako Rambaldo méně často Rombaldo, v českých a německých jako Rombald.

⁵ Proto jsou v archivu zachovány i plány italských pevností.

⁶ Pavel BALCÁREK, *Rambaldo z Collalta – dobyvatel Mantovy a moravská Brtnice*, *Vlastivědný věstník moravský* 63, 2011, č. 1, s. 82–84.

⁷ *Historický atlas měst České republiky*, sv. 20 – Opava, Praha 2009; František KOLÁŘ a kol., *Opavské hradby*, Ostrava 2013; Dalibor HALÁTEK – Karel MÜLLER, *Proměny. Opava v obrazech a fotografiích*, Opava 2014.

Jiří JUNG – Adam HUBÁČEK, *Architektura Hlučína. Od počátku města do roku 1938, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostravě 2015, 231 s.*

ISBN 978-80-7464-786-4

Pokud nahlédneme do přehledu měst České republiky seřazeném podle počtu jejich obyvatel, zjistíme, že město Hlučín zaujímá 95. místo a nachází se tedy na pomyslném chvostu sídel nad deset tisíc obyvatel. Srovnatelnou velikost zaujímají z tohoto hlediska například Ústí nad Orlicí, Rokycany, Poděbrady, Zábřeh, či Šternberk. Je proto potěšitelné, že právě Hlučín, jehož význam v minulosti několikrát upadl, se dočkal odborné publikace pojednávající o městské architektuře a jejich proměnách. Autorství se zhostila dvojice členů ostravské katedry dějiny umění a kulturního dědictví Jiří Jung a Adam Hubáček.

V úvodu nastíněný kontrast mezi okrajovostí Hlučína a počinem jako je vydání monografie o architektuře vyniká již při prvním pohledu na zmíněnou publikaci. Atypický čtvercový formát v kombinaci se stroze laděnou obálkou napovídá, že kniha má nejen vědecké, či naučné aspirace, ale snaží se zaujmout i svými estetickými kvalitami. Čtenáře jistě potěší zpracovaná grafika a velmi vkusné rozložené obrázky. Asi nejzřetelnějším dokladem originálního přístupu se pak zdá volba černého matného papíru pro katalog staveb oproti bílému podkladu zbytku knihy. Jak již bylo napovězeno, kniha je rozdělena na syntetickou a katalogovou část. Nechybí však ani slovník architektů a stavitelů, seznam vyobrazení, česko-polský místopisný slovníček, místní rejstřík a dvojazyčné resumé.

Na začátku poněkud zarazí, že monografie není vybavena úvodem, jenž by vymezil předmět bádání a nastínil teoretická východiska. Místo toho první kapitola krátce pojednává o městu Hlučínu a jeho historickém vývoji. Druhá kapitola již nabízí stavební rozvoj Hlučína na pozadí obecných trendů v architektuře během pruského období města, tedy v letech 1742–1920. Autoři zde barvitě líčí podobu barokního města, čímž nejednoho s místem spjatého čtenáře jistě překvapí. Okázale vyhlížející domy na náměstí promlouvající renesančním tvaroslovím budí zcela seriózní zdání, že zde stojí již několik století. Ve skutečnosti byla městská zástavba v drtivé většině dřevěná či polodřevěná a současnou neorenesanční podobu získaly domy na náměstí až na sklonku 19. století. Z té doby ostatně pochází i podstatná část ostatní zástavby, poněvadž město se vlivem přicházejících modernizačních trendů i schopného starosty cíle rozvíjelo. Okázalou demonstrací slibného rozvoje byla výstavba monumentální novorenesanční radnice, jejíž čtyři patra se zcela nekompromisně tyčila nad tehdejší výškovou hladinou okolních domů. Přitom kdyby se zadání stavby jen o pár let opozdilo, mohla hlučínská radnice vypadat vzhledem k nacionalizujícím trendům v architektuře po vzniku císařství zcela jinak. Podobně překvapivé je zjištění, že evangelický kostel, kromě toho, že byl první reprezentativní budovou mimo hradební okruh, představuje také první a na dlouhou dobu i jedinou sakrální stavbu z typického reálného zdiva na Hlučínsku. Styl severské neorenesance a neogotiky se v regionu prosazoval teprve v závěru 19. století a ještě dříve, než začaly být v tomto slohu stavěny kostely, došlo v samotném Hlučíně k postavení několika státních či veřejných staveb hlásícím se k jeho formám nebo alespoň užívajícím jako materiál neomítanou pálenou cihlu. V závěru pruské éry pak mezi architektury získával oblibu *Heimatsstil*, který se na Hlučínsku paradoxně prosazoval dokonce i v československých státních zakázkách po roce 1920.

Další významnou etapu v architektonickém vývoji Hlučína představovala éra státních zakázek i soukromých počínů v období první Československé republiky. Jestliže v předchozí době se v architektuře odrážela státní ideologie plná symbolů odkazujících ke slavné národní tradici, byl tento potenciál a rys oficiální architektury Československem ne zcela využit. A to z prostého důvodu, že město již disponovalo širokým spektrem veřejných staveb. Jedinou, zato však zcela zásadní státní zakázkou, která by symbolizovala i novou ideologii, tak byl projekt reálného gymnázia zhotovený pražským architektem B. Bendelmayerem. Ostatní stavby byly svěřovány opavským architektům, což se projeвило i na jejich historizujícím stylu s odkazy na německou architekturu. Zatímco tedy stát nedostal příliš prostoru pro důsledné projevení architektonických vizí, soukromí zadavatelé se nebáli vyvíjet iniciativu. Tři honosné vily, zejména dominující funkcionalistické obydlí Františka Kremera, tak představují to nejlepší, co bylo mezi válkami v Hlučíně postaveno. Bohužel chybí srovnání, jestli podobný počet a formát přesahuje dobový průměr v obdobném městě.

Poslední kapitola nese název Architektura Hlučína z hlediska památkové péče, avšak představuje spíše pokračování příběhu zmiňovaných staveb po roce 1945. Čtenář se tak seznámí s neradostnými konci řady soukromých domů (např. pozdně barokních obydlí), ale také s převrstvením městského prostoru v souvislosti s výstavbou obchvatu a autobusového nádraží. Konceptuální zamyšlení nad povahou dotyčných památek a jejich dobovým vnímáním na pozadí celkových trendů v památkové péči by si tato kapitola jistě zasloužila.

Katalog šedesáti tří staveb je řazen chronologicky a uvádí jej dvě, respektive tři mapy města v různých měřítcích se zanesením čísel staveb. Neškodil by však krátký úvod, jenž by objasňoval, proč se autoři rozhodli pro chronologické pojetí, a jenž by také obhájoval zvolený výběr. Zejména celá řada utilitárních staveb nevykazujících architektonický záměr by jistě zasluhovala teoretické zdůvodnění. Minimálně tak vysoce účelová a jednostranná záležitost jako je sušárna hadic, či vojenské opevnění již stojí na hranici diskutability, jestli ji lze považovat za součást architektury. Autoři však pojem architektura nijak nedefinují, takže čtenář neví, co si má pod ním v jejich pojetí vlastně představit.

Závěr knihy je věnován všem pramenně doložitelným architektům a stavitelům, jež v Hlučíně zanechali svou stopu. Tento slovník o třinácti heslech tak logicky završuje strukturu knihy. Dále čtenář nalezne již jen seznamy, soupisy, rejstříky a cizojazyčné resumé. Knihu dotváří bohatá obrazová dokumentace vyskytující se téměř na každé stránce. Vedle četných snímků se jedná o nákresy, půdorysy, návrhy či vizualizace a to nejen hlučínských budov, ale také staveb, jež udávaly tón, nebo posloužily danému tvůrci coby zdroj inspirace.

Těžko se na takto podané publikaci hledají vady. Užité struktura se jeví vhodně zvolenou, text je čtivý, byť laický čtenář občas bude mít potíže s odbornou terminologií. Ale to je problém, s nímž se potýká většina vědeckých prací. Z obecných nedostatků se vyskytuje faktografická chyba na s. 43, kde se tvrdí, že Hlučínsko bylo od roku 1941 součástí katovického vládního obvodu. Patrně se jedná o záměnu župy za vládní obvod. Jednotná slezská župa byla totiž rozdělena na dvě části, přičemž okres Ratiboř připadl té hornoslezské se sídlem v Katovicích. Vládní obvod však zůstal stejný, a tedy v Opolí. Dále se zdá poněkud nešťastné hovořit o vlivu školy na národotvorný proces v souvislosti s dvacátým stoletím (s. 48). I když je zcela jasný autorův záměr, bylo by lepší v daném kontextu použít termín upevňování národního vědomí, nebo něco podobného. Pokud se týče stylistiky, pak na s. 54 se dočteme, že stavba „...byla postavena zcela v intencích zcela opožděného...“. Obdobně krkolomně působí věta, že obyvatelstvo bylo připojeno k Československu (s. 61). V některých textech je přítomno implicitní přiřazování zvláštního významu aspektům, které však vyplývají z logiky věci. Odstavec na straně 45 může vzbuzovat dojem, že jednoznačné převyšování okolní zástavby školními budovami byl jakýsi mocenský záměr. Poněkud upadá do pozadí, že za takových okolností už to tak s monumentalitou daných budov bývá. Uvedené nedostatky však nestojí za řeč. Celkovou kvalitu publikace rozhodně nesnižují. Jestli knize něco chybí, pak je to teoretický úvod a závěr, který by čtenáři nabídl srovnání s obdobně velkými a obdobně významnými městy. Stejně tak se nedostalo na závěrečné srovnání dvou etap, které se na tvářnosti Hlučína významně otiskly. Hlučín je přeci jen jediné město (když nepočítáme v tomto smyslu nevýznamné Kravaře a Dolní Benešov) v České republice, které nesdílelo osud Korunních zemí, ale nacházelo za hranicemi rakouského státu.

Knihu Jiřího Junga a Adama Hubáčka lze hned v několika směrech považovat za přínosnou. Stavební a architektonický vývoj Hlučína není pojímán jako izolovaný jev, ale je vykreslován v souvislosti s dobovým děním v Prusku, respektive Československu. Provinční město se v jejich pojetí stává prostorem, v němž se uplatňují dobové trendy, vysoká, ba dokonce i *etnosymbolická* architektura. Podstatný přínos je nutno přiřknout i katalogu staveb, jelikož se jedná o první ucelený soubor informací k významným budovám na katastru města Hlučína a zdá se, že jen stěží bude překonán. Pomyslnou trešničku na dortu pak dotváří již vyzdvihnutá grafická stránka práce. Dílo tedy lze charakterizovat jako jakýsi „*Gesamtkunstwerk*“ na poli odborné literatury.

Jiří Neminář

Jednou z hlavních oblastí vědeckého zájmu Pavla Šopáka je architektura Rakouského Slezska, které věnoval již řadu publikací, studií a článků. V této knize autor vychází ze svého dlouhodobého bádání a věnuje se architektonickému dědictví českého Slezska od poloviny 18. století do konce 2. světové války, které zachytil v tématických kapitolách. V textu užil pro dané území také označení Rakouské Slezsko do roku 1918 a poté československé Slezsko, jak vyplývá z historických souvislostí. Práci o architektonické tvorbě regionu nenapsal z pohledu z centra směrem k periférii, nýbrž jako svědectví setkávání se s architekturou v ní. Knihu rozdělil na dva díly, které obsahují 13 kapitol, reprodukce fotografií a plánů, soupis literatury, resumé a soupis vyobrazení. První díl knihy začíná úvodním textem kapitoly „Architektura“, která uvádí do problematiky architektury v jejím širším filozofickém kontextu, jenž byl součástí architektonické tvorby. V kapitole „Periférie“ autor charakterizuje vztah periférie k centru na základě vizuální podobnosti děl v rámci středoevropského kontextu a na základě vnějších forem a jejich způsobu reinterpretace. Zabývá se vlivem přístupných předloh a motivů různých východisek. Kapitola „Baroko“ charakterizuje a srovnává modernost a nemodernost barokní architektury v poměrech periférie Rakouského Slezska. Na příkladu barokních oltářů ve tvaru chrámku monopteros srovnává nemodernost veřejně nepřístupného chrámku oltáře pouze pro kněze a zároveň modernost architektury sloupového oltáře jako intelektuálně tvůrčí činnosti otevřené různým interpretacím. Typ chrámku se projevil v moderní veřejné architektuře v podobě například altánu v parku či pomníku. Modernizační tendenci baroka je napětí mezi standardizací a individualizací, což se projevilo například u jednolodních kostelů s věží, který byl standardizován státní správou pro nové farní kostely. Autor se zamýšlí nad originalitou, autorstvím a kvalitou barokních staveb v Rakouském Slezsku. Charakterizuje barokní formy a jejich citace v architektuře Rakouského Slezska v 19. a počátek 20. století, barokní kompoziční prvky a morfologie se prosadily již po roce 1850, barokní reminiscence se uplatnily především na církevní architektuře. Neobarokní architektura se prosadila jako typ oficiální veřejné budovy. Neobarok se projevil na konci 19. století v souvislosti s kombinací jiných stavebních prvků a slohů, např. s vernakularem či secesí. Autor přiblížil barokní motivy v meziválečné architektuře a tím ukončil 150leté období návratů k barokním kompozicím a morfologii.

Kapitola „Rezidence“ se zabývá typem profánní architektury aristokratické rezidence jako formy bydlení projevující se ve struktuře stavby a jejího umístění v krajině. Vysvětluje termíny rezidence, tedy zámku, letohrádku a vily. Charakterizuje jednotlivé zámecké stavby ve Slezsku ve vzájemných souvislostech a analogiích; jejich autory, vliv stavebníka, stavební vývoj, kompozici, formy, styl, východiska architektury, vliv rustikálního prostředí a funkcí stavby. Autor popisuje genezi staveb v středoevropském kontextu architektury. V moderní typologii architektury s volnějším chápáním stavebního díla rezidence propůjčuje svou historickou formu nemocnicím, školám a veřejným budovám.

Kapitola „Příroda“ se věnuje vztahu architektury a přírody. Charakterizuje kompoziční prostředky architektonizace prostoru. Autor popisuje, jak Rakouské Slezsko pochopilo a uplatnilo ideje barokních, osvícenských, anglických konceptů až po intenzivní urbanismus a pozdně romantické myšlení období konce 19. století, které představil například na úpravách zámeckých areálů, urbanizaci krajiny zakládáním dvorů, úpravou okolí měst okrašlovacími a turistickými spolky, zakládáním měšťanských zahrad a parků a neopomenul zmínit prvek architektonické zeleně v areálech hřbitovů. Kapitola „Gotika“ zachytila umělecko-historickou reflexi od konce 18. století do 19. století od barokní gotiky k romantizujícím historismům v podobě neogotického pavilonu a ruin. Autor postihl vývoj od užití goticismů na v podstatě klasicistním objektu až k vrcholnému neogoticismu s gotickou morfologií ovlivňující strukturu stavby, dispozici, členění fasád a další. Zajímá se projevy neogotické architektury na měšťanských stavbách např. radnicích a obytných domech či hřbitovních náhrobcích a márnic a u zámecké architektury. Po první světové válce se projevil goticismy jako součástí formálního vokabuláře art déco. Kapitola „Itálie“ zachycuje stavební typ spojený s touto zemí, která zosobňuje italskou renesanci a baroko. Popisuje vliv italské architektury a recepci italských příkladů románského a gotického slohu, prosazení arkádového stylu, v 50. a 60. letech italizující neorenesance a sakrální architektury vycházející ze starokřesťanských bazilik spjatých s italským předobrazem a projev itali-

zujících tendencí v architektuře po roce 1900. V kapitole „Anglie“ autor rozebírá vlivy a vazby místní architektury, která se projevuje uplatňováním anglicismu v kontextu středoevropské architektury. Autor přiblížil přestavby v anglické neogotice a typ vily anglického typu a prosazení anglických vlivů po roce 1900 a Arts and Craft.

Následují dvě kapitoly s názvem „Moderna“ a „Krabice“, které se věnují moderně, např. obdobím předválečné moderny v podobě působení Wagnerovské školy a jejich žáků na periferii. Autor charakterizuje tvorbu opavského rodáka Josepha Maria Olbricha a další odlišný směr architektury v meziválečném období, školu profesora na vídeňské technice Carla Königa, která byla ukotvena v historismu. Jako další stylový mód tohoto období představil vernakularismus, ve Střední Evropě směr zvaný zakopaný styl, který se prosadil například v díle Albína Theodora Prokopa.

Druhý díl knihy obsahuje tři kapitoly „Město, Stavitel a Utopie“. Text první kapitoly je rozdělen na tři části, ve kterých je popsáno prosazení městotvorných stylů moderního města, například vilové zástavby, sociálního bydlení a církevních staveb. Poté se autor věnuje typologické skladbě městské architektury od poloviny 19. století, kdy se město stalo administrativně správním, hospodářským, kulturním a vzdělávacím místem, pro které byla vybudována kompletní infrastruktura konkrétních typových staveb. Vysvětluje, jakým způsobem se administrativní budovy, instituce a další podílejí na urbanistické tvárnosti měst, např. okružních tříd. Věnuje se vývoji typu radničních domů, škol, nemocnic a dalších. Přiblížil fenomén občanské společnosti, tedy spolkového života, který přinesl výstavbu speciálních objektů. Nové formy zábavy způsobily výstavbu kin či sportovních staveb. Moderní způsob komunikace vyžadoval budování infrastruktury; telegrafu, elektřiny, železnic, pošt a dalších fenoménů. Stavby musely splnit mnoho kritérií a technickou náročnost, což přineslo práci specializovaným firmám především z Vídně. Autor zachytil individuální výraz jednotlivých staveb, jejich funkci, poslání ve společnosti, reprezentativnost a z toho vyplývající architektonické řešení. V třetí části se autor zabývá urbanizací měst. Charakterizuje urbanistická řešení a vývoj jednotlivých měst Českého Slezska. Přibližuje i nerealizované koncepty a urbanistické plány.

Kapitola „Stavitel“ je rozdělena na dvě části, které se věnují vymezení pojmu stavitele, architekta a inženýra, vlivu jednotlivých stavebních kanceláří patrimoniální správy a především státní správy a nově zakládaných stavebních úřadů na stavební kulturu. Důležitým prvkem v poznání a posouzení stavitele a jeho architektury je vliv dosaženého odborného vzdělání, studijních cest a zkušeností s aktuální moderní architekturou. Autor popisuje kolektivní bibliografii a stavitelské rodiny, stavební a projekční firmy, stavební podnikání rozšířené o další podnikatelské subjekty, úspěch a prosazení stavitele. Charakterizuje sociální postavení stavitele jako účastníka společenského a politického života, např. jeho členství ve veřejných funkcích, v odborných grémiích a dalších organizacích. V druhé části textu se dočteme například o klasicistní architektuře a jejich proudech a stavbách regionu. Knihu uzavírá kapitola „Utopie“, která se věnuje nerealizovaným projektům a utopické architektuře, z níž jako nejstarší uvádí rytinu s pohledem na Opavu z roku 1720.

Obraz architektury českého (Rakouského) Slezska autor zachytil v tématických kapitolách, historii jednotlivých staveb a jejich tvůrci tím vysvětlil v souvislostech s jednotlivými tématy a tím osvětlil komplexně analýzu a analogie jednotlivých staveb. Autor hodnotí architekturu v širších souvislostech a v kontextu se středoevropskou architekturou a nové souvislosti objevuje. Díky tématickým kapitolám je popsán vývoj mnoha staveb v Rakouském Slezsku a poskytuje srovnání stavebního vývoje Těšína, Frýdku, Opavska, Bílska a dalších měst, vesnického prostředí a kulturní krajiny, a tím postihnout všechna specifika jednotlivých míst. Text je velmi bohatý a podává vyčerpávající informace o architektuře regionu. Přestože jsou jednotlivé stavby, jejich autoři a další problémy stavební kultury zmiňovány několikrát v kapitolách z různých pohledů, konečný obraz je celistvý. Tématické členění textu je přínosné, pomáhá definovat v čem je přínos periferie, čím může být tato architektura přínosná k centru, specifikovat vše v kontextu historickém a uměleckém. Vše je provedeno na základě analýzy opravdu velkého počtu stavebních děl, literatury a pramenů. Text obsahuje podrobný poznámkový aparát.

Na závěr lze konstatovat, že kniha je cennou četbou pro všechny, kteří se zabývají danou problematikou. Kniha je velmi přínosná a zajímavá k prostudování.

Eva Vojtková

Podhorská obec Malenovice ležící přímo pod Lysou horou má podle údaje uvedeného na vlastních webových stránkách 689 obyvatel. Toto číslo je velmi zajímavé, uvědomíme-li si, že na podzim roku 2014 vydala obec vlastní monografii v nákladu 700 kusů. Můžeme tedy příhodně hovořit (samozřejmě v nadsázce) o nákladu jako přiměřeném. Pokud se ale nad těmito čísly zamyslíme vážně, nelze než konstatovat, že se jedná z nakladatelského hlediska opravdu o čin velmi odvážný. Dosavadní prodejní čísla však dávají iniciátorům za pravdu, neboť ukazují, že příznivců obce a zájemců o historii této vsutku malebné vsi je dostatek.

Ačkoliv kniha spadá do vlny soudobého velkého zájmu o dějiny obcí, nevychází přímo ke konkrétnímu výročí, jak se to děje ve většině případů. První písemná zmínka o Malenovicích se v pramenech objevuje k roku 1625. Není ovšem nikde psáno, že by monografie obcí měly vycházet pouze u příležitosti kulatých výročí. Měly by vycházet tehdy, až uzraje jejich čas a sejde se kolektiv povolaných autorů, kteří své dílo odvedou na patřičné nejen odborné, ale třeba i literární úrovni. Bude neskromným úkolem následujících odstavců zamyslet se nad tím, zda tyto podmínky byly splněny v případě Malenovic.

Kniha je přehledně členěna na 10 hlavních kapitol. Ta úvodní seznamuje čtenáře s přírodními poměry v obci a jejím blízkém okolí. Její autor Jiří Kristian seznamuje čtenáře se stavem zdejší fauny a flóry, s klimatickými poměry či geologickými zajímavostmi. Takováto kapitola není vždy automatickou součástí monografií obcí a je jen dobře, že na ni autoři naší knihy pamatovali. V případě Malenovic by rozhodně byla škoda tuto stránku nepřipomenout. Aniž bych chtěl opomíjet jiné záležitosti, minimálně pasáže o tajemných jeskyních na svazích Lysé hory velmi vhodně navozují romantickou atmosféru, která k líčení starých dob nepochybně také patří.

Po krátké kapitole zabývající se vývojem názvu obce a její symbolikou (Karel Müller a David Pindur) následuje přehledné chronologické vylíčení místní historie. Je dílem zkušené autorské dvojice (v abecedním pořadí) Jan Al Saheb a David Pindur. Názvy kapitol – *Předpoklady založení Malenovic. Nástin vývoje širšího regionu v 15.–17. století; Počátky Malenovic; Rozvoj Malenovic v letech 1648–1848; „Bože račiž požehnatí Franz Josefa a svůj lid...“; Malenovice v letech 1848–1918; „Za republiku, za Masaryka!“; Malenovice v letech 1918–1938; Ve stínu hákového kříže a záblesk svobody. Malenovice v letech 1938–1948; Malenovice v letech 1948–1989 a Na vlnách demokracie. Malenovice v letech 1989–2012* – dostatečně výstižně avizují, co od nich může čtenář čekat. Možná je škoda, že autoři nedokázali nadpisy sjednotit, ale to je výhrada kosmetická.

Malenovice byly dle urbáře frýdeckého panství z roku 1636 založeny za Jana Bruntálského z Vrtna, který byl držitelem panství od roku 1609. Autoři knihy kladou vznik obce do počátků jeho vlády. Je to tvrzení zcela odůvodněné, jak bylo výše řečeno, první zmínka o obci z roku 1625 počítá již s „hotovou vsí“. Jak už to tak bývá, dokumentů k nejstaršímu období se dochovalo málo a rekonstrukce života v obci je tak velmi obtížná. V případě Malenovic měli autoři „štěstí“, že se dochovala řada archiválií k farnosti na Borové.

K období od poloviny 19. století se postupně rozšiřuje pramenná základna, což autorům dovoluje rozšířit záběr a věnovat se více oblastem místního života. Četba je to nejen poučná a objektivní, ale i zábavná díky hojně užívaným, ale i trefně zvoleným a vhodně umístěným citacím archivních pramenů, jejichž prostřednictvím na čtenáře přímo dochnou staré časy, a které zároveň dokážou text příjemně odlehčit.

Oproti ustáleným mezníkům, které autoři ve svém dělení kapitol respektují, může vzbudit mírný údiv vypuštění tradičního mezníku – roku 1945, i když se nejedná o nějak revoluční čin, autoři našeho textu nejsou v historické literatuře první, kdo k tomuto období takto přistoupili. Navíc, debata o periodizaci je čistě akademická a pranic nebude zajímat hlavní čtenářskou obec, jíž je kniha určena, tedy obyvatelé Malenovic a okolí. A ti především ocení množství informací ze života jejich předků, které sebrány v jedné knize činí z předkládané práce monografii vskutku nadstandardní. Což ostatně slibuje už reprezentativní vzhled knihy. Obec budiž pochválena, že se tady nešetřilo.

O důkladnosti, s jakou autoři přistoupili ke své práci, svědčí i přílohy, které obsahují nejen seznam představitelů obecní samosprávy (od 30. let 17. století), seznam farářů samostatné farnosti Borová

a správců místní školy, ale i abecední seznam místních názvů s vysvětlivkami. O pečlivosti autorů pak svědčí takřka 1000 poznámek a dvacetistránkový seznam použitých pramenů a literatury. Tím se ovšem jejich důkladnost a pečlivost nevyčerpává. Kniha je, musím říci, přímo zahlcena fotografiemi. Na zhruba 460 stranách je jich 581. To číslo je ohromující a já zde kladu otázku, zda už to není moc. Abych to dořekl, je tu spousta vynikajících fotografií a dalších dokumentů, které mají až nádech unikátnosti a bylo by určitě škoda je na stránkách knihy neuplatnit, dle mého názoru je tu ale také řada příloh zbytečných, zvláště pak ty, které se přímo k Malenovicím nevztahují. Ale je to osobní názor jednoho z čtenářů a to, že jsem se rozhodl jej tady ventilovat, necht' není bráno jako výraz nějakého hnidopištví, ale jako zoufalá snaha najít na výborné knize alespoň nějakou pihu.

Tomáš Adamec

Martin STRAKOŠ – Romana ROŠOVÁ – Roman POLÁŠEK, *Opavské interiéry*, Ostrava: Občanské sdružení Fiducia, 2014, 239 s.

ISBN 978-80-90510-6-92

V roce 2014 vydalo Občanské sdružení Fiducia (Antikvariát a klub Fiducia v Ostravě) knihu *Opavské interiéry*, která je autorským počinem dvou historiků umění z ostravského pracoviště Národního památkového ústavu Romany Rosové a Martina Strakoše a fotografa Romana Poláška.

Kniha navazuje a svým způsobem doplňuje Průvodce architekturou Opavy z roku 2011, na kterém se autoři samozřejmě rovněž podíleli. V nové publikaci pak mohli zúročit vše, co se takřikajíc do Průvodce nevešlo. Pozorný čtenář Průvodce si totiž jistě povšiml, že fotografie z Průvodce zachycují především exteriéry vybraných architektonických děl a snad právě proto vznikly *Opavské interiéry*. Je na místě připomenout, že podobně autoři „vytěžili“ i Ostravu.

Padesátce hesel, zahrnujících od sakrálních interiérů, přes civilní veřejné budovy (školy, restaurace, úřady, sportoviště), průmyslové objekty až po soukromá obydlí, předchází exkurz o zachycování a zobrazování opavských interiérů v dějinách. Jednotlivá hesla jsou řazena chronologicky, přičemž v první části logicky převažují sakrální stavby, zatímco ve druhé je spektrum mnohem širší. Kniha je plná kvalitních fotografií celků i detailů, doplněných komentářem a krátkým shrnutím historie objektu. Umožní tak zájemci nahlédnout i tzv. pod pokličku, resp. za zavřené dveře, protože řada prezentovaných interiérů není obvykle veřejně přístupná. Neméně zajímavé je současně nahlížet architekturu a její detaily – v tomto případě v interiéru – pohledem zkušeného fotografa, který takto čtenáři zpřístupní nezřídka detail či kompozici, které by ke své škodě mohl minout. Sympatické je, že narozdíl od Průvodce architekturou Opavy jsou *Opavské interiéry* vydány ve větším formátu, jsou nezatižené cizojazyčným překladem a mohl tak být dán dostatečný prostor prezentovaným fotografiím. Vzdušnost a jednoduchost je vlastní rovněž doprovodným textům, které jsou jakoby šity na míru zamýšlenému čtenáři. Publikaci a jejím autorům lze vytknout skutečně jen málo. Za všechny drobnosti zmíním chybnou popisku fotografie z interiéru kostela sv. Vojtěcha, kde namísto avizovaného hlavního oltáře je zachycen boční oltář sv. Aloise.

Petr Tesar

Rainer VOGEL, *Familiennamen in der Altwaterregion. Entstehung, Entwicklung und Bedeutung der Personennamen im Fürstentum Jägerndorf und in der Herrschaft Freudenthal (ehemals Österreich-Schlesien)*, Philologia, Sprachwissenschaftliche Forschungsergebnisse Band 190, Hamburg: Verlag Dr. Kovač 2014, 698 s.

ISBN 978-3-8300-7905-7

Rainer Vogel v disertaci obhájené na Řezenské univerzitě ohlásil poměrně ambiciózní záměr. Pojednat ze specificky jazykovědných pozic historický vývoj příjmení a přízvisek obyvatel území Krnovska a Bruntálska (konkrétně Krnovského knížectví a z něj vyděleného panství, později svobodně-

ho stavovského panství Bruntál) v širokém časovém pásmu od prvních desetiletí 16. století až po práh moderní doby. Důkladný rozbor příjmení a přízvisek měl dle autorova přesvědčení odhalit kontury mezikulturní výměny v jazykově smíšené či hraniční oblasti, jakou vymezený region po staletí představoval. Bohužel, namísto studie z oblasti interkulturních vztahů, jež by metodicky vycházela např. z konceptu kulturního transferu, se čtenáři do rukou dostává publikace programově navazující na staré, národnostně determinované dějiny osídlení. Namísto metodické progresse či alespoň respektu k současným trendům výzkumu se tak vracíme někam k přelomu 19. a 20. století. Podivný dojem je dále umocňován archaickým slovníkem, neboť Vogel uvažuje v kategoriích *deutsch x slavisch*, kdy jsou jazykově české písemné památky označovány s železnou pravidelností za texty psané „slovansky“, „moravsky“ či „česky“, zde však ve smyslu etnicko-teritoriální *böhmisch* příslušnosti. Vedle pojmů shrnutých pod hlavičku *slavische / mährische / böhmische Sprache* se ovšem na stránkách recenzované knihy setkáváme rovněž s výrazem *alttschechisch*, jenž by měl rovněž označovat raně novověké jazykově české zápisy.

Narāknout autora z nacionálně motivované předpojatosti by ovšem bylo nesprávné. Kniha je mnohem spíše smutným svědectvím o profesním selhávání. Četné historické exkurzy, často jdoucí hluboko do středověku, jsou povětšinou zcela nadbytečné a nefunkční, navíc bývají zatíženy množstvím faktografických chyb (podstatná část v knize prezentovaných dat je buď nesprávných, nebo alespoň sporných) a interpretačních kotrmelců. Doslova tristní je práce s literaturou, kterou Vogel jednoduše nezná, což platí jak o německé, tak zejména o české odborné produkci z posledních let či spíše desetiletí. Že se tato skutečnost zásadně odrazila ve způsobu autorova uvažování a tím i v celkové (ne)kvalitě práce je nábíledni. Ostatně z mnoha míst v knize je patrné, že Vogel česky příliš nerozumí a to ani pasivně, ačkoli se svého čtenáře snaží přesvědčit o opaku. Jazyková nekompetence vedla dokonce k tomu, že na s. 188 autor bez dalších úprav přetiskl svým rázem čistě pracovní, česky psanou korespondenci ve věci přepisu a interpretace jedné z listin vydaných ratibořskou kněžnou Barborou! Samostatnou kapitolou jsou české texty a citace českých zdrojů, které nejsou prakticky nikdy správné. Vogel nebyl schopen bez chyb přepsat dokonce ani český popis k tiské mapě Opavského knížectví z pera Václava Hauera, jemuž kuriózně přisoudil křestní jméno „*Pořádá*“ (s. 682). Komentář „*Bývalé knížectví opavské. Dle mapy J. W. Wielanda a M. Schuberta z r. 1736 v atlase dědiců Homannových v Norimberce r. 1750 nakreslil V. Hauer*“ tak např. Vogel přepsal „*Bývalé knížectví Opavské. Dle mapy J. W. Wielanda u M. Schuberta z 1736. v atlas dědiců Homannových v Norimberce r 1750 nakreslit V. Hauer*“. Záměna graficky si velmi podobných písmen „l“ a „t“, resp. „a“ a „u“ přitom naznačuje, že nešlo o náhodu. Jak má pak uživatel autorovi věřit, že správně přečetl, transliteroval a transkriboval jména vyskytující se v původní, po stránce grafické nezářidka komplikované pramenné materií?

Na analýzu archivních pramenů přitom klade sám Vogel největší důraz. Pohříchu ani zde však nakonec nedokáže přesvědčit. Podle vlastních slov se zaměřil na příjmení a přízviska, jak byla psána v urbářích ze 16.–18. století a v katastrech (karolinském a josefském). Podle jakého klíče však urbáře volil, zůstává nejasné. A bez jakéhokoli srozumitelného zdůvodnění zcela rezignoval i na průzkum matrik, pramene k bádání nad rodovými jmény par excellence, nota bene pramene sériové povahy, který se dodnes dochoval v poměrně ucelených řadách. Kniha se navenek snaží budít dojem přísně vědecké, ukázněné a vnitřně logicky strukturované práce. Systematičnost je zde ovšem pouhým optickým klamem. Ve skutečnosti se jedná o výrazně subjektivní souhrn dat sporné kvality, jejichž analýza podložená dávno zapomenutou metodickou výzbrojí se rovná pouhému „náзору“ a buď spíše rozpaky než respekt. Ostatně snahu abstrahovat z pestré a svou povahou zásadně neurované palety dochovaných variant grafického záznamu jmen a přízvisek etnicitu jejich nositelů zavrhl seriózní věda již poměrně dávno. Vogel ovšem píše lehkým perem staré příběhy. Na scénu tak přivádí např. muže jménem *Waclaw Zeman* (s. 82), kterého vzápětí neváhá zařadit mezi osoby s českým (či snad slovanským?) křestním jménem a „zněmčeným“ příjmením. Na závěr se sluší dodat, že za zmínku nestojí vlastně ani přílohy s konkordančními tabulkami místních etc. názvů, neboť neněmecké varianty jsou zhusta nesprávné či nepřesné, v některých případech se čtenář nezbaví dojmu, že autor ve skutečnosti ani neví, co je aktuální úřední název a co historický název užívaný zvykově v té které (např. české) národní historiografii. Výsledek tím jen zvyšuje zmatek, než aby uživateli pomohl s ne vždy snadnou orientací.

Jsou knihy dobré, průměrné a bohužel jsou také knihy špatné. Monografie Rainera Vogela patří do třetí ze zmiňovaných skupin. Pochybná metodická východiska, netransparentní práce se zdroji (ať již se jedná o prameny či o sekundární literaturu), špatná jazyková vybavenost, příliš mnoho matoucích otázek a ještě více zmatečných odpovědí. Přirozeným výsledkem je dokonalé zklamání, které je obtížné hodnotit.

Petr Kozák

František KOLÁŘ (ed.), *Opavské hradby*, Opava, Opavská kulturní organizace, p. o. a Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2013, 296 s.

ISBN 978-80-8503-47-0-7

Cesta archeologického poznání a nálezů ze zkoumané lokality přes badatelská pracoviště, laboratoře a depozitáře na výstavu nebo ke čtenáři bývá obvykle dlouhá a mnohé výsledky se dostanou pouze k úzké skupině odborné veřejnosti prostřednictvím studií ve vědeckých časopisech a publikacích. Existují i případy, kdy se na výzkumy téměř zapomělo, jejich dokumentace a nálezy zůstaly v depozitářích, spisovnách a archivech, takže zjištěné výsledky je třeba obtížně rekonstruovat.

O to přínosnější jsou práce aktuálně informující o nedávno provedených záchranných archeologických výzkumech a spojující odbornost s poučením zaměřeným na širší veřejnost. Z tohoto pohledu je třeba uvítat spolupráci ostravského pracoviště Národního památkového ústavu s Opavskou kulturní organizací, p. o. na přípravě výstav a publikací, představujících nejširší veřejnosti výsledky archeologických výzkumů na území historického jádra města Opavy. Kromě katalogu a výstavy *Předměty vyprávějí...* (2012)¹ se to týká především publikace *Opavské hradby* (2013) týmu pod vedením archeologa Františka Koláře.

Knih samotná nepředstavuje první takový příspěvek, zaměřený na specifické téma opavské městské fortifikace. Již v roce 2008 publikoval tým archeologů a historiků ostravského pracoviště Národního památkového ústavu ve složení František Kolář, Petra Kaniová, Romana Rosová a Michal Zezula rozsáhlou studii *Opevnění Opavy* s podtitulem *Současný stav výzkumu*.² Již v této práci se autoři věnovali novým zjištěním souvisejícím s aktuálními archeologickými výzkumy, což doplňovali podrobným srovnáním s historickou plánovou i písemnou dokumentací. Poprvé se tak podařilo představit a analyzovat tzv. „videňský plán“, zaznamenávající nerealizovaný návrh na přestavbu opavského opevnění z poslední čtvrtiny 18. století, uložený ve Vojenském archivu Rakouského státního archivu ve Vídni.

V úvodní kapitole knihy *Opavské hradby* se Marek Kiecoň zabývá obecnou charakteristikou městských fortifikací, její úlohou při obraně a vymezení města. Zmiňuje roli městského opevnění jako důležitého urbanistického, právního, správního, hygienického, ekonomického i vojenského prvku v sídelní struktuře středověké a raně novověké společnosti. Následuje stať Petry Kaniové, Marka Kieconě, Františka Koláře a Romany Rosové o dosavadním poznání opavského opevnění na základě archivních materiálů, obrazové dokumentace a konkrétních památek. Podrobněji o archeologických výzkumech pojednává kapitola Michala Zezuly, v níž se zaměřuje na nejnovější záchranné výzkumy v oblasti náměstí Osvoboditelů, kde stávala Ratibořská brána, v městských sadech u kostela sv. Janů, v sousedství Müllerova domu nebo v Ostrožné ulici či v areálu bývalého městského pivovaru, kde se připravovala výstavba nového obchodního centra.

Názornou součástí knihy a výsledků propojení výzkumů v terénu s výzkumem archivním jsou ideální rekonstrukce hlavních vývojových etap opavského opevnění podle nynějších poznatků, přehledně zakreslené do indikační skici stabilního katastru z roku 1836 archeologem Františkem Kolářem. Tvoří

¹ Kateřina VOJKŮVKOVÁ – Michal ZEZULA (eds.), *Předměty vyprávějí... Hmotná kultura středověké a raně novověké Opavy ve světle nálezů z archeologických výzkumů v prostoru bývalé Radniční ulice a v areálu opavského pivovaru*, Opava, Opavská kulturní organizace, p. o. a Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2012.

² František KOLÁŘ – Petra KANIOVÁ – Romana ROSOVÁ – Michal ZEZULA, *Opevnění města Opavy (současný stav výzkumu)*, in: *Forum urbes medii aevi V. Městské fortifikace ve vrcholné středověkých zeměpanských městech střední Evropy*, Brno 2008, s. 174–249.

doprovod nejrozsáhlejší čtvrté části knihy nazvané *Proměny opavského městského opevnění v čase*, pojednávající v osmi kapitolách o základních vývojových fázích budování, rozšiřování i boření opavského městského opevnění. Převážnou část napsal František Kolář, o demolici hradeb pojednala Petra Kaniová. K těmto pasážím jsou připojeny dva exkurzy. Jeden se zabývá unikátním zlatým pečetiím prstenem někdy z přelomu 13. a 14. století, nalezeným poblíž kostela sv. Janů v zásepu bývalého hradebního příkopu. Druhý exkurz pojednává o obléhání Opavy ve středověku a novověku a o roli opevnění v těchto válečných událostech.

Pátý oddíl *Život u hradeb* podrobněji rozebírá začlenění opavského hradu, pozdějšího zámku, do struktury městského opevnění, respektive jeho počáteční samostatnou opevněnou pozici, teprve později propojenou s vlastním městským opevněním. Další kapitoly se věnují sakrálním celkům (kostelům a klášterům) u hradeb, hospodářským provozům v podobě mlýnů i posledním věcem člověka, tentokrát v případě Nového hřbitova, který se nacházel u cesty z Opavy do Krnova v prostoru pozdějšího pivovaru, přestavěného v nedávné době na nákupní centrum Breda & Weinstein.

Za čtvrtým a pátým oddílem se nachází stať o tom, co se dodnes z opavského opevnění dochovalo. Tuto chronologicky a tematicky uspořádanou první část knihy uzavírá slovník odborné terminologie, týkající se městského opevnění, jenž usnadní laickému čtenáři prostřednictvím přehledných kreseb a textů porozumění speciálním termínům. Druhá část knihy je označena jako *Katalog*. Věnuje se v krátkých oddílech a heslech všemu, co autoři zjistili v průběhu archivních nebo archeologických výzkumů a co shromáždili na základě využití historických sbírek Slezskeho zemského muzea. Najdeme zde bohatou přehledku obrazové a plánové dokumentace, veduty, schematické plány, mapy, grafické listy, kresby a obrazy, zachycující proměny Opavy a v té souvislosti především jejího opevnění. Katalog představuje historické a muzejní předměty nějakým způsobem spojené s fortifikací. Jsou to především militaria, tedy zbroj, dřevcové, chladné a palné zbraně, dobývací stroje, respektive jejich kovové části a další předměty, užívané při obraně nebo dobývání hradeb, keramiku a další nálezy. Hlavní část prezentovaných předmětů, jak jsem již zmínil, pochází z historických sbírek Slezskeho zemského muzea. Archeologické nálezy samozřejmě pocházely z výzkumů prováděných archeologickým pracovištěm Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Ostravě. V katalogu se objevují jednak nálezy učiněné v posledních letech, jednak některé z dávnější minulosti. Například kovové torzo beranidla ze sbírek Slezskeho zemského muzea tak pochází z archeologického výzkumu prováděného na hradě Vartnově ve 30. letech 20. století.

Opavské opevnění hraje v moderní době roli připomínky významného historického postavení knížecí Opavy na mapě Slezska a zemí Koruny české. Ačkoli z původní rozvinuté fortifikace zůstaly jen nepatrné zbytky v podobě parkánové kamenné hradby poblíž výstavní budovy Slezskeho zemského muzea, dále relikt kamenného zdiva hranolové hradební věže u kostela sv. Janů, přetvořený násyp bastionu Luttermannovy šance z 1. poloviny 17. století, druhotná zástavba Hradecké brány či půdorysné urbanistické stopy po areálu Jakařské či Ratibořské brány, projekt, výstava a kniha Opavské hradby ukázaly, že propojení různých oborů a metod dovoluje vystopovat důležitý prvek urbánní kontinuity města a vytvořit na takovém základě poutavý příběh s přesahem do současnosti.

Svazek *Opavské hradby*, ač vznikl jako unikátní projekt, vytvořil představu a položil základ toho, jak by se dalo pojednat na základě výpovědi archivních materiálů a archeologických výzkumů o dalších typech objektů a prostor spojených s městskou strukturou, jakými jsou ulice, náměstí, měšťánské domy, paláce, kostely a kláštery historického jádra města Opavy. I když je to myšlenka smělá a mnohé teprve čeká na průzkum, aniž by bylo zřejmé, zda se na to bude dostávat času, energie a prostředků, pokračující soustavná práce historiků, památkářů a archeologů v Opavě dává naději, že nějaký obdobný projekt otevře další díl poznání zdejších dějin a umožní prezentaci nových poznatků a nálezů přinejmenším ve stejné kvalitě, jako se to podařilo v recenzované publikaci.

Martin Strakoš

Předkládané vydání periodika *Germanoslavica* je věnováno tématu německé moravské literatury. Jedná se o reprezentativní výběr příspěvků germanistů z *Arbeitsstelle für deutschmährische Literatur*, odborného, převážně literárněvědného pracoviště při Katedře germanistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, založeného roku 1998. Z textu doslovu předkládaného vydání periodika *Germanoslavica* je patrná hrdoost dlouholetých vůdčích osobností Arbeitsstelle, Ingeborg Fiala-Fürst a Lukáše Motyčky, na vlastní dosavadní činnost. Vzhledem k řadě publikačních počínů, uspořádaných konferencí a odborných debat, které pracovníci Arbeitsstelle od vzniku pracoviště podnikli, jsou tyto pocity zcela oprávněné. Členové výzkumného týmu Arbeitsstelle si kladou za cíl oslovovat také širší veřejnost, přiblížit

jí téměř zapomenutá literární díla německé moravské literatury a upozorňovat na někdejší soužití česky a německy mluvících obyvatel Moravy. Směrem k širší veřejnosti hodlají přispět k častější úvaze o některých obecně vžitých stereotypech, což je pozitivní a v odborných publikacích ne vždy explicitně zmiňovaný smysl humanitních věd. V rámci současné komunikační strategie vědy je tento ambiciózní postoj pochopitelný. Je třeba však rovněž vyslovit nutnost mezioborové spolupráce, nejen teoretické, nýbrž i té praktické, publikačně viditelné spolupráce mezi vědecky různě zaměřenými pracovišti a vědci erudovanými v různých oblastech – nutnost tak často zmiňované interdisciplinarity.

Prostřednictvím nabízených článků druhého čísla *Germanoslavica* je prezentováno poměrně široké spektrum příspěvků představující rozsáhlou činnost olomouckých germanistů. Vydání zahrnuje judaistická, kulturně historická, literárněvědná i jazykovědná témata. Jedno číslo periodika poskytuje pochopitelně omezený publikační prostor. Výběr témat je velmi dobře volený a pestrý. Přesto je vhodné podotknout, že přínosné by bylo rovněž zařazení příspěvku z oblasti pozdně středověké a raně novověké lingvistiky a literatury, kterým se bývalí i současní členové olomoucké germanistiky intenzivně věnují. Zde je nutné zmínit především význam intenzivního výzkumu Libuše Spáčilové a její výrazné vědecké úspěchy v podobě vydaných glosářů a edic olomouckých pramenů.

Ingeborg Fiala-Fürst se svou značnou erudicí mimo jiné v oblasti německožidovské literatury tematicky propojuje díla německých klasiků s trebičským rodákem Herrmannem Reckendorfem v otázce interpretace postavy Mojžíše. Toto propojení svědčí o významu intelektuálních špiček Moravy zejména konce 18. a celého 19. století. Bohatě citované primární a sekundární zdroje pečlivě komentuje a vedle literárněvědného aspektu je studie cenná i autorčinými jazykovědnými glosami, mimo jiné k samotné postavě a jménu Mojžíše.

Milan Horňáček se věnuje osobnosti Viktora rytíře von Bauera a jeho tematizaci konceptu centrální Evropy a kritice civilizace. Autor příspěvku připomíná tuto pozapomenutou osobnost politiky i vědy, prostředí, které jej kulturně formovalo a možný společenský dopad jeho díla. Milan Horňáček provádí detailní rozbor Bauerova díla *Zentraleuropa. Ein lebendiger Organismus*¹, a to jak z politicko-geografického hlediska, tak sociovědního, především upozorňuje na ne příliš často vnímané rasistické aspekty Bauerova myšlení, kromě toho zmiňuje jeho názory z oblasti eugeniky.

Katja Kernjak řeší téma korespondence Huga Haase a jeho manželky Bibi s Friedrichem Torbergem během doby nuceného exilu všech tří protagonistů v USA. Zvolené ukázky z textů vypovídají o bohatosti témat, která autoři dopisů, osobnosti filmové a literární tvorby, diskutovali. V korespondenci je velmi nápadná specifická forma dopisů, a to jak ve výběru hovorových výrazů, z části vulgarismů, tak rovněž v jevu střídání dvou a více jazyků, místy lexikálních her. Katja Kernjak průběžně komentuje některé tyto jevy. V závěru svého příspěvku provádí dílčí analýzu jazykových specifik zvoleného pramenného materiálu. Postrádám zde však hlubší zamyšlení nad příčinami volby daného jazyka protagonistů a detailnější analýzu nejčastějších jazykových jevů. Domnívám se také, že tento jazykový rozbor korespondence by bylo vhodnější umístit na počátku příspěvku, aby se mohl čtenář již při prvním čtení zaměřit na tyto prvky a průběžně je sledovat. Vzhledem k různorodosti zkoumaných

¹ Viktor BAUER, *Zentraleuropa. Ein lebendiger Organismus*, Brünn 1936.

témat korespondence by autorčino závěrečné shrnutí bylo vhodné. Přínos článku Katji Kernjak tkví nejen ve využitelnosti pro další jazykovědné studie, ale též např. pro studia československého exilu.

Jörg Krappmann se zabývá spolkovou činností šumperských Němců a divadlem. V tomto kulturně historickém příspěvku zmiňuje i hospodářský vývoj Šumperska. Oceňují, že tento příspěvek pojednává o tématu nacionalismu z širšího pohledu, nejen kulturního. V pasáži k hospodářským dějinám se však nachází některé nepřesnosti.² Jedná se zejména o údaj

o vzniku manufaktury na lněné zboží, ve které figurovala rodina Oberleithnerů. Ve skutečnosti však rodina nevlastnila tuto manufakturu, měli v ní pouze vlastnický podíl.³ Ve zmínce o Olomouci, se Šumperkem srovnávána z hlediska počtu obyvatel, je otázka počtu vojáků dislokovaných v Olomouci rozporuplná.⁴ Výpovědní hodnotu těchto i jiných informací v Krappmannově příspěvku oslabuje nedostatek citací v poznámkovém aparátu. Skromný výběr sekundárních zdrojů by jistě bylo velmi vhodné doplnit o zásadní studie předních rakouských historiků.⁵ Autor příspěvku dobře vykresluje atmosféru rozvoje spolkové a divadelní činnosti s poukazem na to, že se jednalo o záležitost komunálních elit. Zmínka o národním domě *Deutsches Haus* a jeho symbolice v době zostřených nacionalistických sporů je přínosná. Vhodná by však byla poznámka týkající se plánů na vybudování spolkových národních domů v jiných moravských a slezských městech, např. v Olomouci nebo v Novém Jičíně. Krappmannův článek je s ohledem na řečené rozhodně obecně přínosný pro svůj literárněvědný pohled na problematiku spolkové činnosti a nacionalismu.

Marie Krappmann pojednává o feminismu a postupné emancipaci žen na konci 19. století komparací tří dramát německých moravských autorů. Jedná se o klasickou literárněvědnou studii v tom nejlepším slova smyslu. Příspěvek je velmi čtivý a je prolnut dynamickou výkladovou linií.

Alžběta Peštová přispěla k poznání poezie německého literáta Arna Holze a zejména k bližšímu poznání této osobnosti a jeho recepcí německou moravskou literaturu. Arno Holz se dočkal pozitivní i negativní reakce na svou moderní poezii. Jak autorka příspěvku píše, němečtí moravští básníci nebyli ovlivňováni výlučně proudy rakouské literatury.⁶ Tyto trendy v poezii lze jistě chápat jako součást komunikace, jež probíhala nejen na poli kultury, ale též politiky, vědy a techniky mezi rakouskými, českými a německými zeměmi. Proto svědčí mimo jiné velkoněmecké myšlenky, které měly zastánce mezi moravskými Němci, a to jak politiky, tak literáty. Z literátů lze jmenovat Julia Kricka, autora povídkové sbírky *Stadt an der March / Město na řece Moravě*, jejíž součástí je povídka *Gefährliche Schleife / Nebezpečná stuha*, v níž je velkoněmečtí tematizováno.⁷

Karsten Rinas se věnuje dílu Mechtilde Lichnowsky, spisovatelce a jazykové puristce. Její sbírka jazykových glos ve své době měla a dosud má spíše marginální společenský dopad. Karsten Rinas prezentoval její pojetí jazyka a vybrané příklady její puristické činnosti.

Sabine Voda Eschgfäller je autorkou příspěvku k velmi nosnému tématu literatury reflektující válečné události, vojenská tažení a reflexe cizího prostředí v ego dokumentech. V tomto případě řeší Voda Eschgfäller epické dílo literáta Emanuela Hanse Saxe, jež bylo vydáno pod názvem *Franzl im*

² Jörg KRAPPMAN, *Intrakulturelle Verwerfungen in der Provinz. Theater- und Vereinsleben in Mährisch-Schönberg*, in: Siegfried ULBRECHT (Hg.): *Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slawische Studien. Deutschmährische Literatur* 24, 2013, Nr. 2., s. 55–64, zde s. 57.

³ Jan JANÁK, *Ke vzniku první mechanické přádelny lnu na Moravě v Šumperku*, in: Lnářský průmysl, sv. 4. Trutnov 1981, s. 185–222.

⁴ Viz Michael VIKTORÍK, *Táborová pevnost Olomouc. Modernizace olomoucké pevnosti v 19. století*, České Budějovice 2011.

⁵ Jedná se např. o následující publikace: Hannes STEKL – Peter URBANITSCH, *Kleinstadtbürgerum in der Habsburgermonarchie 1862–1914*, Wien – Köln – Weimar 2000; Ernst BRUCKMÜLLER (Hg.), *Adel und Bürgertum in der Habsburgermonarchie 18. bis 20. Jahrhundert*, München 2004.

⁶ Alžběta PEŠTOVÁ, *Mittelachsenlyrik. Die Rezeption von Arno Holz in Böhmen und Mähren*, in: Siegfried ULBRECHT (Hg.): *Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slawische Studien. Deutschmährische Literatur* 24, 2013, Nr. 2., s. 84–102, zde s. 102.

⁷ Viz Ludvík Emil VÁCLAVEK, Předmluva in: Julius KRICK, *Město na řece Moravě*, Olomouc 2010, s. 6.; Ivan PUŠ, *Starosta Karl Brandhuber a národní život v Olomouci za jeho úřadu (1896–1918). Příspěvek k tématu vzájemného soužití českého a německého obyvatelstva na Moravě před rokem 1918*. [Diplomová práce], Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc 2013, s. 14, 55–57.

Occupationsgebiet, dopisy ve verších, které píše Franzl, voják nasazený v pohraniční oblasti mezi Bosnou a Hercegovinou a Černou Horou, své Annerl do Merana.

Děj se odehrává v období po roce 1878, kdy Rakousko-Uhersko získalo svými jednáními na Berlínském kongresu Bosnu a Hercegovinu pod svou správu.

Katedra germanistiky, jejíž integrální součástí je Arbeitsstelle für deutschmährische Literatur, představuje významnou výzkumnou instituci. Její pracovníci přispívají téměř dvacet let k poznávání moravské literatury a výzkum je směřován nejen k odborné veřejnosti, ale v posledních letech rovněž k širší veřejnosti. Připravené specializované vydání periodika Germanoslavica, věnované této oblasti, je dobrým publikačním počinem a poskytuje solidní přehled témat, kterým se olomoučtí germanisté věnují.

Ivan Puš

Branislav DORKO a kol., 110 let městské dopravy v Opavě, Opava 2015, 359 s.
ISBN 978-80-260-8031-2

Knihy na téma historie hromadné dopravy většinou vydávají místní dopravní podniky případně nakladatelství Albatros. Takto vznikly monografie dedikované výročí sto let městské hromadné dopravy v Ostravě, elektrické pouliční dráhy v Brně (2000) i tramvajové dopravy v Praze (2007), stranou nezůstal ani *Slang pražských dopraváků*. Praha 2001.

Pokud se ohlédneme dále ke starší produkci odkažme například na *Malý atlas tramvají*. Praha 1991 či knihu *Od koňky k metru*. Praha 1975. Opavané si dále mohli projít brožuru P. Langerera, R. Pazdery, V. Wolfa: *Tramvají a trolejbusem ulicemi Opavy*, vyd. Wolf 1998. Známe i příležitostné tisky *70 let městské hromadné dopravy v Opavě 1905–1975*. Opava 1975, *80 let městské hromadné dopravy v Opavě 1905–1985*. Opava 1985.

Anotovaná publikace, jak ostatně napovídá její název, vznikla u příležitosti 110. výročí zahájení provozu veřejné dopravy v Opavě, v prosinci 1905. V podstatě se jedná o doplnění předchozí materiálové studie *100 let městské dopravy v Opavě* z roku 2005 mj. o informace o posledním desetiletí činnosti Dopravního podniku Opava, proto také převzala její obálku (je jen nesena v jiném tónu). Koresponduje také s výpravným přehledem *Století tramvaje na pohlednicích z Čech, Moravy a Slezska*. Sušice 2004.

Cílem kolektivu jejích autorů vedeným historikem, archivářem Branislavem Dorkem rozhodně nebylo napsat odbornou příručku přehlcenou technickými detaily, ale s pomocí reprodukce četných dobových materiálů oslovit obyvatele města. (Ostatně těm je určena informace o aktuálním odbavovacím systému Dopravního podniku Opava.) Branislav Dorko těžil z autentických písemností fondů Elektrárny a pouliční dráhy města Opavy i Dopravního podniku města Opavy uložených ve Státním okresním archivu Opava i z badatelského odkazu Jaromíra Hynčicy. Výběrově také prošel dobový regionální tisk (konkrétně noviny *Troppauer Zeitung*). K tématu již v regionálních zpravodajích publikoval dílčí studie.

V porovnání s o deset let starší knihou *100 let městské dopravy v Opavě*, kterou také Branislav Dorko pomáhal sestavit – úvodní kapitola o počátcích opavské pouliční dráhy obohatily pohledy na průjezd prvních tramvají slezskou metropolí v prosinci 1905. Stranou pochopitelně nemohly zůstat atraktivní obrazové materiály jenž jsou stále předmětem zájmu sběratelů (dopravní žetony, jízdenky, dobová reklama včetně plánů provozních budov). Zároveň se mnohé dozvíme o osobnostech, které stály u zrodu opavské hromadné dopravy včetně ředitele firmy Richarda von Schönberger. Seznámíme se s jednotlivými typy zdejších vozidel – tramvajemi vyrobenými nedaleko ve vagónce Studénka, či v rakouském Linci nebo saském Zhořelci, i je nahrazujícími druhy autobusů a trolejbusů. Čtenáři mohou být překvapeni, že první autobusy začaly jezdit na trati Kateřinky-Kylešovice již v dubnu 1941. Nově je také vyzvednuta skutečnost, že tramvaje posloužily městu při odklizení válečných trosků z jeho centra. Jiná, zajímavá kapitola knihy je věnována záchraně torza jedné z devíti nejstarších opavských tramvají číslo 7 včetně dokumentace tristiho nálevové stavu a snímků z její obnovy

v restaurátorské dílně kolejových vozidel v Krnově. Jistě též zaujme informace o působení opavských trolejbusů v Polsku, v Gdyni a Lublinu. V závěru o sedmdesát stran bohatší knihy než byl tisk *100 let městské dopravy v Opavě* nalezneme přehled poznávacích a registračních značek opavských autobusů.

Anotovaná kniha tedy doslova vybízí nejen k prohlédnutí, obohatí leckterou knihovnu zaměřenou na technickou historii i čitatele opavského místopisu. A pokud bude čtenář pozorný odhalí autorskou hříčku.

Jaromíra Knapíková

Kolektiv autorů, *Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka*, Národní archiv Praha 2013, 912 s.

ISBN 978-80-7469-026-6

Kolektiv autorů vydalo po pečlivém badatelském průzkumu fondů vídeňského archivu obsáhlého průvodce po Rakouském archivu. Po rozluce nově vzniklého Československého státu a Rakouska převzala československá republika množství materiálů důležitých především pro správu nového státu. Ve vídeňském archivu však zůstalo mnoho archiválií týkajících se českých zemí z doby od 14. století do roku 1918, neboť Vídeň byla sídlem centrálních úřadů spravující celou monarchii.

Úvodní kapitola seznamuje českého badatele s historií a vnitřní strukturou Rakouského státního archivu. V období monarchie byla založena síť archivů jako samostatných institucí jednotlivých ústředních úřadů, například Domáci, dvorský a státní archiv (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), Archiv dvorské komory (Hofkammerarchiv), Státní archiv vnitra a spravedlnosti (Staatsarchiv des Innern und Justiz), Finančního archivu (Finanzarchiv) aj. Určitou integraci archivnictví můžeme pozorovat v roce 1894, kdy byla založena archivní rada jako poradní orgán ministerstva vnitra, jejímž úkolem byla především evidence a ochrana archiválií. Síť archivů převzala i Rakouská republika a zachovala na ústřední úrovni systém v podstatě rezortních archivů. Ve 20. letech byl zřízen archivní referát při Spolkovém kancléřství Rakouské republiky, v roce 1931 transformovaný v samostatný Archivní úřad (Archivamt). K první integraci došlo v období říšské správy, kdy byl zřízen Říšský archiv ve Vídni, který vznikl spojením rezortních archivů (např. Domáciho, dvorského a státního archivu, Státního archivu spravedlnosti a dalších). Dnešní Rakouský archiv byl zřízen v roce 1945 sloučením všech dosavadních samostatných (rezortních) archivů. V roce 1988 byla postavena nová budova archivu v III. obvodu Vídně (Erdberg), pouze Domáci, dvorský a státní archiv zůstal v historické budově v centru Vídně (Minoritenplatz). V úvodu je popsán vývoj spolupráce českých badatelů s Rakouským archívem, průzkum bohemik ve vídeňském archivu a vydávání edicí.

V průvodci jsou uvedeny fondy, které měly správní kompetence na území dnešní České republiky. Základním cílem publikace bylo kompletní představení fondů a sbírek a soupis bohemik, jejichž výčet záleží na rozsahu a vnitřní struktuře fondu. Struktura textu odpovídá struktuře fondů archivu. Kapitoly jsou členěny podle jednotlivých oddělení archivu, tedy Domáci, dvorský a státní archiv, Všeobecný správní archiv, Finanční archiv a Archiv Dvorské komory, Válečný archiv. Kapitola je uvedena popisem vývoje každého oddělení (Abteilung). Následuje souhrnný přehled a charakteristika fondových skupin, jsou uvedeny pouze fondové skupiny, které mají bohemikální charakter. V dalších částech jsou popsány jednotlivé fondy. Popis fondů a sbírek odpovídá metodice pro vytváření průvodce po archivních fondech: název, časový rozsah fondu, stručné dějiny původce a fondu, vnitřní struktura, registraturní pomůcky, spisy, informace o archivních pomůčkách a základní literatura. U sbírek jsou evidována jednotlivá bohemika, přičemž upřednostněny jsou bohemika z Čech před Moravou a Slezskem.

Ve fondech se nacházejí důležité prameny k dějinám českých zemí. K nejstarším dějinám Čech, Moravy a Slezska jsou fondové skupiny z Domáciho, dvorského a státního archivu, ve kterém se nachází Sbirka rukopisů a Listinné řady (Urkundenreihen) se soupisem bohemikálních listin. Tentýž archiv zahrnuje fondovou skupinu Zemská oddělení, která obsahují například fond Rakouská akta, dílčí fond Rakouská akta – Čechy, dílčí fond Rakouská akta - Morava a dílčí fond Rakouská akta - Slezsko. Například ve Všeobecném archivu se nacházejí cenné dokumenty k dějinám školství ve

fondu Dvorská studijní komise. Zajímavé jsou archiválie z fondů železničních společností, např. fond Severní dráha císaře Ferdinanda ve fondové skupině Doprava.

Kniha je cenným a obsáhlým průvodcem při studiu ve Vídeňském archivu. Publikace obsahuje velmi mnoho informací získaných důkladným studiem fondů archivu a dokládá, že bádání v Rakouském státním archivu rozšiřuje a doplňuje také regionální historii v různých oblastech badatelského i vědeckého zájmu.

Eva Vojtková

Eduard MÜHLE (Hrsg), *Breslau und Krakau im hohen und späten Mittelalter. Stadtgestalt – Wohnraum – Lebensstil., Städteforschung Band 87, Köln – Weimar – Wien: Böhlau 2014, 384 s. ISBN 978-3-412-22122-5*

Nebývalá vlna zájmu o dějiny měst vedla v posledních dvou dekáдах k zásadnímu pokroku v oblasti poznání problematiky. Banální konstatování získává na důležitosti zejména ve vztahu k zemím tzv. východního bloku, v nichž převratné společenské změny na jedné straně usnadnily recepci zvolna se prosazujících oborových metodických inovací. Na straně druhé vyústil všestranný ekonomický rozvoj k stavebnímu boomeru v intravilánu městských obcí, jenž byl zpravidla provázen záchrannými archeologickými výzkumy. Byla tak shromážděna úctyhodná suma poznatků a zkušeností, která se stala východiskem dílčích analytických sond i ucelených monografických zpracování dějin řady městských lokalit. Výsledky jsou ovšem přirozeně psány převážně v jednotlivých národních jazycích, což do jisté míry snižuje jejich dopad. Žádoucí diskuse mezi národními historiografemi je tak čas od času stimulována za pomoci překladových vydání.

Jedním z takových počínů je rovněž recenzovaná kniha. Redakce svazku, jenž si klade za cíl seznámit (nejen) německé auditorium s výsledky práce polských badatelů, se proto nikoli náhodou ujal Eduard Mühle, bývalý ředitel Německého historického institutu ve Varšavě. Kniha tudíž není původním dílem. Jedná se o překladový sborník, neboť (snad s jedinou výjimkou) všechny texty byly již v průběhu předchozích cca 10 let publikovány v polštině. Výběr byl současně omezen na dvě reprezentativní lokality – Vratislav a Krakov. Obě města patřila k nejvýznamnějším sídlištím starého piastovského regna a přestože po většinu sledovaného období ležela na území odlišných státních útvarů (zatímco Krakov sehrával roli hlavního města Polska, stala se slezská Vratislav pevnou součástí země České koruny), pojila je i nadále řada vazeb hospodářského i sociálního charakteru. Kniha je i po obsahové stránce rozdělena de facto na dvě (nepřiznané) části – v první půli jsou studie spojené s dějinami Vratislavi, ve druhé pak Krakova. Autorský kolektiv tvoří přední znalci (historikové, dějepisci umění, stavební historikové, archeologové) činní na univerzitních, akademických či jiných pracovištích ve Vratislavi, Krakově a Varšavě.

Zvolený přístup má jistě své klady i zápory. Do první množiny patří sám fakt zpřístupnění výsledků polské vědy širšímu okruhu čtenářů. Pokud bychom chtěli pojmenovat záporné stránky práce, pak bychom mohli zmínit nesourodost a nevyváženost jednotlivých částí knihy. Nedařilo se zejména dodržet zásadu, aby každé z nastíněných témat bylo pojednáno pro to i ono město stejně zevrubně či aby bylo pojednáno vůbec. Jistá disparátnost zpravidla provází nemálo knih tvořených autorskými kolektivy. V případě překladových sborníků je ovšem problém hlubší, neboť jednotlivé texty nevznikají s respektem k počátečnímu zadání. Toto je naopak vytvářeno teprve zpětně tak, aby pokud možno co nejvíce zastřešilo již jednou napsané práce. Problematický může být rovněž výběr témat (a tím i autorů), neboť pestré dějiny středověkého města jsou ve svazku de facto redukovány především na svůj stavebně historický vývoj. Naštěstí však nikoli výhradně.

Většina příspěvků je, jak bylo řečeno, zaměřena na vývoj parcelace a zástavby městského intravilánu (*Pawel Konczewski, Małgorzata Chorowska, Czesław Lasota, Marek M. Lukacz, Waldemar Komorowski, Sławomir Dryja* s kolektivem, ne jeden z autorů přitom sepsal více než jeden text). Pojednáno byl vznik uliční sítě, celková topografie města, podoba ideálního měšťanského domu etc. Ke slovu v tomto ohledu přišla především archeologie. Analyzováno bylo ovšem rovněž formování a vzájemné prostupování veřejného a privátního prostoru (mimořádně zajímavou studii nabídl v tomto

ohledu *Jerzy Piekalski*). Pozornosti neunikly otázky spojené s měšťanskou hmotnou kulturou (*J. Piekalski, Krzysztof Wachowski*), resp. kulturou obecně, kterou na základě měšťanských testamentů a zbožných fundací tematizoval *Jakub Wyszynski*). K tomu nejlepšímu ovšem náleží statě, které sepsali *Mateusz Goliński* a *Grzegorz Myśliwski*. Oba přední znalci středověkých městských dějin nabídli heuristicky brilantní a metodicky inspirativní sociohistorické, sociotopografické a prosopografické sondy (zejména *Goliński*, jenž přesvědčivě doložil mimo jiné též nečekanou dynamiku vlastnických vztahů k městským nemovitostem) a pojednali rovněž geografický horizont a mobilitu měšťanů obou lokalit (zde především *Myśliwski*).

Celá řada témat z oblasti dějin každodennosti a mentalit obyvatel obou měst, jejich vztahu k domovskému sídlu i jeho okolí, nehledě již na rovinu soužití mezi sousedy či zástupci obou pohlaví ovšem otevřena nebyla. Vracíme se tím ke koncepci publikace, která není souborným pojednáním o dějinách Vratislavi či Krakova, ale subjektivním a tedy programově selektivním přehledem bádání. V tomto ohledu svou roli kniha nepochybně splnila.

Petr Kozák

KRONIKA

Jan Obšil v Ostravském muzeu

Necelý měsíc (3.–30. listopadu 2015) trvala výstava malíře, kreslíře a scénografa Jana Obšila (1908–1983), rodáka z Hustopečí usazeného od studií na pražské Akademii v Ostravě. Výstavu, jejíž autorkou byla Lenka Černíková, uspořádalo Ostravské muzeum z obrazů a kreseb ze soukromého majetku.

Obšil nikdy nepatřil k preferovaným umělcům regionu; jeho jméno sice nalezneme v katalozích přehlídek regionální tvorby, například v katalogu výstavy Regionální umění ve sbírkách GUV v Ostravě (prosinec 1995 – leden 1996, autorka katalogu Eva Trnková), ale to je dosti málo. Konec konců i jeho zastoupení na přehlídkách regionálního umění v minulosti bylo vždy více než sporadické: jeho obrazy byly k vidění na 25. výstavě Moravskoslezského sdružení výtvarných umělců v Ostravě (říjen 1939), na Vánoční výstavě SČSVU – krajského střediska Ostrava v Opavě (září 1951 – leden 1952) a spolu s dílem Antonie Laníkové zejména na výstavě v ostravské galerii Dílo (duben 1963). Jestliže v době normalizace nestačil na svazové koryfeje, po Listopadu bylo jeho dílo odsunuto zcela mimo horizont zájmu kurátorů, galeristů, uměleckých historiků. Současný trend objevovat jména, reprezentující antiavantgardní tendence ve 20. století, stejně jako znovuobjevovat výtvarnou kulturu regionu nad rámec osobností typu Ferdiše Duší, Heleny Salichové nebo Viléma Wünscheho, vynesla do popředí také Obšilovu zapomenutou tvorbu (v této souvislosti bychom si jistě přáli někdy shlédnout výstavy Viktora Kutzera nebo Aloise Zapletala, abychom vzpomněli jména umělců z generace, generaci Obšilově předcházející).

Výstavu oceňme pro její dokumentární hodnotu, neboť Obšil spoluformoval podobu scénografie ostravského i opavského divadla. Byl ale také malířem, spíše příležitostným – a výstava umělcovy pozůstalosti (tak bychom tuto přehlídku mohli charakterizovat nejpřesněji) představila jeho cit pro výtvarný materiál, pohotovost i kultivovanou kresebnou a malířskou techniku v různých stylových polohách, což jistě není málo. V toku času se v jeho tvorbě objevily postavy českých světců, korespondující se vzníceným vlastenectvím let okupace, oděným do náboženského hávu, obrazy budovatelů odpovídající kulminaci socialistického realismu v první polovině padesátých let 20. století, i portréty snachy diktované silnější stylizací korespondující s vizuální konvencí let šedesátých. Malo-

vání nenáročných motivů, krajín, zátiší a kytic často drobných rozměrů jej udržovalo v pohotovosti a zručnosti; šlo o jakési svého druhu etudy pro tužku, pero, štětec, jež nebyly určeny pro veřejnou prezentaci, neboť scénografie, již se věnoval, vyžaduje jinou techniku, silnější stylizaci, zběžnou práci s liniemi, klade důraz na náznak, směřuje ke struktuře elementů formujících divadelní prostor, a nikoliv k vytvoření iluze plastického tvaru. Malířsky zajímavé jsou jeho portréty, zvláště dva autoportréty z mladších let i portréty blízkých lidí, matky manželky, snachy i vnuka. V nich nezapře řemeslo svých učitelů Maxe Švabinského a Karla Svolinského.

Velmi cennou součástí výstavy je instruktivní katalog, shrnující pro budoucnost prezentovaný materiál z výstavy v barevných reprodukcích, v textech Lenky Černíkové, Věry Ptáčkové a Gabriely Pelikánové ukazující na různé polohy autorova výtvarného zájmu a soupisy Obšilových prací pro sakrální interiér a scénografii skýtající výbornou pomůcku pro umělcovo začlenění do širších významových souvislostí.

Pavel Šopák

Konference *Muzeum a 2. světová válka*, Ústí nad Labem, 1.–2. 10. 2015

Ve dnech 1. a 2. října 2015 se v Muzeu města Ústí nad Labem uskutečnila konference s názvem *Muzeum a 2. světová válka* zaměřená na osudy muzeí (nejen) v českých zemích během nacistické okupace a na reflexi dramatických let 1939–1945 ve výstavní a edukační práci paměťových institucí. Jednání bylo rozděleno do šesti panelů a doplněno doprovodným programem v podobě komentované prohlídky výstavy *Tenkrát na severozápadě* přibližující události na Ústecku v závěr druhé světové války a v prvních měsících obnoveného Československa. Po skončení oficiálního programu měli zájemci z řad účastníků možnost navštívit soukromou expozici protiletectvé ochrany, tzv. Museum Luftschutz.

První den konference byl věnován především osudům institucí a osobností v letech okupace. Připomenut byl vývoj Národního muzea, Památníku osvobození či opavského Říšského župního muzea, lokální úroveň přiblížily referáty o muzeích v Aši, Domažlicích a Bojkovicích. Navzdory rozdílnému postavení jednotlivých institucí a řadě regionálních specifik byly z příspěvků patrné mnohé paralely, jež přímo vybízejí k dalšímu komparativnímu studiu válečného muzejnictví.

Vystoupení Jana Šacha a Michala Buriana z Vojenského historického ústavu se zaměřila na ambiciózní, leč nerealizovaný plán okupační správy na vytvoření vojenského muzea ve Schwarznberském paláci, na který bylo částečně navázáno v poválečné éře. Z dalších méně známých projektů bylo představeno také kriminalistické muzeum, fungující v letech 1938–1945 v Moravské Ostravě. Opmenut nebyl ani nacistický pokus o ideologickou dezinterpretaci archeologických nálezů v Dolních Věstonicích, o němž v rámci příspěvku k historii Moravského zemského muzea pojednali Petr Kostrhun a Martin Oliva. Jana Hubková na osudech Alfréda Pifflla a ústeckého muzea poutavě ilustrovala každodennost muzejního pracovníka v pohraničí v prvních poválečných měsících. Zmínit je třeba také vystoupení zahraničního hosta Dmitryho Tselorungoho, který posluchačům prezentoval činnost borodinského vojenského muzea v době války.

Druhý den jednání přinesl především příspěvky týkající se připomínání druhé světové války v muzeích. Ladislav Smejkal v referátu vycházejícím z primárních pramenů a především z téměř padesátileté odborné praxe popsal proměny způsobu, jímž muzeum v České Lípě od roku 1945 do současnosti reflektovalo válečnou éru. Zdeněk Duda se zaměřil na aktivity muzea v Písku spojené s 30. výročí osvobození roku 1975, jež interpretoval jako modelový příklad využití muzejní práce k ideové indoktrinaci populace. Další přednášející se věnovali zejména praktickým zkušenostem s prezentováním válečné tematiky, především s využíváním metod orální historie. Méně tradiční úhel pohledu přineslo pojednání Stanislava Körnera o vývoji legislativy týkající se muzejnictví. Rokování pak ukončil příspěvek ředitele pořádající instituce Václava Houfka o vnímání náletů na Ústí nad Labem v paměti regionu.

Ačkoliv součástí programu nebyly moderované diskuze po jednotlivých příspěvcích či panelech, společenský večer po prvním konferenčním dnu poskytl prostor pro neformální výměnu poznatků a navazování spoluprací. Nelze než doufat, že alespoň některé ze zde nastiněných záměrů dojdou své realizace a že se v blízké době dočkáme dalších obdobně podnětných konferencí.

Ondřej Kolář

Karl Knaflitsch 1916–2016

Před sto lety se uzavřel životní příběh Karla Knaflitsche, středoškolského profesora a historika Opavy a rakouského dílu Slezska, osobnosti, která stála u zrodu prvního vědeckého historického časopisu v regionu – Časopisu pro dějiny a kulturní dějiny Rakouského Slezska (*Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens*). Knaflitsch byl osobností, kterou ani s odstupu sta let nelze opomenout. V regionu, který postrádal historiky schopné koncepční práce, osobnosti, jež by se neutápěly jen ve shromažďování dat a historických marginálií směřujících ke chronologickým přehledům, byl Knaflitsch výjimečný, a to i na dlouhá desetiletí, jež uplynula od jeho tragického skonu. Lze říci, že teprve doba po roce 1945 na jeho koncepčnost navázala; a je jistě paradoxem, že jeho jméno dokázali čeští historikové ocenit až po roce 1989. Ačkoliv i on setrval v rovině parciálních, materiálově laděných příspěvků, myslel na onen oblouk syntézy, jenž se nad touto tříští zpráv sklene; syntézy pevně ukotvené v historiografické tradici jakožto vrcholu pozitivistické vědy. Současně myslel na jednotu města Opavy a země, a to zvláště tehdy, když spoluzakládal časopis; měl na paměti, že právě a jedině odborné periodikum vytvoří nezbytnou bázi pro seriózní přípravu historické syntézy – a současně sám promýšlel syntetické dějiny Opavy, k nimž jeho přehled dějin německého gymnázia a zejména jeho dějiny Opavského kongresu představují vskutku jen práce přípravné. K mnoha záměrům, jež připomněli autoři jeho nekrologů, se nedostal. Dne 27. července 1916 – údajně ve čtyři ráno – byl na haličské frontě severně od města Brody, ležícím při tehdejší hranici mezi Haličí a Ruskem, zastřelen a jak se praví v databázi padlých, „ponechán nepříteli k pohřbení“.

Pouze ony nekrology z léta 1916 zachytily pro budoucnost jeho obraz. A nezbyvá než si základní fakta opětovně připomenout: Knaflitsch se narodil 24. června 1873 v Kühnsdorfu v Korutanech. Státní gymnázium ve Villachu studoval v letech 1883–1891 a následně rok sloužil coby jednorozhodný dobrovolník v Klagenfurtu. Studium na vídeňské univerzitě jej koncentrovalo k problematice dějin, germanistiky a geografie. Jistě bylo pro něj důležité zvláště poznání pomocných věd historických, jež se v té době rozvíjely. Promoce na doktora filozofie (31. března 1897) završila jeho profesní přípravu a spolu se získáním aprobace pro výuku na středních školách mu otevřela dráhu středoškolského profesora. Tak se v září 1900 ocitl v Opavě, již zůstal věren do roku 1905, byv přeložen k šestému státnímu gymnáziu ve Vídni. Odtud se do Opavy vrátil (1912), tentokrát již jako ředitel zdejšího německého gymnázia.

V Opavě poznal Knaflitsch provinční město, jemuž sice chyběla vědecká instituce, tj. akademické pracoviště, které by historickou práci garantovala, koordinovala a stimulovala, avšak našel zde několik středoškolských profesorů (Josef Zukal, Josef Morr), kteří jevíli o odbornou práci značný zájem, a v řediteli uměleckoprůmyslového muzea Edmundu Wilhelmu Braunovi, jenž byl jen o tři roky starší, vítaného spolupracovníka a nakonec i pokračovatele v redakční práci. Nadto zde byly instituce, jež utvářely pramennou bázi, aniž by se omezovaly jen na listiny, tedy Gymnazijní, městské a zemské muzeum.

O periodiku, které by mělo ambice oslovit náročné německojazyčné publikum se zájmem o historii a které by současně tvořilo svorník institucionálních i privátních zájmů na poli historického bádání, Knaflitsch přemýšlel zjevně již v době, když 12. května 1903 referoval v opavské Troppauer Zeitung o zprávách městského muzea (*Mitteilungen des städtischen Museums in Troppau*), krátce vydávaných jako letáky a krátce coby příloha opavských novin. Ty ovšem nemohly uspokojit náročnější potřeby historické práce a systematického výzkumu. Nadto soudobá periodika brněnská a vratslavská přímo nabádala opavské historiky k založení revue reprezentativní, umožňující publikaci rozsáhlejších textů včetně poznámkového aparátu, přehledů literatury, aktualit a biografických notickek. Tak v létě 1905

vyšlo péčí výboru městského muzea, tj. s pochopením městské reprezentace, prvé číslo Časopisu pro dějiny a kulturní dějiny rakouského Slezska – hmatatelný výsledek kooperace Knaflitsche, Brauna a Zukala. Knaflitsch zde otiskl řadu textů koncepčního rázu i materiálů, ať už se týkaly pramenů držených v soukromí (např. urbář Deštného z roku 1694, který byl v majetku opavského místostarosty Krommera, nebo rekapituloval přehled osobností dokumentovaných portréty z výstavy miniatur, Braunem v zemském muzeu uspořádané v roce 1905). Pisatel si byl vždy vědom, že stejně tak, jak je důležité pečovat o pramenitou základnu a efektivně ji využít, je neméně důležité pamatovat na ty, kteří současníkům předcházeli. Proto podal přehled článků ve výročních zprávách středních škol, neboť dlouhá léta v regionu suplovaly neexistující odborné periodikum. Knaflitschovo opavské angažmá musíme vidět také v souvislostech s reformními snahami v rakouském archivnictví, o nichž referoval v 10. ročníku časopisu. Jindy vyzvedl Kürschnerův podíl na vybudování zemského archivu a současně připomněl kontinuitu úsilí po ochraně a využití písemných pramenů v celém slezském regionu, jež začíná již Haraldem Stenzelem pro pruské Slezsko a pro Slezsko rakouské Franzem Tillerem.

Neméně důležitý je Knaflitschův vztah k muzeím, což je oblast, kterou vyzvedl nekrolog otištěný 31. srpna 1916 v *Troppauer Zeitung*. A to nejen proto, že Knaflitsch patřil ke členům reprezentace Gymnaziálního muzea, jež fungovala jako exekutivní orgán této muzejní instituce. Anonymní pisatel, snad E. W. Braun, akcentoval jeho souvislost s Faustinem Ensem a s jeho zakladatelským dílem, jež jako by jím pokračovalo na vyšší úrovni. Současně připomenul jeho pozornost věnovanou Gymnaziálnímu muzeu, totiž jeho reformě, případně sjednocení na bázi nové instituce, o což usiloval i Camillo hrabě Razumovský coby vůdčí představitel reprezentace. A vskutku, v Knaflitschově textu věnovaném Ensovi a publikovaném v *Nordmark-Zeitweisen* na rok 1915 čteme poznámku, že století existence muzea je příležitostí pro muzeum nalézt vhodné a důstojné zázemí, jež díky zemskému prezidentu Maxi hraběti Coudenhove nalezne v objektu dominikánského kláštera. Nestalo se tak. Světová válka, jež vypukla, tyto naděje ukončila.

Pavel Šopák

Karl Knaflitsch, foto Zemský archiv v Opavě

Uzavření smluv o spolupráci s Univerzitou Palackého v Olomouci a filozofickou fakultou Ostravské univerzity v Ostravě

Slezské zemské muzeum jako jedna z nejdůležitějších muzejních institucí v České republice usiluje o spolupráci s vědeckovýzkumnými pracovišti v českých zemích i v zahraničí. Na zcela novou úroveň se tato spolupráce dostala podpisem smluv o spolupráci s nejbližšími partnerskými institucemi z řad vysokoškolských pracovišť – s filozofickou fakultou Ostravské univerzity (16. září 2015) a s Univerzitou Palackého (20. dubna 2016). Smlouvy se týkají vzájemných aktivit v různých oblastech, zejména při přípravě a realizaci vědeckovýzkumných projektů, zapojení odborných pracovníků na projektech jedné ze dvou smluvních stran nebo při komunikaci s veřejností v rovině popularizace vědeckovýzkumných poznatků. Pro vysoké školy je jistě důležité, že ve Slezském zemském muzeu nacházejí možnost realizace studentských praxí, které motivují jejich další profesní uplatnění po absolutoriu.

V době, která klade zvýšené nároky na komunikaci mezi vědeckovýzkumnými pracovišti je pro Slezské zemské muzeum strategickým úkolem získávat věrohodné a spolehlivé partnery s vysokým renomé, což o obou institucích platí vrchovatou měrou. Upevňování vzájemných vztahů a vazeb se týká i našeho časopisu, který druhým rokem funguje s obměněnou redakční radou, v níž jsou zastoupeni pracovníci obou vysokých škol jako nejvýznamnějších vysokoškolských institucí našeho regionu, jež oborovým záběrem korespondují se společenskovědní problematikou, která tvoří obsah časopisu. Slezské zemské muzeum je pochopitelně i sbírkotvornou institucí, a tu se pro budoucnost nabízí neobyčejně široké pole pro navazování osobních kontaktů mezi kurátory sbírek a mezi vysokoškolskými pedagogy a studenty při přípravě a realizaci výstavních projektů, při vědeckém zpracování sbírek a při jejich integraci do publikačních výstupů. Jedině tak se z muzejního materiálu, jenž je sice profesionálně spravován, stává pramen poznání.

A v neposlední řadě podpis obou smluv byl pro Slezské zemské muzeum významným, symbolickým aktem, jímž se navazuje na nejlepší tradice opavského muzejnictví v 19. a 20. století.

*Pavel Šopák
Foto: Marcela Feretová*

Ředitelka Slezského zemského muzea Jana Horáková a děkan Filozofické fakulty Ostravské univerzity Aleš Zářický

Ředitelka Slezského zemského muzea Jana Horáková a rektor Univerzity Palackého v Olomouci Jaroslav Miller